

МИХАЙЛО ГАЛУЩИНСЬКИЙ

З УКРАЇНСЬКИМИ СІЧОВИМИ СТРІЛЬЦЯМИ

СПОМИНИ З РР. 1914—1915

ЛЬВІВ 1934

МИХАЙЛО ГАЛУЩИНСЬКИЙ

З УКРАЇНСЬКИМИ СІЧОВИМИ СТРІЛЬЦЯМИ

СПОМИНИ З РР. 1914—1915

ЛЬВІВ 1934

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ „ДІЛО“.

З друкарні Видавничої Спілки „Діло“, Львів, Ринок ч. 10.

I.

Служба в Золочеві. — Вісти про сформування Українських Січових Стрільців. — Ентузіязм молодого покоління. — Вістка про намір покликати мене до У. С. С. — Лист від проф. Боберського і відповідь на нього. — Чому вибір упав на мене. — Один нездійснений проєкт. — Тодішні думки й настрої. — Вісти про масові арештування й розстріли українців. — Страшні сцени. — Приказ явитись у Львові.

Після оголошеної мобілізації я поїхав просто із Звиняча (пов. Чортків) до Рогатина, де перебув ураз з моєю родиною до вечора і старався в тім часі упорядкувати урядові та приватні справи. Ледви найважніше зміг зарядити, а дальше, полишаючи все на голову жінки, поїхав до Золочева.

Служба в Золочеві займала мені майже ввесь час. За перших три тижні я був усього раз у місті. Мої нерви були підкопані до ґрунту і самою службою в день та в ночі і вістями, що приходили з усіх сторін, а які годі було провірити. Часописів не діставав зовсім, листування було утруднене, все вийшло з утертого звичайного порядку. Лишалась тільки розмова з проїзжими та знайомими, які приїздили за орудками до Золочева, або находилися в поїзді в переїзді через стацію.

Як глухі вісти доходило до мене все, що відносилося до формування Українських Січо-

вих Стрільців. Перший, здається, з яким я говорив про орґанізацію українських добровольчих відділів, був мій б. ученик золочівської ґімназії Савчук. Молодий хлопець так і рвався вступити у відділи, які, по його словам, доходили до високих тисяч. Сама охота молодої, живої людини взяти діяльну участь у війні є вповні зрозуміла для мене, а навіть дивувало би мене, якби тої охоти не було. Пригадую собі добре, як він з повними жару очима розповідав мені, що роздобув кріс та дещо набоїв. Число тих останніх не вистане йому і він просив мене дати йому з мого відділу кількадесять набоїв. Не тямлю добре, але здається мені, що проханню Савчука я відмовив. Одначе запалу я не гасив, хочби з тої причини, що знав, що мої зусилля будуть даремні. Але я старався пояснити йому, що війна не іграшка, що це велике діло, яке вимагатиме цілої людини. Що труди великі і тяжкі чекають його. Що тут потрібна застанова, що пізніший жаль даремний. Високих чисел щодо зголошень до У. С. С. не брався я оспорювати, бо не мав на те ніяких даних. А надто і не дуже сумнівався у тім ділі. Яж пережив у перших днях після оголошеної мобілізації такі прояви запалу й одушевлення, таку охоту змірити свої сили із зненавидженою Росією, з царатом, освободити Велику Україну з її пут і кайдан, що просто не важився подавати того в сумнів. Адже ціле наше виховання, виховання молодого покоління прямувало до того, щоби покласти усі свої сили

і змагання за добро України. Правда, що важким дисонансом були у тім веснянім захваті глухі вісти про масові арештування, побої передових, чільних українських одиниць, відомих українських патріотів, щирих прихильників австрійської держави і державности. Одначе і те пояснив я собі тим, що це лиш хвилевий страх перед зрадою, хвилеве непорозуміння, яке покінчиться швидко і більше не повториться.

Поважніші вісти про формування добровольців У. С. С. дістав я щойно від адвоката д-ра С. Шухевича, що переїздив через Золочів. Розповів він мені про переговори з урядом, про договори з міністерством війни та начальною командою армії, про ріжні приречення тих останніх обох чинників. Наслідком тих конференцій і нарад був поклик Загальної Української Ради до українського народу, щоби творити добровольчі відділи до боротьби з Росією. Маніфест підписали чільні мужі — самі провідники ріжних українських політичних партій. Довідався я також від д-ра Шухевича, що веденням військової і воєнної орґанізації У. С. С. буде займатися окрема секція, вибрана з лона З. У. Р. Назва тої секції: Боєва Управа. У склад її входитимуть, чи навіть входять: цивільні особи для ведення аґенд адміністративних, аґітаційних, вступних та особи військові, яких ділом лише воєнне ремесло. І в його устах число тих добровольців, що спішили на поклик З. У. Р., було доволі високе. А надто від д-ра С. Шухевича дізнався я вперше про намір серед на-

ших кругів покликати мене до У. С. С., а навіть поручити мені начальну команду над тим відділом. Що цієї останньої вістки я не брав поважно, це хіба вповні зрозуміле. До военного ремесла ніколи не чув я надзвичайного покликання, а вже якоїсь більшої пошани не мав ніколи. До того в часі моеї військової служби і військових вправ я не мав спромоги дальше випробувати своїх сил і спосібностей, як вести чету з мирним числом мужви. Словом: я слухав того, що балакав д-р Шухевич, та віри не давав і тимсамим і не думав багато над такими „дурницями“.

Далеко поважніший оборот приняла справа, коли я дістав лист від проф. Боберського, який у головних рисах стверджував те, що на мене звернули увагу, як на команданта УСС. Одначе не пригадую собі сьогодні, чи я дістав яке письмо від ЗУР, чи ні. Лист був неначе своерідним запитом, чи я прийму команду над УСС, з рівночасним зазивом згодитися на загальне бажання і приняти те становище, яким наділює мене довіря найвищої народньої орґанізації. Мое рішення не було летке. Здалека від своїх, з ніким порадитися чи порозумітися. Найменших вісток про політичну ситуацію, про те, що викликало орґанізацію УСС. А відповісти на лист треба було. Який був зміст моеї відповіди, не тямлю точно. Але менш-більш був він того роду, що я не усуваюся від повинности, одначе звертаю відразу увагу на те, що не знаю, чи мої сили вистануть до переведення та-

кого діла, на якім, зрештою, мало розуміюся. Але, як це до цієї пори було моїм звичаєм, так і надальше я не відмовляюся поставити моїх слабих сил на услуги великій і важній народній справі.

Коли сьогодні подумаю над тим, що я перебув, то дивно і страшно мені стає, що я так легко відповів на лист проф. Боберського у справі приняття проводу над УСС. Була це велика легкодушність з моєї сторони; а коли до того додати ще й мале моє знання людських звичок і людей, які хотіли мати конче когось, щоби на нього увесь тягар звалити, то мусіло вийти з того якесь дивне діло, що не відповідало ні намірам ні ціли.

Після відіслання відповіди настав якийсь час спокій і мені здавалося вже, що справа пішла в забуття. Одначе для доповнення попередніх моїх уваг мушу додати ось що (одначе не беручи поруки за те, чи хронольоґічно воно вірне): Я не виходив з дива, чому саме на мене впав вибір ЗУР. Бо лише те, що я був директором рогатинської ґімназії і вів її, як умів і міг, не давало мені ще патенту на те, щоби проводити у військовій орґанізації. А вже ніколи не могла вплинути на такий вибір обставина, що в ґімназії істнували т. зв. „Молоді Січи". Це були діточі товариства, яких я навіть не вів, тільки поодинокі учителі, що мали до цього охоту. Пригадую собі також, що я розпочав у Рогатинщині акцію, яка мала перемінити істнуючі сокільські й січові товариства на відділи

мілітарного характеру, але та робота припинилася внаслідок недостачі сил, охоти і знання. Ця акція, викликана подібною акцією польською, не мала за собою тої підтримки ані спроможности такого розвитку, яку мали відповідні товариства польські. А надто ще одна увага: польські товариства зґруповані по містах і вже тимсамим мають ліпший ґрунт до розвитку, як наші сільські орґанізації, що не мають потрібного числа людей, здібних до проводу. Загадку ту, чому на мене впав вибір, пояснили мені почасти слова, але чиї, не в силі сьогодні вгадати. А виясненння було таке: В ЗУР злилися всі українські політичні партії. УСС мали бути твором ЗУР. Поставлення на чолі УСС людини заанґажованої в політичній боротьбі могло потягнути за собою те, що дана партія записала би УСС як свій політичний доробок зі шкодою для інших партій. Коли розглядалися за кандидатами, то постановили вибрати такого, що найменше брав участь у політичному житті і в ніякій партійній орґанізації не був яркіше записаний. Тою людиною мав бути я, і тут вияснення загадки, чому вибір упав на мене. Те вияснення промовляло мені потрохи до переконання, а як додати до того моє добре імя з часу ведення приватної рогатинської ґімназії, — то вкінці не було нічого дивного, що той вибір упав на мене. Остаточно між особами, яких імена були мені відомі, як звязані з новою стрілецькою орґанізацією, були лише такі, що ані більше, ані менше від мене не могли і не змогли би зробити.

Не від річи буде згадати тут про ще один проєкт, який обговорювали на нарадах наших орґанізацій. Точних даних подати я не в силі, бо вісти про це доходили до мене з уст інших людей. А саме дуже поважно обговорювали кандидатуру на начального вожда УСС полковника ґенерального штабу ґр. Ст. Шептицького, надіючись таким чином зискати всякі полекші для стрільців. Чому ті заходи розбилися, невідомо, і наскільки полк. ґр. Шептицький був втягнений у цю справу, мені також невідомо. Ходили і ходять вісти, що рішучий спротив поставив д-р К. Трильовський. По моїй думці позискання цього старшини до УСС або взагалі якогось вищого штабового старшини могло справу УСС поставити далеко сильніше і тривкіше, ніж це сталося.

Кажучи правду, дуже я не клопотався тими думками, тим більше, що вони мали характер більше приватних вісток, сплетень і т. п. Голова повна інших думок, справи приватної натури, а вкінці і сама служба забирали мені так багато часу, що лише в деяких хвилинах пригадувалося мені, що там десь у великім, широкім світі згадують і моє імя. У тих вільних хвилинах я старався свобідно розяснити деякі питання. А саме два були найважніші: що спонукало наші політичні орґанізації до формування добровольчих відділів і чи виложена в тім напрямі енерґія та вложені жертви виплатяться, а друге, яка роля чекала би мене в тому русі на випадок, якби дійсно мені поручили провід у

добровольчій організації. Що до деякої міри наслідування поляків відограло тут неабияку ролю, це незаперечена річ. Що це мало бути нашою політичною демонстрацією у міжнародніх відносинах, це також певна річ. Ми мали зазначити таким чином льояльність супроти Австро-Угорщини і мали викувати капітал на майбутнє. Нехай — думали ми — наша монархія побачить, що у важкій, віковій хвилині, коли з усіх сторін насувалися чорні хмари, український нарід не лише самим одушевленням старався підпомогти морально її сили, що став у ряди її оборонців не тільки обовязаними до військової служби, але покликав і тих, які тоді могли сидіти спокійно дома. Батьки і матері жертвували останнє, аби усім дати знати, що свою будучність, будучність національну, бачать тільки в межах монархії. Що міркування наших політичних кругів могли бути лише такі і що добровольчою орґанізацією хотіли раз на завжди зєднати для себе урядові круги, виявлялося з того, що український нарід, не вважаючи на те, що не користувався повнотою політичних прав, що був лише останнім звеном у великій родині інших народів монархії, — що той нарід у рішучій хвилині дає із себе більше понад те, до чого законно обовязаний. Надто мала це бути демонстрація проти Росії, яка поневолила великий нарід. Нашим зривом хотіли ми показати ту нашу ненависть до гнобителя — царату. А втягнення у склад ЗУР і членів Великої України мало поділати на закордонних братів

у той спосіб, щоби вони тяготіли у тій війні до осередніх держав, помагали ломити пута й кайдани, розбити тюрму народів і покласти підвалини під нову будову, якої форми не прибирали ще ясного й означеного вигляду, чи мала це бути самостійна держава, чи лише новий коронний край під правлінням Габсбурґів.

Дотично своєї ролі у тій орґанізації не міг я собі здати докладно справи. В кожнім разі не мріяв я навіть про те, щоби відгравати ролю „вожда“. По моїй думці мав я бути тим чинником, який лучив би військові і цивільні круги, неначе мужем довіря обох сторін. Бо вже ніколи-ніколи не чув я в собі якогонебудь стратеґічного таланту, не мав ясного, а навіть ніякого поняття про військову орґанізацію. А хіба однорічна служба і тих кілька чотиротижневих вправ не могли виробити в мені такого самодурства, що я вже тимсамим дістав патент на „вожда“ кілька-, або — як навіть говорено — кількадесятьтисячної військової формації.

Як вже вгорі згадано, багато часу не мав я на те, щоби над тим роздумувати. А коли остаточно перервалося наше листування та переїзди знайомих, коли треба було з нечисленним відділом старих ополченців боротися перед московськими кінними стежами, коли треба було активно виступати зі зброєю в руках, — не дивниця, що я про справу вповні забув та уважав мою кандидатуру погребаною.

Було це 16. серпня 1914 р. Коло пятої години пополудні сидів я змучений цілоденними

і цілонічними трудами, опадаючи просто із сил, у почекальні золочівського двірця, яку перемінили тоді на нашу канцелярію. Сумні думки в голові. Перший огненний хрест відобрав в околиці Плугова, між Зборовом і Плуговом-стацією. Повертаючи попереднього дня із службової поїздки, дістав кілька стрілів від своїх власних людей, які в ночі не пізнали свого команданта. Надто з усіх сторін доходили трівожні вісти про наступ російських військ у Галичину і тих трівожних вісток не могли ніяк витиснути із розмов — великі і переборщені вісти про наші перемоги, які нарочно ширили в часописах. Глухі вісти про масові арештування українців у Галичині, а навіть про масові вішання і кари смерти через розстріли тяжіли на душі страшним кошмарем і прибирали вид імовірности хочби тому, що в поїздах бачили ми тих „зрадників“, окружених баґнетами. Час до часу бачили ми багатьох знайомих, яких вели під ескортою, людей таких, про котрих міг я ручити всім своїм найдорожчим, що вони не зрадники. Я бачив, що тут або якась страшна помилка, або якась злочинна рука свідомо працює над тим, аби здавити і змести з лиця землі зненавиджений український рух при помочі виїмкового стану. Прибитий цими думками, не мав я спокою, що діється з моїми близькими, з моєю родиною. З родичами і з братами листування перервалося дуже швидко, бо зараз у кілька днів після оголошеної мобілізації. З дружиною я переписувався, але почта дуже неточно прихо-

дила, а надто й ті неточні вісти перервалися вже були від тижня зовсім.

Не буду дальше описувати сцен утечі, сцен того роду, що серце кровавилося, а сльози тяжко було спинити. А се тому, що нічого цікавого тим не скажу, бо майже кожний з нас те бачив на цілім просторі нашої Землі. Коли ось-так сиджу, чую, що хтось питається за мною. Побачив я майора, який назвав себе командантом повітового загального сполчення № 36. Коли я йому представився, він заявив мені, що прийшов на приказ львівської військової команди (Militärkommando) стягнути з мене протокол, чому я не послухав приказу тої команди і не відійшов до Львова. Після вияснення мого і мого команданта надпоручника д-ра Рітля, що ми про ніякий приказ нічого не знаємо, майор відійшов з тим, що повідомить про це військову команду у Львові. І вже 17. серпня 1914 р. вполудне дістав я телеґрафічний приказ явитися у Львові і зголоситися у військовій команді у капітана Берґера. Всі дані говорили за тим, що моє покликання було у звязку з УСС. Та всеж таки дуже я не вірив у те і полишив усі свої річи та чуру в Золочеві, а сам виїхав нічним поїздом до Львова. Ріжні думки напливали мені до голови, але ніколи не уявлялося мені навіть у найстрашнішім сні, що станеться так, як сталося.

II.

Що я застав при вул. Мохнацького. — В Академічному Домі. — У військовій команді. — Розклад праці у Боєвій Управі і її склад. — Інтендантура У. С. С. — Праця українського жіноцтва. — Характеристика членів Б. У. — Засідання Б. У. — Святочний акт. — Важні питання. — Наймиліший спомин. — Справа стрілецьких одностроїв. — Статут стрілецької орґанізації. — Справа присяги. — Противенства. — Приділ резервових старшин. — Розміщення українських добровольців. — Що я заявив стрільцям? — Справа озброєння. — Закиди Б. У. супроти полк. Молліка. — Наступ російської армії. — Перегляд добровольців. — „Москалі йдуть". — Один комічний епізод. — Остання ніч у Львові. — Відїзд до Стрия.

Саме над раном приїхав я до Львова. З двірця Підзамче пішов я просто до „Народньої Гостинниці". Хтось сказав мені, що коли я хочу дещо певного довідатися, то можу це осягнути лише в У. П. Т. при вул. Мохнацького. Не відтягаючи справи на пізніше, пішов я зараз до У. П. Т. і застав там ось такий образ: На коридорі в партері стоїть стрілець в однострої з жовтавого сукна з крісом на плечах. Іду сходами на гору й очам своїм віри не йму. Величезними буквами виписано над дверима: „Боєва Управа", „Ґенеральний Штаб". На ріжні оповіщення на дверях не звертав я тимчасом ніякої уваги, лише пішов у напрямі тих дверей, над якими виднів кольосальний напис: „Ґенеральний Штаб". У першій кімнаті застав я кількох молодих студентів, між якими був Петро Діду-

шок, б. мій ученик. Він сказав мені, що я ще нікого не застану тепер, а це тому, що всі беруть участь у цісарському святі. По всякій імовірності д-р Трильовський, який є головою Боєвої Управи, находиться в Академічнім Домі, де бере участь у цісарському святі, на якому має виголосити відповідну промову.

Бажаючи конечно бодай когонебудь з наших людей побачити, аби довідатись чогось певного, заки зголошуся у військовій команді, пішов я до Акад. Дому. Але там не застав уже нікого, крім стрільців, які громадками або лежали на землі, або поралися коло кухні, поставленої на подвірю Акад. Дому. Розуміється, що і тут не бракувало одного стрільця з крісом, який перед брамою Акад. Дому стояв на сторожі. Самі стрільці були всі у своїх одягах, в яких прийшли з дому. Вибираючись у стрілецтво, певно кожний з них убирався в те, що мав найгірше, надіючись, що тут його зараз переберуть в однострій. Тому й усе те виглядало досить дивно. В більшій частині обідрані і босі молоді люди, які зі спокоєм, типовим для наших людей, очікували дальшого ходу подій. Вперше мав я нагоду бачитися з одним — пізніше досить типовим — стрільцем-старшиною Устіяновичем. Людина старша, борода поважна, шапка січова, а при боці довга кавалерійська шабля. Не тямлю, які він носив відзнаки. Здається, були це три золоті паски на ковнірі, що мало означати сотника. Не вважаючи на те, що він сотник, а я лише поручник, —

зробив військову поставу, зложив рапорт, мабуть догадуючись, що говорить з будучим командантом стрільців. Одначе я питав головно за тим, чи був тут д-р Трильовський. Устіянович потвердив, що був, що мав промову до зібраних стрільців про значіння свята, а опісля пішов до міста.

Повернув я назад до У. П. Т. Тут застав уже кількох знайомих. Точно не пригадую собі всіх присутніх, але був тоді радник Рожанковський, д-р Волошин, д-р С. Шухевич і ще дехто. Привитали мене відразу тим, що я маю взяти провід УСС, і показали мені мапу з картону, на якій великим письмом, почерку проф. Боберського, стояло „Начальний Вожд". По мінах присутніх бачив я якесь невдоволення, яке зараз виявилося. А причина його — це виступ д-ра Трильовського, який, ідучи за радикальними засадами, був противний участи УСС у цісарськім церковнім святі. В тім першім маніфестаційнім виступі стрілецтво не взяло участи, а чейже робити так не слід, це робить недобрий настрій. Стрілецтво, яке покликане виступати корпоративно, яке має противажити виступи польських леґіоністів, не сміє відтягатися від того роду виступів.

Невдоволення те переходило і дальше. Я міг вичути, що взагалі всі присутні не є одушевлені д-ром Трильовським і піднімали погрохи на сміх його дотеперішні виступи в організації збройної сили УСС. Не входячи у зміст тої дискусії, я вияснив присутнім причину мо-

еї появи у Львові і заявив, що на основі телеґрафічного приказу маю зголоситись у військовій команді в капітана Берґера. Пояснили мені, що кап. Берґер — це той, що реферує у військовій команді справу добровольчих орґанізацій, отже тимсамим і української. Одначе радили мені не йти зараз до військ. команди, але зачекати на засідання З. У. Р. і щойно тоді йти туди. Та я не міг зважитися на той крок. Засідання мало відбутися щойно вечором і тимсамим моя поява у військ. команді була би відложена до чергового дня. Але з уваги вже на попередню погрозу, що я не послухав приказу і не явився у Львові, та з огляду на рішучий тон телеґрами („зофорт"), я таки пішов зараз до названої команди і став шукати за кап. Берґером.

Від тої пори почалося моє нещасне вистоювання по коридорах вищої команди, почалося моє волокитство від одного референта до другого, які мене збували коротким: „що це до їх ресорту не належить". Ледви по довгій блуканині по ріжних закутинах великого будинку військ. команди (тоді влучили до цієї команди й будинок сусіднього краківського готелю) найшов я в кутику малу кімнату, в якій урядував кап. Берґер.

Самого його не застав, отже мусів чекати. По якійсь хвилині прийшов кап. Берґер. Симпатичний, з милим і лагідним обличчам, приняв мене у своїй канцелярії, уладженій з цілою військ. простотою. Коли я йому показав теле-

ґраму і виняснив, що являюся на приказ, він не міг мені нічого певного сказати. По його словам — я властиво залежу від З. У. Р., яка зажадала мого звільнення з війська. Він вправді є тим посередним чинником між командою й українськими орґанізаціями, але не має ніякого голосу, не може дати мені ніяких виняснень, ані приказів. Звернув мене до майора Кемпського, мобілізаційного референта, з тим, що може від нього я дещо більше довідаюся. Треба було йти до Кемпського.

Знову блуканина. Одначе помогли мені найти названого майора знайомі ще з моїх військових часів старшини, які були заняті в канцеляріях військової команди. Приємний старушок, зі спеціяльним талантом до бесід, по кількох німецьких реченнях став говорити зі мною по українськи. Великий польський патріот, розумний, людяний — старався піти мені на руку у дальших моїх „хожденіях". Він заявив, що сам абсолютно нічого сказати не може і що всі мої дальші „хожденія" будуть даремні, якщо не піду і не зголошуся у шефа штабу полковника ґр. Лямезана. Докладно описав мені, де бюро шефа штабу, так, що я без довгих ходів міг застукати до дверей, щоби стати перед очима головної особи в цілій військовій команді.

Після дозволу увійти став я в дещо просторнішій і яснішій канцелярії, але також дуже примітивно уладженій. Представився я йому і подав причину своєї появи та просив дальших приказів. На це полк. ґр. Лямезан нічого мені

не сказав, лише заявив, що по дальші вказівки й прикази маю зголоситися у митр. ґр. Шептицького, з яким він буде ще сьогодні особисто говорити. Найліпше буде, коли я черговоï днини піду до Й. Е. Митрополита, а там дістану потрібні вказівки.

Минуло ціле передполудне мого побуту у Львові, а я ані трохи не був розумніший, як приїхав. Навпаки: ще прикріше мені стало. Від своїх не довідався нічого, але попав відразу на невдоволення, непорозуміння й обмови, а від орґанів військової влади не дістав ніяких приказів. Від тих останніх я не міг і так нічого домагатись. Вониж бачили перед собою поручника — найнижчий старшинський степень, і після того достроювали свою розмову. І для них не міг я бути нічим більше. Одинокою моєю розрадою у тім духовім розстрою було те, що в справах стрілецтва матиму звязок з людиною такої міри, як митр. Шептицький. З повним довірям, що аж тут стріну поважну, батьківську раду й поважні вказівки, пішов я дальше шукати людей, щоби по змозі якнайскорше зорієнтуватись у положенні.

Вже ранком, будучи в Б. У., дістав я повідомлення, що члени цієї орґанізації сходяться перед і пополудні на засідання і що тої днини, тобто 18., буде пополудні засідання Б. У., а вечором ЗУР, на якім виложать мені усе ясно й недвозначно. Особливо до засідання ЗУР привязували всі велику вагу, бо на нім мав д-р К. Левицький зложити звіт зі своєї поїздки до

Відня і з конференцій, що їх відбув там з міністром війни, міністром закордонних справ та з головною командою армії (АОК). Не тямлю тепер, чи передполуднем тої днини було яке засідання Б. У., але тямлю, як я після моїх дотепершніх „хожденій“ опинився сам у кімнатах УПТ — тепер у кімнатах Ґенерального Штабу— і мав змогу уложити в голові всі свої враження з мого кількагодинного побуту у Львові.

Находячись сам один — укладав я собі усе по свому. Відразу не подобалася мені та міра, яку приклала до себе Б. У. Вже поставлений вартовий-стрілець перед Б. У. робив на мене смішне враження і просто стидно було мені, коли я бачив на дверях велику вивіску з написом: „Ґенеральний Штаб“. Стидно було мені і перед собою самим і перед чужими. Не в написах, не у вартових ціль, але ціль є в самій роботі, і назви треба пристосовувати до сил, а не насильно творити те, чого нема. Сама кімната засідань мала також сильно войовничий характер. На стінах розвішені мапи, що представляли Східну Галичину й Велику Україну — мали збільшити те враження. Попрочитував я чинности, вложені на поодиноких членів Б. У. З розкладу чинностей виходило, що Б. У. складається з двох частин, одної, так сказатиб, цивільної і другої — військової. Головою одної мав бути д-р Трильовський, головою другої — „начальний вожд“, яким мав бути я. В склад обох частин входили під ту пору ось-такі панове: д-р Трильовський, Володимир Темницький,

проф. Іван Боберський, радн. Теодор Рожанковський, д-р Бірецький, д-р Михайло Волошин, д-р Степан Шухевич, ред. Дмитро Катамай, д-р Володимир Старосольський. Більше імен не пригадую собі. На стіні був поділ чинностей членів „Ген. Штабу". Один мав справу кватир, другий солому, третій їду і т. д. Позатим мав я нагоду слідити за рухом у канцеляріях Б. У. Зараз у сусідній кімнаті, яка була своєрідною почекальнею перед кімнатою засідань, працювало двох або трьох студентів над заложенням головної книги. Жалувались вони передімною на надмір праці. Щоднини напливало багато добровольців без ніяких документів. Але також само щоднини покидало поважне число добровольців ряди стрілецтва. Одних не признавала здібними бранкова комісія, другим знудилося те циганське життя, треті розхорувались і затужили за домом. Одних треба було вписувати, інших виписувати та виставляти їм документи подорожі. А скільки було таких добровольців, про яких ніхто не знав, які ніде не зголошувалися, але їли і мешкали в касарнях, які повстали в наших прилюдних будинках! Дізнатися про правдивий стан, скільки є всіх стрільців, годі було. Рахували їх тоді на дві тисячі.

В сусідній кімнаті була секція, що займалася збиранням жертв, зброї, білля і т. зв. „інтендантура" УСС. Там познайомився я зі стрільцем д-ром Ковшевичем, який на вид кожного старшини випинався як струна і ніяке примовлювання до п. радника, щоби стояв свобідно,

не помагало. Він старався на своїй особі показати, як має виглядати здисципліноване стрілецтво. Цікавий тип стрільця, але тип людини рівночасно скромної, без особистих аспірацій, з сильною службовою амбіцією, потрохи дивака.

Вели у тій кімнаті касу стрілецтва, дбали про те, щоби було що зїсти, та збирали все, що лише уважали люди за можливе дарувати для стрілецтва. Крім цінних річей із золота або срібла, які можна було виміняти за гроші, був там цілий арсенал зброї, що мала служити стрільцям у їх военнім поході. Урядовець давав свою урядничу шаблю, а хто пригадав собі, що має який револьвер, бравнінґ або іншу того роду пальну зброю, складав її у жертві. Була це переважно зброя застаріла, не до вжитку, яка своїм страшним старовинним виглядом пригадувала ріжні музеї, до яких у дійсности надавалася. Деякі стрільці у своїй простоті забирали ту зброю, а вже не забуду того трохи комічного враження, яке зробив на мене один стрілець із перепоясаною урядничою шаблею. Білля збирали для Червоного Хреста — українського відділу. Дещо з того білля мало бути зараз обернене на потреби стрільців, а в головній частині мало ужиткуватися його в стрілецьких шпиталях. Тою стороною діяльности займалося жіноцтво, головнож п-і К. Малицька (Віра Лебедова).

З нашим жіноцтвом, що присвячувало багато праці для стрілецької справи, мав я наго-

ду частіше стрічатися і мушу щиро заявити, що не маю слів на те, аби докладно оцінити й описати його безінтересовну й повну жертви роботу З жіноцтвом стрінувся я тої самої днини в свого роду стрілецькім шпиталику. Було там кількох медиків, які своє знання поставили на услуги своїм братам, і були жінки, які доглядали хорих. А було їх уже тоді поважне число. Переважно молоді хлопці, які легко одягнені явилися у Львові в надії, що тут швидко дадуть їм взуття й однострої, терпіли під впливом дощів, вогкости, холодних ночей і легко застуджувалися. А немало таки приходило вже з початками недуг. Тому й не дивниця, що тут у Львові при лихому закватируванні, невідповідній і в малій скількости, а надто неточно подаваній поживі — не приходили до себе, але ще дальше западали на здоровлю. Тямлю це добре, що вид тих змізерованих хлопчиків, які вешталися по коридорах У. П Т., робив на мене сильно прикре враження. Я вже тоді, пер шої днини, якби був міг, всіми силами старався би намовити їх повернутись до родини, до тата й мами, там, де по-правді було їх місце.

Після того, як я оглянув усе те, що містило в собі годішнє УПТ, завважив я, що члени Б. У. стали сходитися на нараду. Були це ті всі, яких я вже передше назвав. Рідко коли являвся ще хтонебудь інший на нараду. Часами лише приходив дехто з дорадчим голосом, як д-р Цегельський, або інші. Що було предметом нарад тої днини, не тямлю, але воно не становить тут нічого важного.

Свої записки стараюся писати в такім світлі, в якім я бачив описувані події у хвилині, як вони ділялися. Тому не міщу тепер своїх вражінь про ту нараду, лише зберу всі наради разом та відповідно їх освітлю.

Стали сходитися члени Б. У. На перше місце вибивався тут д-р К. Трильовський, який робив вражіння, що довершення орґанізації стрілецтва поставив собі метою і лише для неї живе. Попри нього характеристичною появою був проф. Боберський, який мало говорив, але тим пильніше нотував кожне сказане слово. На мене робив уже тоді вражіння, що коли він так дальше поступатиме, то вже по кількамісячній війні запише цілі стоси зшитків. А якщо та звичка залишилась у нього до цієї пори, то я певний, що його кімнати вже повні нотаток та зшитків із записками й протоколами нарад, засідань і т.п. Одначе при цьому мушу зазначити, що це одинокий громадянин, який, не зважаючи на короткий час, в якім я мав нагоду з ним стрічатися, показував, що працює у стрілецтві і для стрілецтва з переконання, далекий від усяких признань, далекий від того, щоби для себе, чи для ґрупи людей, чи для якої партії збивати зі стрілецтва якийнебудь капітал. Він був у дійсности душею всього. На його особі і на його роботі спочивало прохарчування добровольців. Він як скарбник мусів дбати, щоби і харч і гроші були. А коли зважити те, що дві тисячі стрільців треба було що-днини у Львові прохарчувати, коли зважити цілу примітив-

ність орґанізації, коли зважити всі труднощі, звязані з тою стороною кожної військової орґанізації, то треба подивляти ту людину і віддати йому повне признання.

З військових, які вже від перших днів мобілізації були діяльні при УСС., були радн. Рожанковський, д-р М. Волошин, д-р Бірецький і д-р С. Шухевич. Наскільки собі пригадую, всі вони ходили одягнені по цивільному. Вони були тими першими, які, заходом ЗУР. звільнені від війська — вступили у стрілецькі ряди. Щоби не вертати опісля більше до тієї справи, мушу висповідатися із мого враження, яке я мав зараз у перших днях після ближчого пізнання тих людей у стрілецькій орґанізації. Не пишу цього тут тому, щоби когонебудь ображувати. Але моє враження було того роду, що всі ті люди увільнили себе (чи там їх увільнено), аби активно не брати участи в боротьбі. Це моє враження перемінювалося опісля в переконання, бо пізніше слідували факти, які потверджували мій здогад. Вони, здається, всі уявляли собі, що в тій кілька- чи кількадесятьтисячній орґанізації УСС. займуть дійсно становище ґенерального штабу, поіменують себе високими штабовими старшинами і будуть спокійно приглядатися боротьбі стрілецтва. Знаю тільки те, що тим усім я вже з самого початку не був збудований. Не можу промовчати також особи пізнішого четаря Д. Катамая, якого тоді іменували вже передімною моїм заступником. Людина може з іще меншою військовою освітою,

як я, мала заступати начального вожда. Інституція в армії невідома — сотворена Б. У., а подиктована, здається, тим одним мотивом, що п. Катамай був членом радикальної партії, отже щоби й та партія мала в „Ґенеральному Штабі“ свого заступника. Всі ті мої помічення були для мене дуже прикрі. Я бачив, що то не є поважна робота. Та робота могла пригадувати все інше, але не мілітарну орґанізацію.

На нараді повитали мене тим, що я маю взяти провід над УСС., а навіть дехто залюбки витав мене назвою „вожд“. Та назва була для мене чимсь таким прикрим! Свого часу, переходячи до рогатинської ґімназії, ледви на силу я привик до назви „директор“, яка мені не належалася, і тому просив, щоби називали мене або професором або управителем. Але коли собі тепер те нагадав, то бачив, що тисячі разів був більш управнений до назви „директор“, як до титулу „вожд“. Радили над відозвами, над способами розсилки, приймали до відома вісти з краю про зголошення добровольців, про перепони, які з кожної сторони ставлено молодій орґанізації. Полагоджували дещо біжучих справ. Але все те не було тим, чим я собі його уявляв і чого я хотів, а саме брати те, що є під рукою, у військову, здисципліновану орґанізацію, творити відділи, втягати їх до роботи й вишколювати, а надто подбати про потрібні до цього сили. Бо я не міг собі уявити, щоби нас чотирьох чи пятьох резервових старшин могло навіть мріяти про те, що ми тому

великому ділу дамо раду. Вправді заспокоювали мене, що пороблені заходи в справі звільнення з армії цілого гурту старшин і підстаршин, але всього того не було ще під руками, а тут горяча пора казала не закладати рук, але зараз братися за працю. Про основи орґанізації, про її форму не міг мені ніхто нічого ясного сказати. Тільки й усього, що поклик пішов у край і на той поклик напливає щораз більше молоді.

З правдивою нетерпеливістю очікував я засідання ЗУР., яке, як я сподівався, мало мені цілу справу ясно перед очі поставити.

Ще тої самої днини дізнався я, що властиво ЗУР. намітила на команданта УСС. радн. Рожанковського. Одначе він, по думці ЗУР., лише гасив духа, і тимсамим не надавався на те становище. Він сам, як поважна та розважна людина, швидко осудив положення та завчасу усунувся з передового місця, полишаючи те трудне завдання свому наслідникові. Які були дійсні мотиви уступлення радн. Рожанковського, я не довідався. А по-друге і пора не була відповідна й часу на те не було, щоби такими справами займатися. Як добрий політик, яким радн. Рожанковський показався за цілий час війни, він швидко зумів увільнитися з того незавидного положення, в яке попав я.

Вечором явився я, як було умовлено, на засіданні ЗУР. Коли всі посходилися, обняв провід д-р Кость Левицький і складав звіт зі своєї поїздки до Відня. Після ріжних чергових

справ прийшла на порядок як остання точка справа УСС. Д-р К. Левицький заявив ясно й недвозначно, що справа УСС. є точно означена й обговорена з представником міністерства війни полк. ґен. штабу Граніловичем. На основі вислідів конференцій і згоди Начальної Команди Армії стрільців не будуть уживати як фронтового війська, але як: „Truppe zur politischen Aufgabe im Etappenraume der Armee". Усе стрілецтво буде поодинокими відділами розкинене на цілім східнім фронті, як далеко сягає українське населення, буде чинником між армією і населенням, щоби те останнє позискати для осередніх держав і викликуванням прихильного настрою в населення забезпечувати зади армії. І ніякі представлення деяких промовців нічого не помогли, що таке приречення полк. Граніловича до нічого не зобовязує, що стрільців уживатимуть таксамо, як інше фронтове військо, що вони засмакують тих самих трудів і прикростей, як інші частини війська. Всі ті представлення стрічалися з рішучим протестом д-ра Левицького.

Наскільки собі пригадую, і я забрав тоді слово. Головно звернув я увагу на те, що навіть якби дане приречення до чого зобовязувало, то з цим не можна йти як з аґітаційним гаслом між молодь. Ліпше ясно й отверто сказати, що молодь іде свої груди наставляти на смерть, ніж пізніше станути перед громадянством із закидом, що під покришкою фальшивих гасел втягнено цвіт народу у світову заве-

рюху і там його знищено. А як остаточний арґумент подав я, що на випадок потреби, колиб воєнна ситуація того вимагала, то Нач. Команда Армії не буде оглядатися на ніякі приречення і вставить усе, що матиме під рукою, у боєві ряди. І ніхто не може й не сміє їй взяти того за зле, бо це буде тактична конечність. А та остання оправдує найстрашніші річи. Знаю, що мої слова не конче всім подобались, але я мусів їх сказати, щоби заспокоїти свою совість і щоби не брати опісля на себе закиду, що обіцяв що інше, а що інше опісля прийшло.

Після того маленького диссонансу заявив д-р К. Левицький, що уважає стрілецьку справу щасливо розвязаною, тимбільше, що вже появився і „командант" (д-р К. Л-ий лише того титулу уживав) у моїй особі і що моя особа дає запоруку, що справа піде доброю і певною дорогою. Після поставленого до мене запиту, чи я команду прийму та після моеї притакуючої заяви, д-р Л-ий заявив святочним тоном, що ЗУР. іменує мене командантом стрільців. І це був мій другий гріх, що я так без ніяких застережень подав свою згоду на поставлене питання. Але коли ще раз думками переживáю ті часи, коли ще раз переходжу все, то не знаю, чи міг я інакше поступити, як поступив.

Після того святочного акту додав ще д-р К. Л-ий, що тими днями приїде тут один полковник від уланів, щирий прихильник українців, який займеться переведенням орґанізації стрілецтва, щоби воно прибрало мілітарний,

військовий вигляд. І всі вдоволені, що так добре все складається, що такі тяжкі справи так легко вдалося розвязати, покінчили наради, аби ще з вікон дому „Просвіти“ приглянутися походові стрільців через місто в честь цісарських уродин. І дійсно, на долі стояла вже може з сотка стрільців у лаві, які на вид голов у вікнах дому стали кричати „Славно“. Здається мені, що ще й виголошено якусь промову, після якої на команду стрільці відійшли до касарні.

І я з головою, повною неясних вражінь, не зискавши нічого для прояснення мого становища, а навпаки: маючи чимраз більше неясности за собою і перед собою, пішов на спочинок.

Всеж таки я не тратив надії, що чейже справу розясню, як тільки поговорю з передовими людьми, як д-р К. Л-ий і Й. Е. Митрополит. Цеж доказана річ, що того роду справ не рішають ані наради, ані засідання. Ті останні потрібні для збагнення людських думок, вони ставлять директиви, визначують лінію роботі, але головну основу творять одиниці. І це мене почасти успокоїло, тимбільше, що розпукою ані безрадністю ще ніколи ніхто нічого не осягнув. А навіть у найтяжчих хвилинах не треба тратити духа, лише ясним оком міряти глибину пропасти і старатися, не вважаючи на все, привести справу до ладу.

А ті питання, які потребували якнайскорше прояснення і які творили для мене ту опору

для дальшої діяльности, були такі: Мене іменувала ЗУР. комендантом УСС. Одначе та номінація має лише якусь внутрішню силу, у нутрі самого звязку УСС. Назовні не дає вона нічого. А саме того було мені доконче потрібно. У взаєминах з орґанами військової влади я не смів бути дальше поручником, я мусів стати на такім військовім щаблі, щоби мої взаємини з тими орґанами були улекшені. Річ була тут не в моїй особистій амбіції, тут головну ролю відгравало те, щоби справа, яку мені прийдеться заступати, лише на тім зискувала.

Відтак форми самої орґанізації були дуже неясні. Вже три тижні минали від видання поклику ЗУР. до українського народу. За той час наплинули лише у сам Львів близько дві тисячі добровольців. А з інших міст Сх. Галичини надходили вісти, що всюди зголошується поважне число добровольців, яке точно означити було годі, але по всякій імовірности воно мусіло доходити також до висоти двох-трьох тисяч. Вже те саме, що стільки тисяч людей не находиться у кріпкім, здисциплінованім звязку, робило велику шкоду; найліпше це було пізнати у Львові. А вже після цілоденного мого побуту я бачив, що з тими силами, якими розпоряджаю, нічого не зроблю. Цілий підстаршинський матеріял, а також і нижчі старшинські чини треба було вишколювати. Вибір на око не вистарчав, а навіть міг посіяти лихі наслідки. Кандидатів на вищі чини було кількох; вониж себе назвали вже відразу „Ґен. Штабом“, без огляду на

те, що починаючи від команданта і його заступника, а кінчаючи на інтенданті, кожний з нас мало що із свого діла розумів.

А коли так стояла справа у Львові, то вона мусіла далеко гірше представлятись на провінції, де навіть і тих кількох сил не було, а все опиралося лише на людях доброї волі, які не мали ані потрібної вправи, ані не представляли із себе таких, щоби могли ставити чоло перешкодам та усувати їх там, де того треба було. А чейже знаю, що адміністраційна влада і її органи, жандармерія, утруднювали дуже добровольчий рух до УСС. Що спроваджувати всіх стрільців до Львова не було вказаною річю, це було ясне. Треба було перевести відповідний розділ місцевостей, які творили би рід запасних курінів, де можна було вишколювати мужву, а опісля вишколену висилати туди, де покажеться потреба. Ця акція була на дуже широку скалю. А тут надтягали великі тяжкі хмари з усіх сторін. З краю надходили трівожні вісти про наступи москалів. Повставало питання, чи вдасться зупинити ту навалу. А як не вдасться, що зробити із зібраними по містах Сх. Галичини добровольцями. Треба конечно було їх забрати і десь у безпечному місці примістити. А на те все треба зараз зарядженьь. Треба приказу, який видавала би сильна рука з повним правом до того, з широкою повновластю і можливістю користуватися усіми засобами модерної техніки.

Приступаючи до тої справи, вертаю мимо-

вільно до першої точки, тобто до того, що особа команданта мусить бути вивінована зараз усім тим, що характеризує команданта у правдивому значінні того слова.

Маючи такий вироблений плян, хотів я поділитися тими думками в першій мірі з д-ром К. Левицьким, як видимим головою і репрезентантом нашої суспільности, як громадянином, що міг всюди дати раду й евентуальну поміч. Зараз рано зайшов я до д-ра К. Л-ого, бажаючи з ним про повищі справи поговорити. Повна невдача стрінула мене тут. Коли я лише почав йому говорити про мої помічення і хотів вийти з предложеннями, тоді відповів він мені, що це справа Боєвої Управи, яка повинна мені йти на руку і з якою я маю дальше вести організаційне діло УСС. Що того роду відповідь викликала у мене дуже пригноблююче вражіння, не потребую про це багато писати. Таксамо не потребував я д-рові К. Л-ому говорити, що хіба Б. У. у тім складі і з тим мінімальним впливом нічого не могла зробити у таких виїмкових і трудних обставинах. Він теж сам добре знав „своїх“ людей. Пригноблення було тим більше, що я, чуючи себе доволі безрадним, почув себе ним у ще більшій мірі. Я зрозумів також, що з хвилиною, коли я обняв провід над УСС., всі відітхнули, бо тягар упав з багатьох на одного, який навіть на випадок повної невдачі стане виновником і буде відповідати. Що мої побоювання дотично Б. У. були оправдані, показала найближча будучність, коли перейду до малювання ходу нарад Б. У.

Зрозуміла також річ, що я не мав наразі чого звертатися вже ані до д-ра К. Л-ого, ані до ЗУР. у справах стрілецтва. Наскільки навіть собі пригадую, був я ще двічі або тричі на засіданнях ЗУР. Коли побачив, що засадничо не бралися там ані говорити ані рішати про стрілецькі справи, мотивуючи тим, що вони належать до Б. У., я перестав ходити на ті засідання, тимбільше, що досить мав нарад Б. У., які тревали кожної днини ціле перед- і пополудне.

Наймилішим спомином з тих часів є мої взаємини, правда, дуже короткі, з Й. Е. Митрополитом ґр. Шептицьким. Наскільки собі пригадую, був я всього двічі у Й. Е.: перший раз другої днини мого побуту у Львові, послушний приказові шефа штабу ґр. Лямезана, другий раз з полк. Молліком, який приїхав коло 20. серпня 1914 р. до Львова, щоби бути військовим орґанізатором УСС. Симпатичне враження лишалося вже з того, що Й. Е. мав час до говорення і показував охоту помогти в справі орґанізації відділів УСС. Одначе він займався головно матеріяльною стороною діла. На його руки й на руки члена Краєвого Виділу радника Кивелюка мали впливати державні субвенції, яких висоту подавано на 200 000 корон. Щодо мого становища він був згідний зі мною в тому, що тут потрібна цісарська номінація, а довести до неї було завданням президії ЗУР. В інших орґанізаційних справах стояв він на тім становищі, що тут треба ясно обговорити справу з полк. Молліком, який, маючи відповідне

знання, практику й евентуальні впливи, могтиме найліпше повести справу.

Не було то багато для мене, але вже та щирість та охота подати раду щиру та приятельську — мусіли вплинути успокоюючо на мої сильно розхитані нерви, які не тільки не приходили до ладу, але ще більш розстроювалися і доводили мене до стану чистого божевілля. Поминаючи вже те все, що я описую, прилучалися ще й обставини приватної натури. Припадково стрінувся я у Львові з о. дек. С. Городецьким з Вербиловець та хотів у нього довідатися дещо про дружину та про діти. Його здивування було велике, що я нічого не знаю. Коли впевнився, що я по правді хочу дізнатися дещо певного, сказав мені, що моя дружина виїхала з Рогатина, одначе не подала нікому до відома, куди і в якім напрямі вибирається. Відомість та зробила на мене страшне враження. Дружина з маленькими діточками втікла, не знаючи нічого про те, що я вже відійшов із Золочева і є у Львові. Ріжні думки приходили мені до голови, а одна гірша другої. Пригадав я собі те, що передав дружині лише щадничі книжечки, а готівки дуже мало. А коли вже зі Золочева вислав 1000 корон, які побрав, як належну мені платню з додатком на однострій, то й ті гроші дружина вложила на почтову щадницю. Все те разом довело мене до свого роду гістерії. Не стидаюся признаватись до того, що була ціла низка ночей, коли страшний плач тряс мною як у лихорадці. Ніякою силою

волі не міг його опанувати. Одинокий спосіб був притулити уста до подушки і в той спосіб заглушувати те хлипання, щоби ніхто з сусідніх кімнатах його не чув.

Не буду тут передавати по черзі поодиноких засідань Б. У. ані денних порядків, бо й не маю потрібних дат і матеріялів під рукою. Обмежуся головно до того враження, яке мені лишилося і буду старатись змалювати мої тодішні помічення.

На засіданнях проводили на переміну я і д-р Трильовський. Вже перше моє невдоволення походило з того, що я від того роду засідань відвик. Моє рішуче враження було таке, що кожний бесідник обструував себе самого, а всі разом виконували чудово ведену обструкцію проти Б. У. З чим би порівняти всі ті наради й засідання, не знаю. Я не брав ніколи участи у львівських нарадах, але, по моїй думці, члени Б. У. або думали, що це буде лиш тріюмфальний похід у брами Київа, або що це приготовляється якийсь новий краєвий здвиг. Найменшого пляну в роботі, ніяких заходів поважно забратися до діла. Все таке без життя і змісту. Рішуче члени не брали ані себе самих взаїмно поважно, ані цілої справи, яку взяли в руки. А такий несмак залишався після тих нарад, що я не міг з тим усім погодитися. Я привик до того: мало говорити, а зате братися зараз за діло. А тимчасом тут люди ломили собі голову над дрібничками, а що з тих дрібничок лишилось мені по нинішній день у памяти, тим

мушу поділитися з тими, що читатимуть мої спомини.

Кілька засідань забрала справа одностроїв, а то й навіть не цілого однострою, але лише шапок. Стрілецька шапка стала головною осею всієї орґанізації УСС., а вже справді по геройськи заступав її д-р Біредький. До пояснення треба додати, що й у думці не було того, аби ціле стрілецтво убрати у власні однострої. Всі вже згодилися з тою думкою, що треба буде приняти військові мундури.

Як уже вище я згадав, якихось постійних одностроїв для УСС. не було. А я не міг собі виробити того погляду, на який однострій хотіла згодитися Б. У. Одначе думаю, що ніхто навіть не допускав того, щоби кожний доброволець справив собі свій однострій. Знову для всіх справити не було спромоги. Великанських коштів, злучених з тим, не була в силі покрити молода орґанізація, беручи навіть під увагу приобіцяні урядом 200.000 кор. підмоги. А надто й ніхто не ставив ясно справи, якими мали бути ті однострої: чи синяві сокільські з округлими шапочками і з пером з боку, чи ктакі-січові з шапочками з дашком, пригадуючи священичі колпаки, чи буковинські, що пригадували в дечім однострої давніх запорожців. Одначе всі ті шапки були тим непрактичні, що не давали в зимовій порі ніякої захорони для вух і карку.

Дехто з добровольців був у таких одностроях, але таких було так мало, що вони гу-

билися серед сірої маси. А також і військова команда не думала справляти одностроїв — одно через великі кошти, а друге через недостачу такої маси сукна й рук до роботи; а надто й пора не була відповідна. А треба й те додати, що багато добровольців приходило вже з деяких повітів (головно з Бережанщини) в давніх одностроях австрійської піхоти. Остаточно силою самого факту думку про окремі однострої треба було закинути і згодитися на те, аби наші добровольці одягалися так, як австрійське військо, тимбільше, що військова команда приобіцяла доставити відповідне число мундурів. Усеж таки треба було конечно бодай якусь відміну зробити від фронтового війська, хочби для зазначення, що це добровольці. Таким видимим знаком приналежности до УСС. мала стати шапка. Найбільш промовляв до переконання проєкт дати на шапці малу відзнаку у виді жовто-блакитної кокардки, на якій був би приміщений металевий левик.

Цій справі присвячено щонайменше два або три засідання, а наради забрали разом кілька годин часу, в порі, коли кожна хвилина була дорога. Проєкт справити кілька тисяч відмінних шапок розбивався через недостачу сукна, рук до роботи і грошей. І не вважаючи на те, що такі непоборні трудноші стояли на шляху до здійснення цього проєкту, д-рові Бірецькому не давала ця справа спокою і він що-днини мусів її наново порушувати. Аж одної днини приходить він на засідання і каже вдоволений,

що має вже готовий проект української військової шапки. Вона ріжниться тим від військової, що на переді матиме один ґузик, а дно її буде більш округлого вигляду. Обстоював він це тимбільше, що така шапка навіть традиційно пригадуватиме український стрій. Одначе в чому лежала ця українська риса, не відомо було ані мені, ані іншим товаришам нарад. Не змогло нас навіть переконати й те відкриття д-ра Бірецького, що той проект шапки виробив якийсь жид з краківського передмістя. Остаточно не мав би я був нічого і проти тої шапки, якби не те, що кошти перероблення військової шапки на український тип обчисляли на високі тисячі. Перерібка одної шапки мала коштувати три корони, а що треба було найменше 5.000 шапок, тож разом мало те все коштувати 15.000 корон. Не дивниця, що за такий дорогий проект ніхто не брався дуже горячо у часі, коли треба було прохарчовувати всіх своїм коштом, коли треба було конечно подбати про взуття, яке у добровольців було в оплаканому стані.

Другою такою химерною справою, яка заняла одно повне засідання, а яка не довела до ніякого висліду, була справа прапору для УСС. Не перечу, що власний прапор річ пожадана й добра, але вибрана пора була якнайменше догідна, а надто далеко більш пекучих і важних справ лежало повним облогом. На тому засіданні був присутній з дорадчим голосом д-р Цегельський. Пять разів переведено ухвалу, пять разів знесено її. Аж нарешті усі втомлені

розійшлися, не дійшовши до порозуміння. А ціла нарада крутилася коло розміщення кольорів, чи прапор має бути зубкований, чи ні і т.д. Сміх і плач поривав мене, а остаточно приходила й така думка, щоби або розігнати ціле товариство, або кинути самому його. Бо це була виключена річ, щоби, в той спосіб підходячи до справи, можна було щонебудь зробити й повести орґанізацію УСС до бажаного висліду. Коли зважити, що наш побут у Львові був почислений на години, коли зважити, що всі блукали, як блудні вівці, що зі східних окраїн Галичини приходили трівожні вісти про московський залив, що з тих сторін добровольці утікали й хотіли знати дещо певного, куди їм іти і в яку сторону звертатися, — коли все те зважити, то хіба кожний зрозуміє, що на мені, як на найбільше відповідальному членові орґанізації, терпла шкіра і я просто попадав у розпуку, яка не давала мені ні спокою, ні змоги вийти з того блудного кола.

Щоби бодай у приближенні показати, якими ще справами займалася Б. У., згадаю ще про деякі важніші. Дуже важним питанням було, в якому відношенні буде нова орґанізація до війська і військових команд. Чи буде це лише ополченське тіло, чи буде це полк, чи буде це яка автономічна установа, чи як. Військові крути не бралися рішати того питання, бо вони — а головно їх представниця у Львові, військова команда — дуже мало цікавилися стрілецтвом. З Відня, з міністерства, ані також з

АОК. (Armee - Ober - Kommando) не приходили під цим оглядом ніякі вказівки.

Я уявляю собі, що наші відпоручники, які вели в цій справі переговори з урядом та орґанами військової влади, або дали їм фальшиві інформації, або не дали ніяких інформацій. У міністерстві війни на згадку про стрілецькі орґанізації, які приготовлялися до активного военного виступу, певно думали, що ті орґанізації мусіли прибирати вид таких стоваришень у західній частині монархії, де кожний член має і свій кріс і власне майно, є вповні вишколений у найважніших напрямах військового ремесла, головно у стрілянні, і має свої постійні норми й орґанізацію, якій підчиняється в повній дисципліні. Для представника міністерства війни, який вів переговори з нашим заступництвом, був зовсім певно поклик ЗУР. неначе родом загальної мобілізації стрілецьких товариств. Для нього було певно незрозумілою річю, що ми нічого не маємо й усього мусимо домагатися та просити, що це збіглася дітвора на поклик ЗУР., дітвора охоча до новинок та авантюр, а надто цілі гурти молоді, необовязаної до військової служби, щоби стати на послугу новій великій ідеї. Про це він не знав, що та дітвора, ті молоді гурти стають лише зі своїм вогнем, стають зі своїм не конче сильним пястуком і потребують ще багато-багато, щоби з них зробилося військо, яке діяльно має стати до боротьби з реґулярною ворожою армією.

Щоби надати добровольцям вид бодай

якої-такої правної орґанізації, принесено на засідання Б. У. по польськи написаний статут стрілецьких товариств, з тим, що його треба перекласти по українськи та подати до Намісництва до приняття й затвердження. По думці референта тої справи — а був ним, здається, д-р Трильовський — і польські леґіоністи мають такий статут. Наскільки собі пригадую, головні думки того статуту були такі. Стрілецькі товариства повстають на основі якогось закону про загальне ополчення і можуть на час мобілізації бути покликані до чинної служби, як і інші відділи загального ополчення. Стрілецькі товариства складаються з членів, які є всі у своїх обовязках і правах рівні, з тою лише ріжницею, що вибрані зпоміж членів старшинські степені користуються у хвилині, коли видають прикази, військовою повагою. Старшинські степені мають цісарське затвердження. Назви їх: полковник, підполковник, майор і т. д. не лише назвою, але й поборами в часі мобілізації зрівнані з відповідними військовими степенями.

Той статут перекладено на українське, остемпльовано і предложено на засіданні Б. У. до підпису. Не можу тут не згадати про один комічний епізод, який повстав унаслідок збирання підписів. Мимовільно повстало питання, хто має статут підписати. Зразу мала це зробити лише Б. У., одначе коли хтось з присутніх зробив увагу, що підписаний на статуті обовязаний тимсамим до активної служби

в стрільцях і може бути змушений до такої служби, повстали сумніви у цивільних членів Б. У., чи пожаданою і вказаною є річю підписувати оцей статут. Хто підписав, не знаю. В кожнім разі десять підписів найшлося, але чи були між ними д-р Трильовський та інші, не пригадую собі тепер. Це на всякий випадок малозначний, але характеристичний момент. Після підпису вислано статут до намісництва у пятьох примірниках. Яка була його дальша доля, чи його принято, чи ні, чи забуто вже його в чергових днях підчас повного замішання у Львові, залишиться, здається, тайною, доки хтось цікавий не переглядатиме колись архіву львівського намісництва і не попаде на слід оцього статуту.

З приняттям, підписом і висилкою статуту справа УСС не ставала ані на один волосок ясніша взагалі, ані для мене самого. Правда, що УСС прибирали вид статутарної опслченської корпорації, але тоді дотеперішня робота коло орґанізації й орґанізація в даній хвилині була вповні безпредметова і противорічила статутові. На підставі статуту всі ті, які належали до добровольців, були зрівняні під оглядом активного й пасивного вибору. Тоді ціла Б. У. враз із „ґенеральним штабом“ мусіла зникнути, бо їх ніхто не вибрав. Усі старшинські степені були виборні і тимсамим ніхто не мав права ані себе іменувати, ані ніхто не мав права визначити команданта, лише те право належалося одиноко самим добровольцям.

А що це не було можливе до переведення, тимсамим і вповні ілюзоричною ставала справа статуту. Б. У. могла щонайвище уважати себе основним комітетом, який по переведенні вступних формальностей обовязаний після упливу приписаного до важности статуту речинця скликати загальні збори і долю організації УСС віддати в руки загальних зборів.

Ще одна важна справа займала членів Б. У., а була це справа присяги. Ходили чутки про те, що польські леґіоністи дістали дозвіл на зложення якоїсь спеціяльної присяги, але чогось певного про це не міг ніхто знати. Знаю лише, що проти зложення присяги у тих словах і в тій формі, у якій складає військо, була досить сильна опозиція. Одначе рівночасно не зроблено ні одного кроку у тім напрямі, щоби військовій владі предложити текст спеціяльної присяги УСС і щоби та влада дала свій дозвіл на це. Одначе ясно тої справи не висказував ніхто. У тій опозиції не пробивалася якась неохота брати участь у боротьбі за істнування монархії. Ні! Тут, по моїй думці, відгравав ролю інший страх, а саме, щоби зложенням присяги не віддати себе на ласку й неласку орґанів військової австрійської влади, які опісля відберуть своє приречення дозволити на покликання до життя добровольчої корпорації і перемінять УСС у баталіони загального ополчення. Що те проволікання зі зложенням присяги мало шкідливий наслідок на дальший розвиток УСС, показали

події найближчих днів. На кожний випадок присяги у Львові не складано, а навіть потайки йшла агітація проти спроби повести всіх УСС до такої присяги, яка приписана у військовім реґуляміні для формацій загального ополчення.

Щоби більше не розписуватися в тім змислі про Б. У., скажу ще лише на закінчення, що Б. У. в часі свого побуту у Львові не зробила нічого для розвитку УСС. Справи УСС йшли своїм власним ходом і стрілецтво розвивалося так, як уміло. Ще найкориснішою річчю був переклад реґуляміну вправ та введення одностайної команди. Задуманий переклад інших найважніших службових військових книг не здійснився внаслідок дальших воєнних подій. Б. У. у тім складі і при відсутности фахових у військовій орґанізації сил не могла нічого більше зробити. На ній показалося те, що мусить показатися у всякій роботі, до якої забираються такі, що на ній не розуміються, а й дальше не мають охоти самі забратися до науки. І як опісля ціле стрілецтво показало, що воно не творить якоїсь однодушної корпорації, але що це гурт одиниць, скликаних спеціяльними обставинами, так і Б. У. виявила себе таким на силу сотвореним тілом без ясної душі.

Вже вище подав я те, як у нутрі самої Б. У. застав я великі противенства. Але вже в часі свого кількаденного побуту у Львові переконався я, що й ЗУР. не була прихильна Б. У., а

радше одні члени одної орґанізації легковажили собі других членів другої. Вже те саме, що поміж людьми ходили ріжні комічні вістки про д-ра Трильовського, як напр., що він в одній військовій команді представився, як: „der sogenannte ukrain. Kriegsminister“ а дальше те, що мало стрінув я осіб, які поважно ставились до особи д-ра Трильовського і його роботи, що поміж військовими членами Б. У. було явне невдоволення із „наказного“ заступника начального вожда ред. Катамая, що радн. Рожанковського — одного з найповажніших членів Б. У. — називали гасителем духа і т. д. і т. д., — все те вказувало ясно, що ціла та орґанізація є лише „die sogenannte“ Б. У., але з самим боєм не мала і не буде мати нічого спільного. А коли зважимо, що всі ті висказані мною думки були в мені тоді в році 1914 в місяці серпні і що я нічого до них не додав із пізніших або теперішніх моїх думок, що ті всі думки мав я про Б. У., з якою я мав спільно працювати — стане ясною річю, що вся робота буде безвислідна і не принесе нічого для розвитку УСС.

І тут знову виходить великий промах з моєї сторони, що я не висказав тих моїх думок отверто й щиро і не витягнув негайно консеквенції із зробленого досвіду та не усунув силою своєї влади непотрібного баласту, або, не маючи змоги того зробити, не усунувся сам від того цілого діла. Що я вже тоді мав той погляд, що вся праця впаде на мої плечі, не перечу того. Але я чекав на віддання дійсної влади

в мої руки, а цей момент я уявляв собі аж тоді, коли прийде цісарська номінація моєї особи на команданта УСС з признанням мені відповідного військового степеня, щоби я і внутрі самої орґанізації і назовні міг виступити в характері дійсного начального команданта. А тимчасом треба було перебувати у тому стані, слухати терпеливо нарад, проєктів, а рівночасно робити те, що було конечне.

Що Б. У. не робила і на посторонніх людей корисного враження, доказом буде те, що мені сказав полк. Моллік після свого першого знайомства з тою установою та її головою д-ром Трильовським. Згадую про це не з тої причини, неначеб я полк. Молліка уважав корисним набутком у хвилині переводженої орґанізації, але лише тому, що й він мав таке враження, як і я. Багато слів, ніякої роботи, ніякого ясного пляну. Тому й не дивуюся, що названий полковник поставив від себе як конечне домагання, що він не думає мати звязок з цілою Б. У., а лише зі мною. Бо, по його думці, Б. У. не має в собі найменшого розуміння того, чого вимагають від військової корпорації і він тут не для переговорів, договорів і нарад, але лише для надання зібраним добровольцям виду й форми здисциплінованого військового відділу.

Що та постанова полк. Молліка витворила напружені відносини між ним і Б. У., зовсім зрозуміла річ. Що д-р Трильовський відгрожувався, що постарається, аби полк. Молліка за-

брали від нас — також зрозуміла річ. Одначе я певний, що колиб все йшло так, як того вимагала хвилина й відносини, колиб Б. У. розуміла своє завдання і все робила, щоби те завдання сповняти, не було би ані напружених відносин, не було би непорозумінь, а було би само собою все йшло так, як слід.

Супроти такого становища полк. Молліка з одної і Б. У. з другої сторони — моє положення ставало незавидне. Вже сама ріжниця ранґ між начальним командантом УСС і приділеним йому військовим орґанізатором була смішна та прикра. Хто лише трохи розуміється на військовости і знає її духа, не може не признати мені того, що я мусів почувати себе дуже ніяково. Хоч мушу признати полк. Молліковi, що він дуже тактовно ставився до моєї особи і не давав мені відчувати тої великої — у військовім розумінні — ріжниці. А коли уявлю собі, що я відгравав ролю посередника між двома неприхильно до себе настроєними чинниками, полк. Молліком і Б. У., також кожний мусить признати, що все те виглядало на комедію, якби не те, що все діло було занадто поважне, аби його брати з комічної сторони.

Які були взаємини між полк. Молліком і львівською військ. командою, а радше її шефом ґр. Лямезаном, не знаю. Але що він мусів передати своє некорисне враження про Б. У. шефові штабу, це річ зовсім ясна. А що це також могло мати некорисний вплив, не дасться заперечити.

З хвилиною, як приїхав полк. Моллік, — а було це десь зараз після 20. серпня 1914 р., — мусів я свій час поділити між Б. У., полк. Молліком і ЗУР.; надто треба було взятися до орґанізаційної роботи, яка була хіба найважнішою частиною у тім часі. До Львова стали напливати потрохи українські резервові старшини, звільнені з війська. Між ними були: д-р Степан Томашівський, який прийшов від баталіону загального ополчення, що находився у своїх становищах на північ від Львова. Опісля прийшов поручник Григорій Коссак, що до тої пори служив при 36. полку краєвої оборони (тепер стрільців). Він вже оповідав про заняття Камянця Подільського, який опісля кинули наші війська. Це було наше перше знайомство. П. Коссака не знав я передтим навіть з назви; отже це була для мене незаписана таблиця. Одначе мушу признати, що він зробив на мене корисне враження; а вже найліпше подобалося мені те, що зараз бажав взятися до роботи і хотів, щоб йому визначити його обсяг діяльности. Чи вже тоді були Василь Дідушок, Осип Букшований, Осип Будзиновський — не пригадую собі точно. Знав я лише про те, що звільнений є д-р Никифор Гірняк, який зі своїм полком (15. піхоти) був під Підволочиськами і там мав запалення сліпої кишки, та був тепер в однім із львівських шпиталів. Надто повідомили мене в Б. У., що ще вплинуло від ЗУР. до військ. команди Львів більше як двацять внесень на звільнення резервових старшин, одначе вже бу-

ло сумнівне, чи ті внесення будуть прихильно поладнані, а радше, чи воєнні операції позволять на звільнення згаданих старшин.

На мене робив некорисне враження той факт, що Б. У. не постаралася звільнити більше число активних підстаршин, які мусіли би вести головно вишкіл добровольців під наглядом старшин. Запитав я вправді у Катамая, але він вже відразу був визначений на мого заступника, отже навіть не міг займатися чимсь подібним. Надто був звільнений Ераст Коник і його з браку шарж назначено курінним отаманом (тобто командантом баталіону) та однорічний охотник Евген Бородієвич, який відразу не давав поруки, що він може бути корисним і пожиточним при вишколі молодих рекрутів-добровольців. Я сам ще поставив від себе внесення звільнити моїх знайомих дд. Капусту, Мартинця, Кондрацького, людей, про яких я знав, що вони творитимуть головну опору в стрілецтві і які всі свої сили вложать у ту організацію. Але ті внесення залишилися вже неполаднані і згадані люди зі шкодою для самого стрілецтва не брали участи в тій роботі.

Бачучи такий стан, а саме маленьку скількість рез. старшин, з яких деякі, як приналежні до „Ген. Штабу", зовсім не думали віддаватися активно вишколові добровольців, бачучи, що тих кількох рез. старшин рішуче не дадуть собі ради і не зроблять нічого, якщо не матимуть під руками добрих підстаршин, постановив я зараз витворити підстаршинську школу для

всіх тих добровольців, які бодай трохи, бодай частинно вчилися науки руханки й показували себе рухливішими та на підстаршин відповіднішими. Для них мала та школа відбуватися рано й пополудні, а з предметів, які їм мали подавати, визначив я лише ті, які кожному підстаршині конечно знати. Надто призначив я на учителів деяких панів із „Ґен. Штабу". Та, на жаль, мушу признати, що та школа зовсім не увійшла в життя, а визначені панове мали все якесь оправдання на те, що занедбували свої обовязки. Розуміється, що такого непослуху був би я не стерпів, але, як кажу, події стали так швидко розвиватися, що й мови не могло бути про якусь правильну, плянову роботу.

Я сам старався зараз познайомитись із положенням касарень, приміщень добровольців та їх розміщенням, з їх життям-буттям, з настроями, поглядами і т. п. Найважніші касарні були в Акад. Домі, в Дяківській Бурсі та в бурсі Народнього Дому при вул. Курковій. Розміщення всюди примітивне. Всі спали на підлозі, на якій було трохи розкиненої соломи, а прикривалися всі своїми загортками, хто таку мав; а як хто не мав, то спав так, у своїм одязі. Бідні зазнавали вже від самого початку всіх благ війни. Ще ті з них, що були львівські, або мали тут своїх знайомих чи товаришів, або більші грошеві засоби, могли собі позволити на вигідніше життя. Але і тих ждала в короткім часі велика зміна.

При перегляді касарень мав я наго-

ду приглянутися праці нашого жіноцтва для добровольців. Уладження кухонь усюди незвичайно примітивне. Кухонного знаряддя ніякого, взагалі над справою прохарчовування Б. У. дуже мало призадумувалася. Виглядало так, якби постій у Львові мав бути вічний. А також бракувало зовсім посудин, з яких добровольці могли би їсти. Невелике число риночок, зрештою користувалися вони переважно тою посудиною, яка була по бурсах. Зате пані зі справжньою посвятою сповняли куховарську службу при стрільцях. Так і видно було, що в тому загальному одушевленні і вони не хотіли бути останні і давали те, що могли, давали своє добре слово, свій зичливий усміх, давали свою працю, щоби любим своїм „стрільчикам", як вони їх називали, влекшити життя. Не в силі я все те описати й висказати, бо й не мав нагоди та й часу всьому тому докладно приглянутися; але знаю, що й опісля мав я нераз нагоду почути й побачити стільки доброго зі сторони жіноцтва, що все те доповнялось у мене з досвідом на інших ділянках і той мій досвід може зміститися в словах повних признання для жіноцтва. В часі тої війни жінка зробила більше, як мужчина. В часі тої війни зложила жінка іспит зрілости, який рішуче дає їй право на те, щоби зайняла рівнорядне місце коло мужчини.

Хоч праця не була відповідно поділена, добровольці вправляли поволі, а деякі відділи, в яких знайшлися більше охочі провідники, робили зовсім добре і корисне враження. До таких

належав відділ Василя Дідушка, який зібрав коло себе переважно інтеліґентний матеріял, умів його опанувати і віддати під свій вплив. Відносини у тім відділі відбивали сильно від військового порядку. Виглядало це більш на товариство, де всі позаслужбово рівні, а в службі знають і розуміють, що жарту нема. Щось у роді історичного козацтва. Тим своїм характером цей відділ довго ріжнився від інших, але й давав притоку тим, які того не розуміли, до негодувань, а нераз був і причиною поважніших непорозумінь. Пишучи про вправи, мушу замітити, що і вправи старався я по своїй змозі мати під своїм доглядом. І навіть у тім короткім, кількаденнім часі був я на горбах Львова за Високим Замком, де ще найчастіше добровольці вправляли. І тут мушу ще піднести, що хто почувався до обовязку робити, то робота йшла. Без крісів і без одностроїв, але кожний вправляв, кожний робив, чого від нього вимагали.

Добрим іменем тішився також другий відділ, що стояв під проводом Івана Чмоли. Ближче бачити його не мав я нагоди, бо він був поміщений в однім селі біля Львова, здається, в Гаях. Не обстоюю також того, що це був відділ Чмоли, який перебував на селі, знаю лише певно, що один такий відділ був. У всякім випадку Чмола мав також дуже корисний вплив на своїх товаришів. Взагалі треба признати, що у молодих старшин (маю на думці ранґу, а не роки), як у Дідушка, Чмоли, Вітовського, Семенюка, було більше зрозуміння для добровольчої

формації, як у тих, які хотіли, аби така формація взорувалась на військових відділах.

Найбільшу недостачу в споминах буде творити докладна характеристика стрілецької душі, стрільця як типа, стрільця зі всіми його добрими і лихими сторонами. Але й не та ціль моїх споминів. Я мав спромогу більше приглядатися розвоєві стрілецтва як орґанізації і придивлятись тим людям, які в перших хвилинах творили мої орґани, а опісля поволі самі надавали тон орґанізації. Я можу дещо більше і докладніше описати, як ставились орґани військової влади до стрілецтва, як воно приноровлялося до військових заряджень, як воно переходило ріжні переміни, але й не бракує мені дещо матеріялу про життя самого стрілецтва. Може той матеріял буде в дечому односторонній, в кожнім разі неповний, але все разом з того роду споминами інших одиниць і самих стрільців дасть повний образ тої орґанізації, яка відограла неостанню ролю в нашім народнім житті, а якої вплив буде ще на довгий час після війни слідний у тому житті. ,

Ходячи поміж стрільцями та входячи у ближчі взаємини зі стрілецькими старшинами, головно з названими вгорі Дідушком і Вітовським, пізнав я, що поміж стрілецтвом говориться зовсім поважно про те, що було виявлено головою ЗУР. д-ром К. Левицьким, що стрілецтво має бути вжите головно до політичних завдань. Ніхто з них не знав, яке це має бути політичне завдання і в якій формі воно буде

виконуватися, на всякий випадок стрілець готовився до нього. З принагідних розмов набирав я такого переконання, що політична задача з уяві пересічного стрільця виростала на аґітаційну роботу, де стрілець буде скликати наради й віча, буде читати брошури, буде говорити промови, читати відчити, закладати товариства і т. д. Про це він не питав, чи така робота можлива і чи він — нераз ученик нижчої, часами вищої ґімназії — до такої роботи доріс. Не хотячи стягнути на себе відповідальности, що і я таким легким гаслом стараюся стягнути якнайбільші маси добровольців, а знаючи, що моя воєнна карієра як орґанізатора, а навіть начального команданта, буде в порівнанні до долі інншої стрілецької братії дуже безпечна, рішився я на крок, щоби подати інтеліґентному стрілецтву ясно і недвозначно до відома, що воно дуже помиляється, коли сліпо вірить у того роду поголоски і приречення. Той крок зробив я на власну руку, без порозуміння з Б. У., уважаючи, що я як начальний командант поношу опісля сам відповідальність за всякі наслідки, а закриваючи дійсний стан річи, неначе даю свою згоду на те, щоби ширилося баламуцтво. Тому велів я скликати до одної більшої салі всіх тих стрільців, які мали покінчену середню школу або були студентами університету чи техніки, або займали вже після покінчення студій якісь суспільні становища і коротко та ясно сказав їм, щоби старалися протиділати тому хибному поглядові, неначе стрілецтво не буде брати ак-

тивної участи в боротьбі, а буде вживане лише до політичних завдань в етапах армії. Я тоді заявив зовсім отверто, що вони будуть лежати серед граду куль у стрілецьких ровах, будуть терпіти всі невигоди воєнного життя, що будуть таксамо гинути, що будуть таксамо ранені, будуть ту саму службу сповняти, що й інші частини армії. Коли з тією свідомістю лишаться всі при добровольцях, тоді стає ясно, що вони йдуть до того по своїй найліпшій волі та по своїм переконанням і тоді вони становитимуть передовий та чільний матеріял армії. У противнім випадку ще пора кинути ряди добровольців і вернутись до хати. Не маю даних, як приняли зібрані мої слова, чи мали вони на кого який вплив, але в кожнім разі я сповнив ту повинність, яку був покликаний сповнити, тобто вияснити стрільцям-добровольцям, що їх жде в недалекій будуччині.

В тій порі ставив я нераз собі питання, пощо суспільність ставить добровольчу орґанізацію, коли держава і так забирає всіх здібних до зброї. Я не міг найти ніякого вияснення на це питання. Я думав, що було це дуже нерозважно жертвувати всім своїм дорібком, усією своєю інтеліґенцією на те, щоби вона погибла. Бо не дурив хіба я себе тим, щоби навіть 10.000-ний відділ добровольців заважив на долі тої війни. Я вичував, що це більш політичний маневр, як дійсна потреба, але чи варто для сумнівних політичних здобутків рішатися на такий рисковний крок? Хвилинами хотілося мені кричати до

суспільности, щоби не виконувала на собі „гаракірі“, хотілося кликати до неба по поміч, щоби рятувати ту молодь, якої нам більше треба, ніж усяких признань та сумнівної вартости політичних добутків. Не лише нашій суспільности, але і польській дивувався я і дав тому вислів в одній моїй розмові з віцепрезидентом Ради Шкільної Краєвої Дембовським, якому сказав рішучо, що суспільність повинна поставити своє „вето“ супроти добровольчих формацій.

Будучи визначеним на начального комаданта всіх УСС, не міг я звертати увагу тільки на Львів, але мусів зайнятися цілою Східною Галичиною. А маючи такий малий і такий слабий апарат до розпорядимости, відчував я свою безсильність. Я чув, що моя робота подібна до праці селянина, який управляє примітивними засобами свою рілю під боком того, що має у своїх руках всі засоби найновішої господарської техніки.

Та не вважаючи на ту безсильність, не думав я засипляти й занедбувати справи, але взятися за роботу і вести її так, щоби вона виходила на добро і принесла користь. Під цим оглядом мусів я бути в порозумінні з полк. Молліком і зі своєї сторони представив йому, що досі зроблено і які були вигляди на напливи добровольців; з другої сторони мусів я вислухати його, а радше того, як уявляє собі військова влада дальший розвій стрілецької організації. І ось що я довідався від нього:

Військова команда не знає нічого про всі приречення міністерства ані начальної команди армії. Уважає стрілецтво корпорацією загального ополчення і признає всі ті права та домагається всіх тих обовязків, які звязані з того роду корпораціями. Про українське стрілецтво він подав ось такі позитивні дані: Всіх добровольців має бути 5.000, з них три тисячі припадає на Галичину і дві тисячі на Буковину. Останніми займається посол Василько, до мене, а радше до Молліка, належать три тисячі галицьких добровольців. Усіх їх не можна стягати до Львова; навпаки — у Львові, з огляду на ріжні трудноші, звязані з вишколом у такім великім місті, може залишитись лише найменше число; за те потворяться у важніших осередках Галичини свого роду кадри, які вишколюватимуть добровольців. На такі осередки визначено: Чортків, Станиславів, Коломию, Стрий, а надто Львів. До кожної з тих місцевостей треба визначити одного команданта з відповідним числом старшин і підстаршин, які на місці вишколюватимуть добровольців. Я дістану повновласть доїздити до тих кадр, провірювати їх діяльність та надавати напрям роботі. В тій ціли доручив мені навіть полк. Моллік т. зв. „Offene Ordre" яка давала мені дозвіл уживати всіх комунікаційних засобів на просторі Східної Галичини.

Найбільшою тактичною одиницею буде баталіон (курінь) з чотирма компаніями з числом 200 осіб. Число старшин і підстаршин не сміє

бути більше, як у того роду формаціях спільного війська або краєвої оборони. Кожний курінь буде самостійний і всі вони разом будуть під моїм проводом, а радше надзором, тому що будуть розкинені по цілім просторі оперуючої армії, де живе українське населення. Робота їх буде того роду, що малими відділами будуть приділені до військ, що будуть посуватись наперед і творитимуть або їх чоло, або хоронити їх зади, а головно творитимуть звязок між місцевим населенням і чужомовною армією. Для мене буде передбачена вища ранґа, щоби я міг добре сповняти своє діло. Одначе ясніше під цим оглядом Моллік не висловився, тільки додав, що це вже справа нашого заступництва, щоби моя номінація появилася якнайскорше. А що негайно треба взятися до роботи, тому просив мене, щоби я предложив йому зараз спис тих старшин і виказ підстаршин, які мусять бути іменовані чим скорше до своїх степенів і мають відійти на свої становища.

На мій запит, як він уявляє собі адміністраційно-економічну сторону діла, заявив, що це його не цікавить і як маємо гроші, то треба все купити і справити. Річ ішла тут про трен та інші конечно потрібні інституції, без яких вже в перших днях війни не може обійтися ніяка формація. Зате в справі озброєння заявив, що для УСС визначено з львівських маґазинів 2000 верндлів з числом сто набоїв на кожний кріс і ту зброю треба зараз забрати та зачати нею вправляти. Моя замітка, що та зброя непридат-

на до нічого, що сама вістка про наділення добровольців такою зброєю викличе невдоволення, не помогла нічого. По його думці треба і те брати, а хіба з часом, коли фабрики витворять більше модерної зброї, буде можна думати про виміну її. Зате він доложить усіх старань, щоби добровольці дістали якнайскорше нові мундури. Чи військова влада згодиться на перероблювання мундурів, або навіть шапок, він дуже сумнівається. Зате, по його думці, найвідповіднішою відзнакою для УСС буде кокардка в народніх красках з левиком, чи іншою якою сталевою відзнакою.

Остаточно домагався він, аби добровольці якнайскорше зложили присягу, бо лише з тою хвилиною військова влада буде рахуватися з У. С. С. як військовою формацією і признасть їй усі ті права, які їй належаться, а надто перейме стрільців на свій кошт.

З того всього зложив я звіт Б. У., яка мала багато закинути полк. Моллікові. Наскільки собі пригадую, навіть хотіли мені доручити деякі закиди, які я мав би був передати просто полк. М. Одначе я на це не згодився, лише заявив, що це вже справа голови Б. У. До чого головно ті закиди відносилися, не тямлю добре. Знаю лише, що найважнішою точкою було те, що полк. Моллік мусить признати, що верховною і рішаючою владою над УСС є тільки Б. У. і вона має надавати напрям, а не полк. Моллік. Що і визначене, обмежене число добровольців не подобалося Б. У., певна річ Одначе я старався

зараз ввести в життя те, що полк. Моллік мені поручив. Велів проти спротиву Б. У. і невдоволення (зрештою оправданого) добровольців забрати призначені нам верндлі, бо виходив з тої точки погляду, що ліпша всяка зброя, як ніяка. А надто став укладати лісту старшин і підстаршин, які мали бути предложені до іменування. Це була незвичайно трудна справа. Моя позиція була ясна, так бодай мені на око виглядало. Але що робити з „Ґен. Штабом“? Адже вічно не будуть тревати наради, вічно не буде займати нашої уваги і запрятувати наших голов справа шапок, соломи і т. д. На мою думку, щоб роздати поодинокі кадри поодиноким членам „Ґ. Штабу“ — ніхто не згодився. Вийшло таке, що я мусів шукати кандидатів на старшинські степені серед добровольців поза резервовими старшинами і поназначував на курінних таких людей, які при війську були що-найвище четарями, а деяких навіть таких, що й не були командантами роїв. Звязані з тим станом річи ріжні події, які особисто для мене прикрі по нинішній день і які лишили по собі до цієї пори у мене немилий посмак. А вже що для деяких одиниць було це дуже прикре й неприємне, не дасться хіба заперечити. Напр. з недостачі відповідних кандидатів на старшинський степень, і то штабовий, мусів я предложити на курінного (майор — командант баталіону) д. Е. Коника. Вже в короткім часі, бо в кілька днів, зійшов він на команданта сотні (компанії — капітан), а остаточно в місяці вересні став четарем

(цуґ — поручник — ляйтнант). Що така нічим незаслужена деґрадація, як з другої сторони — як це пізніше покажеться — нічим незаслужені аванси, не причинялися до дисципліни в УСС, до товариського пожиття, до приємности служби серед добровольців, хіба кожний це признає. Ще раз заявляю, що для мене особисто було це одною з найнеприємніших річей, а чейже мусів я це рішати, давати на це свою згоду. Іншого виходу не було. А причиною цього було мале число стрільців, і зрештою присутність серед добровольців рез. старшин та аспірантів веліла всі вищі степені надати тим останнім.

До виконання предложеного поділу на кадри не прийшло зовсім. Російські війська стали наступати цілою стихійною силою на Східну Галичину і займати скорим темпом один повіт за другим. Що днини, ба навіть що години, надходили алярмуючі вісти й запити, що робити із зібраними в поодиноких містах добровольцями і куди вони мають їхати. Очі їх усіх — а радше їх провідників — звернені на Львів, а тут і у Львові ситуація ставала непевною і не вказувала на те, щоби було добре добровольців спроваджувати до Львова. З Тернополя приїхав проф. Яцкевич з великим відділом, таксамо із Золочева приїхав поважніший відділ, а всі до Львова. Все те утруднювало поділ на формації у Львові і надання присутнім уже тут добровольцям виду військових відділів. Всякі проби якогось устійнення, не то вже роботи, ставали просто неможливі. З трі-

вожними вістями про наступ російських військ приїхали делеґати з Рогатина, повідомляючи надто про те, що місцева влада робить великі труднощі у дозволі виїхати добровольцям із загроженого міста. А вже просто дива привезли із собою проф. Коссак, орґанізатор добровольців із Чорткова і д-р Новаковський з Богородчан. Перший виїхав, а радше вийшов з Чорткова під градом російських куль. У той спосіб мусіли неозброєні добровольці як череда овець іти аж до Станиславова, скриватися перед ворожими стежами, наражені на неймовірні труди, без їди, без спромоги відпочинку. Тому треба було конечне вислати когось до Станиславова, щоби там збирав усіх добровольців, переняв на себе їх заступництво перед владою, обняв команду та чекав на дальші прикази. Станиславів мав стати тепер головною кадрою для південної частини Галичини. Але й той стан не тревав довго, бо ніяка сила не могла стримати наступу російських військ; тому треба було подумати над тим, як дальше повести справу, щоби не вводити дальшого замішання, навпаки, ввести якийсь лад у той хаос. Хто був тим висланим до Станиславова, не тямлю добре, імовірно був це Е. Коник, а опісля пор. Семен Ґорук, який прийшов від залізничого охоронного відділу зі Снятина, один із найсимпатичніших і найідейніших старшин серед УСС.

Ясно, що яканебудь плянова робота серед того хаосу була зовсім неможлива. Ще коби

бодай у Львові був спокій, то все таки можна би вчасти заводити порядок. А й тут переполох за переполохом. Гуркіт гармат доходить зовсім виразно; так і чути, що битва ведеться недалеко. Вправді переходять вулицями Львова свіжі реґулярні полки, вправді урядово ширені вістки стараються успокоїти публичну опінію, одначе все те мало помагає. Вістки ширені втікачами приймаються далеко скорше.

Що те все впливало денервуюче на стрілецтво, видно було на кожному кроці. Вже навіть ті члени Б. У., які ходили до цієї пори в цивільних одягах, затягнули на себе військовий однострій.

Щоби представити всі свої заходи перед утечею зі Львова, мушу згадати і про моє „хожденіє" до української преси. На її сторінках стали щораз частіше появлятися всякі новинки про УСС., які в більшій частині не були вірні. Щоби і з тої сторони не допускати до баламуцтва, пішов я особисто до всіх редакцій з проханням, щоби всякі комунікати про стрілецтво містили лише за порозумінням зі мною. Рівночасно просив я, щоби мого імени також не подавали, бо це противне постановам дотично вістей у часі війни. Що моє прохання мало що помогло, показала найближча будучність.

Одної днини, а було це саме на два дні перед покиненням Львова, забажав полк. Моллік зробити перегляд добровольців і на це визначив місце на Високому Замку. Тут уставилися

ряди сотнями та куренями зі своїми старшинами, які опісля рапортували скількість мужви. Розуміється, що все те було не в одностроях, лише в цивільних одягах, але творило поважну цифру, яка доходила до двох тисяч. Полк. Моллік головно звертав увагу на те, чи матеріял відповідний під фізичним оглядом. Також займала і його справа довіря до людей. Бодай на мене робило таке враження, що несимпатичні фізіономії велів також усувати, записувати, щоб їх опісля викинути із добровольчої формації. Точніше ще не вглядав у саму справу, а головно старався пізнати старшинський матеріял, з яким не мав до цієї пори нагоди ближче стрінутись.

Не для насміху, але для характеристики, як люди уявляли собі можливість формування УСС, мушу згадати про один епізод з цього перегляду. Дещо на боці — поза уставленими сотнями — находилася ще одна чета під проводом добровольця Е. Бородієвича в числі яких 50—60 хлопців. Питає мене Моллік, що воно означає. А що це сталося без мого відома, тож і я не знав, що це воно за диво. Підходимо ближче, д. Бородієвич складає рапорт — мимоходом кажучи: при зовсім фальшивій команді — і на запит дає вияснення, що це санітарний відділ та полева почта (Фельдпост). Полк. Моллік видивився тільки на мене, а мене якби хтось добре якимсь тупим знаряддям потягнув. Про ніщо не подумали ми при орґанізації УСС, але про полеву почту не забули, до якої надто приділено 20—30 осіб!

Найгарніша частина цілого перегляду — це був парадний марш перед Моллiком, виконаний, як на невишколених добровольців, досить удачно.

Як уже вище згадано, старався я бодай вечорі мати для себе і тому не ходив ніколи до того роду льокалів, де міг когось побачити, але ходив лише там, де, як сподівався, нікого не застану. Було це 28. серпня 1914 р. Після переведеного перегляду почувався я досить змучений, пішов на вечеру, а опісля до каварні на каву. З розмислом був у льокалях, де міг у спокою перевести трохи часу. Був це той памятний вечір, коли то у Львові повстала була перша паніка, спричинена тим, що „страх має великі очі". Яка була головна причина переполоху, не знаю. Розповідали всіляко, між іншим найімовірнішим є те, що переполох спричинив якийсь треновий (обозовий) підстаршина, який побачив на дорозі до Винник може російських полонених, а може дійсно російську кінну стежу, що лісами посунулася незамітно аж під Львів. Він не мав чого ліпшого до роботи, як чвалом влетіти на вул. Личаківську з криком, що „москалі йдуть". А що весь Львів був досить заповнений військовими обозами, які йшли на схід, то можна собі уявити, що мусіло статися, коли кожний старався свій віз обернути на місці, щоб утекти перед москалем. Надто мало хто із поганячів трену знав Львів; отже всі летіли без порядку. Вістка про ту втечу і про наступ москалів розходилася лиска-

вицею, горячка огорнула трени, що стояли на інших вулицях, так, що й ті стали завертати, аби себе спасти. Розшаліла струя спливала до головних артерій міста. На вул. Карла Людвика, Коперника, Третього Мая та Городецькій чисте пекло. Вісти прибирали в людських устах неможливі розміри, розшалілі коні ранились до вивернених і поломаних возів, крик, зойк — годі описати.

Не без того, щоби те все не дійшло до УСС. У касарні, де передше була бурса Нар. Дому, при вул. Курковій, стояв четар, бл. п. (Константин?) Сроковський. Це один з організаторів січового руху з Золочівщини, людина доброї вдачі, щирий робітник, але з великим перебільшенням у всім. Вже те, що я сам бачив у Золочівщині, як у перших днях мобілізації д. Сроковський, видавши мобілізаційний приказ до всіх „Січей“ і „Соколів“ підписав себе на нім „Сроковський — полковник“, вказувало, що та людина має нахил до перебільшування. Але це й перший старшина-стрілець, який цього титулу „полковник“ ужив, підписався і хто зна, чи може не носив його тоді найвідповідніше, як полковник золочівського полку (Золочівської Землі). Так постановив він зі своїм відділом рятувати Львів перед загибелю. Як мені чергової днини рапортували, то за мною дехто зі старшин розбивався та шукав, щоби я видав потрібні прикази. На щастя, не найшли мене. Бо вся комічна горячка УСС, щоби рятувати Львів перед москалями, була би

мене ще більше подразнила, була би спонукала заявити своїм людям, що це не належить до їхнього обсягу ділання, була би певно приводом до якогось непорозуміння. Хто видавав які зарядження, чи хто з „Ґен. Штабу“, чи з Б. У., чи д. Сроковський це зробив на власну руку, не знаю. Досить, що він заалярмував добровольців у касарні, велів їм позабирати кріси та вибрався Личаківською вулицею на рятунок Львова. Ближчих подробиць про ту виправу не знаю. Але що незвичні до того добровольці в підльвівських яругах та у Личаківському парку трохи пооббивали собі ноги, покалічили собі руки — це певна річ. Як довго тревала та експедиція, також невідомо, але здається, що над раном вернула побідно до касарні. Другої днини рано довідався я про все лише в головних рисах, які подав више, і був дуже невдоволений з того самовільного кроку; але не старався доходити правди, радий, що військова влада не знає про це нічого і не розводить слідства. На всякий випадок, аби чомусь подібному на будуче запобігти, я заборонив раз на все того роду самовільні виступи поодиноких людей.

Одначе яке було моє огірчення і який стид палив мені лице, коли у „Ділі“ в ч. 192 з 29. серпня 1914 р. вичитав я ось-таку друковану новинку, яку тут подаю в цілости: **„Січові Стрільці на полі бою.** В битві, що велася на схід від Львова, брав участь також один відділ Українських Січових Стрільців (одна сотня).

Поведення наших Стрільців було дуже добре. Окрім малозначних тілесних ушкоджень, втрат нема". — Сьогодні, читаючи те, бачу весь комізм оцього оповіщення, але тоді, крім комізму, почував я стид за те осмішування себе в такій поважній хвилині.

Ціла днина 29. серпня була вже дуже неспокійна. Я дістав приказ вислати одного старшину до Станиславова, щоби зібраних там добровольців повів до Стрия, а сам мав у військовій команді чекати на дальші прикази, в кожнім разі бути готовим до виїзду зі Львова. Роботи було стільки, що я не мав нагоди вже стрічатися з Б. У. або членами ЗУР. А й вони також під впливом алярмуючих вісток не дбали більше про те, що діється з добровольцями, але кожний думав про себе, якби то якнайскорше і найліпше спасатися. Пополудні дістав я приказ, що чергової днини двома поїздами відідуть добровольці до Стрия і там мають вижидати дальших приказів.

Увесь вільний час зійшов на приготуванні до їзди. Навіть не мав я часу бачитися з Ексц. Митрополитом. Він лише, як на прощання, прислав мені одним священиком власноручно писану й підписану візитівку зі словами: „Дозволяю на Службу Божу в полі (Фельдмессе) для Стрільців, коли і де випаде. †Андрей".

Ще одна прикра остання ніч у Львові. Сумні-сумні думки шибали по голові. Проминуло десять днів, нічого не зробилося. Непевна будучність — куди вона нас поведе? Замісць на

Велику Україну, замісць у брами золотоксваного Київа — ми мусимо втікати і кидати під ноги російському молохові ще й ту, тяжким потом скроплену українську частину Галичини. З Б. У. ніякого порозуміння, як нам бути на будуче. А й особисті думки приватної натури не рожеві. Принагідно довідався я, що моя дружина з дітьми поїхала до Криворівні, і ми могли навязати вже листування, а тут негайний виїзд до Стрия. Вправді зможу я про це їй написати, але чи вістка дійде, а як дійде, то єсли і де я тоді знову буду? А надто, чи не доведеться і їй з дітьми утікати. Але куди? Цеж глибокі Карпати. Оттакі-то думки не давали мені заснути і виснажували й так ослабленого до-краю.

Вчасним ранком виїхав я на львівський дворець. Добровольці вже були зібрані. Стали всідати до двох наготовлених поїздів. Старшин розділив я на оба поїзди, сам їхав другим, доки не впевнився, що все забрано і все відїхало в порядку. Ще перед виїздом мав я одну немилу пригоду з п-ою О. Степанівною, яка виконувала службу у відділі д. Чмоли. Гарний, симпатичний, молоденький стрільчик. Але я не міг і не можу й сьогодні погодитися з тим, щоби жіноцтво виконувало активну військову службу. До цього може привести якийсь хоробливий нахил, а щонайменше гістерія. Стільки є поля для діяльности жіноцтва, стільки можуть вони доброго зробити для злагодження болю, спричиненого війною! А вже в моїй

голові не могло і не може поміститися, щоби жіноцтво само завдавало біль. Хто мене про це повідомив і досить рішуче для добра справи домагався конечно усунути п-ну Степанівну з ваґону, не тямлю. З самою п-ою Степанівною я не говорив, лише з д. Чмолою, який побивався дуже за тим, щоб вона таки залишилась. Колиж я таки мого приказу не хотів відкликати, д. Чмола заявив, що він також лишаєть-ся, якщо я не дам дозволу їхати п-і Степанів-ній. Дозволу я таки не дав і тоді вони обоє кинули ваґон і пішли з поворотом до міста.

Сумно — дуже сумно відїздили ми зі Львова. Ніхто не вийшов, щоби нас попрощати, ніхто з провідників не станув, щоби бодай кілька слів передати нам. А таксамо і від військової влади не дістали ми ніякого поручення, але їхали до Стрия, не знаючи, що нас дальше чекає. Коло год. 10-ої рушив поволи поїзд із львівського двірця. Сумно лише доходила до мене час до часу стрілецька пісня; деколи зачував я постійний рефрен: „Марш, марш на Київ, Москву і Петроград.“ Як ґризуча іронія оббивався той рефрен до мого серця. Миж їхали в Карпати, ми втікали, ми мали довгий, довгий час побувати на Угорщині.

А тимчасом поїзд ішов поволи до Стрия...

III.

Приїзд. — Повитання на двірці. — Ріжні думки й почування. — Приміщення у Стрию. — Знову патріотичне жіноцтво. — Прохарчування. — Вичікування у стаційній команді. — Справа присяги. — Виступи проти формули присяги. — Мій приказ. — Обмеження числа У. С. С. до двох тисяч. — Скільки було добровольців у Стрию. — Розпущення стрільців. — Присяга. — Виїзд на Закарпаття. — У власній обороні. — Пощо прибільшувати число добровольців?

Ще тої самої днини, десь коло год. 4-ої попол., стали ми з другим поїздом доїздити до Стрия. Як на тодішні комунікаційні відносини, прибули ми досить швидко. Одного із старшин з першого поїзду назначив я кватирмахером і поручив йому, щоби він усе приготовив на наш приїзд, визначив кватири для старшин і стрільців та подбав про те, щоби було що їсти для стрільців. Перед віздом на стацію поїзд зупинився. Не було надії, щоб його скоро впустили на стацію. А я подразнений усім, хотячи знати, наскільки справа кватир та прохарчування поладнана, вийшов із поїзду, щоби скорше бути на місці та довідатися про все. Ані трохи не здивувала мене присутність великого числа людей на двірці. Це був час загальної втечі та вижидання на нагоду до їзди. Нагло бачу, як повним розгоном біжить до мене проф. Іван Коссак, бере мене скоро зі собою і виводить перед двірець. Очам моїм не йму

віри. Перед входом до двірця ціла площа виповнена битком людьми, а попереду них одна чета добровольців у сокільських одностроях з музикою. Це мала бути почетна чета для моєї особи і мала повитати мене на двірці.

Тут мушу заявити, що ціла та комедія зроблена була без найменшого порозуміння зі мною. Я взагалі противний того роду шопкам для моєї особи і ніколи того ані передтим, ані в часі моєї військової служби не вимагав. А надто все це було незвичайно неприємне для мене.

В тій хвилині повстали в моїй голові ріжні думки. А саме: зібрана юрба певне була переконана, що тут будуть витати якогось високого достойника, щонайменше ґенерала. Якеж мусіло бути розчарування, коли побачила перед собою ляйтнанта з сумним виразом очей, з якого лиця не пробивалося ніщо, що хочби щонебудь мало спільного з Марсом. На мою втіху, юрба уявляла собі мабуть, що я лише може адютант того високого гостя і як такий приймаю почести в його заступстві, а сам гість може перешкоджений, може хорий, а може через важні діла не може бути присутній. Одначе мої дальші думки перервала команда: „Вправо глянь!“ і гра орхестри. Що грали тоді, не тямлю добре, чи був це австрійський народній гимн, чи „Ще не вмерла Україна“. Можливо, що відограли оба гимни.

Я сам мав те враження, що граю дуже смішну ролю. По-перше, що не вмію зовсім прий-

мати того роду шопок. Знаю лише, бо бачив часом, що високодостойний гість іде тоді здовж поставленого почетного відділу і дивиться кожному в лице. По-друге я уважав і мав те переконання, що мені та ціла шопка не належиться. Моїм старанням було параду якнайскорше закінчити і почетну чету враз з орхестрою відіслати назад до хати, що я зараз і зробив.

Це несподіване привитання на двірці зробило мене на будуче осторожним під цим оглядом. Я старався опісля все і всюди оминати ріжних нагод до того, щоби моя особа була предметом якихсь овацій або якихсь непотрібних вистав. Я знав те добре, що людська і панська ласка їздять на дуже бистрих конях і що серед того роду відносин моя, хоч яка тяжка, хоч яка відповідальна праця стріне ріжні перешкоди і противенства, що я зустріну в часі своєї дальшої діяльности противників, які витворюватимуть мені опінію, але лиху, які постараються про те, щоби свої гріхи та промахи зілляти на мою особу. Нині роблять параду, а завтра будуть неправдивими вістями моє імя очорнювати і мою добру славу опльовувати. Коротка моя громадянська діяльність навчила мене вже того досвіду, щоби не оглядатися на говорення людей, але й не дбати про те, щоби собі творити опінію. Вона сама твориться. А коли хто зло творить, то в тім випадку не поможуть ніякі овації, ані паради, ані славословні статті по часописах. Воно все

вийде на верх і тоді покажеться, що всі зусилля були даремні. Ця низка думок лискавицею повстала у моїй голові і я був радий, що те привитання, яке було зрештою приготоване без ніякої лихої думки та яке переведено певно з повною щирістю, проминуло.

Першим моїм зусиллям було розглянутись у ситуації. Рапорти, що їх мені складали, не були того роду, щоби могли мене рожево настроїти. В Стрию була тоді одна команда армії, але яка, не знаю. Згадували імя ґен. Бем-Ермолія, отже імовірно друга армія. Надто в касарні краєвої оборони, вже за містом, при дорозі, що веде до Дрогобича, була стац. команда, до якої треба було у всіх справах звертатися. Одначе найприкріше вражало те, що ніхто з орґанів військової влади у Стрию не був про нас поінформований, а коли навіть був, то не заявляв великої охоти нами займатися. А тут ішла справа головно про дві річи: про приміщення для стрільців і про харч для них. Скільки було всіх добровольців, годі означити, але треба сказати, що крім тих, які приїхали зі Львова, були й ті, що їх привезли зі Станиславова, а надто в кожній годині напливали нові добровольці. Рахую, що вже першої днини, як ми приїхали, було найменше чотири тисячі добровольців.

Стац. команда не могла нам визначити відповідних кватир, але вказала на передмістя Лани, яке попередньої ночі покинули відділи переходячих військ і тепер воно було до на-

шої розпорядимости. Що на Ланах не було місця і для половини того числа людей, яке ми мали, про це стац. командант, якийсь підполковник, не хотів ані слухати. Тому не лишалося нічого іншого, як лише користати з того вказаного місця і міститися так, як попало. Бо може — думав я — те все зміниться, може прийдуть якісь прикази і т. п... Скільки було можна, розмістилося по стодолах і шопах, велику частину поміщено в опущених або розпочатих в будові домах, а велика частина спала просто під голим небом на площі коло української бурси. Жах мене тепер огортає, коли подумаю про ті кватири. Не довго були ми у Стрию, бо лише 4 дні, але й ті далися мені, а певно також і добровольцям, сильно у знаки. Дійсно холодні ночі, а надто й осінні дощі стали витати нас кожної днини, а особливо вечорами. Як сьогодні пригадую собі одну каменицю, яку почали були будувати, без вікон і дверей, що стояла при вулиці, яка вела на Лани. Кинена там солома творила все — і підстілку і накривало. Страшні продуви, до костей проймаючий холод, стали мучити поміщених там стрільців. Того самого вечора зайшов я ще там, та лише при світлі сірника побачив помучених, бідних добровольців. Деякі з них прикро кашляли, видно, що були перестуджені. Все якесь таке без життя й охоти. А тут і самому не треба було піддаватися перевазі почувань, лиш панувати над собою і вдавати строгого, суворого, неприступного. Ще й сьо-

годні дивно мені, що хлопці те все терпіли. Можливо зрештою, що ріжниця віку, а надто й дотеперішні відносини так якось песимістично настроювали мене до того всього.

Зле було з приміщенням, та ще гірше представлялася справа з харчем. У нашій касі, про яку я мав дуже неясне поняття, було всього кілька тисяч корон. Рахуючи лише на кожного стрільця по короні денно, могло нам вистати тих грошей ледви на день-два. А що робити дальше, як прохарчувати в чергових днях ту масу голодних ротів? Як дістати засоби поживи? Таж самого хліба, того найважнішого засобу поживи, треба було нам тисячі бохонців денно; але самим хлібом годі виживити, треба мяса, треба бульби, треба муки, круп і т. д. А навіть якби ті засоби знайшлися, то не було ані одної кухні, а — якщоб уже і з неї зрезиґнувати, то не було відповідної скількости кітлів, не кажучи вже про те, що й мужва не мала відповідних посудин до їди. І знову якби не наше патріотичне жіноцтво, що останками своїх сил взялося до праці, то ми не моглиб ніяк вийти на лад.

Від самого ранку-досвітку розкладано вогні і ті вогні горіли безупинно. Варилося снідання при одній кухні. Заки ті тисячі добровольців перейшли, вже треба було думати про обід. Тоді ставали довгими вужами добровольці з ріжного роду посудинами — не бракувало поміж ними й мидниць — і брали по черзі наперед зупу з мясом, а опісля за другим на-

воротом якусь леґуміну. Це харчування тревало годинами; зараз таки треба було зачинати видавати вечерю для перших відділів, що тягнулася знову до пізної ночі. Жіноцтво чергувалося, бо одні і ті самі особи не моглиб того тягару видержати. Про якунебудь іншу працю годі було навіть думати при тому безупинному харчуванні. Колинебудь прийшов я на площу української бурси, видно було непроглядні ряди тих, які терпеливо стояли, вижидаючи своєї черги.

Коби то славна Б. У. зі своїм головою, коби то ЗУР. зі своїми членами були бодай на хвилину приглянулися цьому образові людської нужди! Були би, здається, відпекалися всіх плянів творити УСС, навіть за ціну поправи нашого доброго імени серед віденських міністрів. Того роду поправи ми не потребували, а вже хіба добра чи лиха опінія про нас у панів міністрів ніколи нам нічого не дала і в нічому не помогла. І в тім також мене ніхто не переконає, що через УСС менше вивішали селян та інтеліґентів-українців, або що наші парляментарні заступники мали чим позатикати роти підлих клеветників. На клеветників є одна рада, а саме повна погорда, а коли ті клеветники всежтаки находять послух, то треба витягнути з того відповідні висновки, як не тепер, то пізніше, а не надставляти у рот поганому Молохові те, що найдорожче і найцінніше у нас, той людський матеріял, якого так скоро вже не добудемо. Такий був мій погляд і такий

він залишився і надальше. Що більше: з ходом подій той погляд скріплявся у мене.

Все те причинилося до того, що я чув, як опадаю на силах і попадаю в хоробу. Якась горячка мучила мене, а надто стала відзиватися у мені моя хороба ісхіяс, яку я вже приніс із Рогатина. Сама думка про те, що я маю ще раз перейти ті муки, які я переходив у Рогатині впродовж двох місяців, коли то мене носили на кріслі до канцелярії, проймала мене великим страхом. Вже першу ніч ледви видержав у ліжку, чув, що не можу спати, що сили наближаються до кінця, а тут стільки роботи, стільки відповідальности! Лише далекий гуркіт гармат пригадував дійсність, пригадував страшну війну, яка буде колись нестертою плямою в історії европейських народів, а наші внуки та правнуки зачислять той час до найдикших, найнекультурніших періодів в історії людства. Всежтаки не треба було подаватися, але держатися сильно, бож чейже все стояло на моїй голові.

Зараз чергової днини ранком пішов я до стац. команди, щоби поговорити з підполковником про дальший хід справ. Може він має які прикази, може він дасть мені якусь раду, якісь вказівки, кого шукати, з ким говорити. Може я від нього довідаюся, де є військова команда, де є полк. Моллік і т. д. І знову на перешкоді був мені мій дуже низький старшинський степень. Більшу частину днини проводив я або на смердячім коридорі касарні,

або в передпокою канцелярії, де вешталося доволі всякої всячини, або — вже дуже велика ласка — в канцелярії самого стац. команданта. Годинами треба було чекати на самого команданта, а й тоді, як він прийшов, мало було з нього користи; бо він мав доволі власних справ, а мою справу уважав завжди останньою, як також, що вона до нього не належить. Не кажу, аби зовсім неприхильно ставився до мене, але був байдужий. Коли трохи привик до мого виду, а може під впливом терплячого виразу мого лиця, став бодай випитувати про те диво, що я привіз із собою, став цікавитися більше та прирік деяку поміч. Був коло нього один старшина-надпоручник (оберлейтнант), який всіми силами старався йти мені на руку, але я сам бачив, що він мав повні руки роботи.

За Жидачевом ішли вже завзяті бої, москалі робили наступ на Миколаїв, що хвилини напливали розбитки, які питали за дальшою дорогою, сходилися ранені, приносили річі поляглих старшин з просьбою переслати їх до родини і т. д. і т. д. Овочі й висліди війни у всіх її образах, війни з року 1914, з цілим її непорядком, замішанням, стратою голови і т. д.

Той оберляйтнант час до часу лучився телефоном, наскільки мені здається, з львівською військ. командою, і старався бодай виєднати для мене дальші вказівки або прикази. Одначе все те ситуації не прояснювало і я відходив коло полудня з тим, з чим рано прийшов, на те, щоби пополудні знову стояти безчинно та мучити себе до самого краю.

Другої днини, а було це 1. вересня 1914 р., дістав я коло полудня приказ того роду, що добровольці мають зложити присягу, а тоді може військова влада ними заопікуватися. Справа незвичайно трудна. Я бачив, як у Львові Б. У. старалася справу присяги відтягнути аж до тої хвилини, доки не дістане від військової управи всього того, що їй обіцяно. А тут знову військова управа приходить з тим, що прийме добровольців на свій кошт, як вони зложать присягу! Надто я знав уже зі Львова, що й між самими добровольцями був настрій проти присяги, доки не будуть усі їхні права й обовязки ясно означені. Те саме ствердили мені і ті старшини, які більше перебували в стрілецьких кругах і які, що так скажу, знали більше стрілецьку душу. Одначе бачучи, що зложення присяги мусить бути, а з другої сторони не бачучи, щоби внаслідок того грозила стрілецтву якась небезпека, хотів я зараз приготовити все, що потрібне до зложення присяги. На всякий випадок хотів я за всяку ціну оминути якихнебудь демонстрацій добровольців і постановив звернутися знову головно до інтелігентної частини стрілецтва із зазивом помогти мені в тому ділі, щоб акт присяги відбувся без перешкоди. До зарядження присяги уважав я себе уповноваженим, як відповідальний командант.

Не маючи змоги скликати всіх добровольців разом, а надто не бажаючи звергати уваги

на те, що якісь неприхильні цій справі течії нуртують поміж добровольцями, я ходив від кватири до кватири і приготовляв стрільців на те, що тут, у Стрию, мусимо бути заприсяжені. Як звичайно у того роду організаціях, дисциплина не стоїть високо, тому й не дивниця, що після оповіщення мого приказу траплялося і таке, що добровольці просили слова, бажаючи висказати і свою думку. Я вказував на те, що дискусія у військовій організації не дуже на місці, але що це не багато помагало, про це я переконувався наглядно. Особливо в однім місці заступався якийсь молоденький стрілець-правник, якого імя я призабув, а який опісля помер бідачисько у Відні на сухоти (здається, Данилович), горячо за тим, що ми не повинні складати австрійської, але спеціяльну, тут на місці уложену, стрілецьку присягу. Не пригадую собі також, чи це при цій нагоді, чи з приводу чогось іншого мав я прикрий виступ зі стр. Балицьким, редактором „Громадського Голосу". Ми стерлися досить гостро, так, що я мусів навіть ужити супроти нього погрози. А саме я зазначив, що від повної відповідальности звільняє його лише та обставина, що він незаприсяжений. Одначе колиб він у будучности позволив собі на такий факт, то я мусів би його віддати під полевий суд.

Мій приказ був менш-більш такого змісту, що ми приступимо тут, у Стрию, до зложення присяги. До того спонукує мене приказ згори, з виконанням якого добровольці зараз перей-

дуть на військовий кошт. Я знаю про те, що поміж добровольцями є й інші погляди, і проти тих поглядів я не можу так довго виступити безоглядно, доки стрільці не творять ще одної, звязаної присягою корпорації. В інтересі і справи, і добра тих, що заступають інший погляд, взиваю в-останнє роззажити крок, який роблять. Нехай ті, що не думають присягати, виступлять завчасу, доки це не звертає уваги. Всякі спроби демонстрації і невдоволення потягнулиб за собою прикрі наслідки і я сам особисто мусів би проти таких елементів виступити безоглядно і з повною рішучістю.

Це „хожденіе“ забрало мені знову ціле пополудне, так, що я не міг ще тої самої днини сповістити стац. команданта, що добровольці готові присягати.

Колиж я чергової днини явився, щоби стац. команданта повідомити про наш намір, застав там уже приказ з начальної команди армії, щоби задержати лише дві тисячі добровольців, вибираючи головно інтелігентні одиниці; інших розпустити додому. Якими дорогами той приказ прийшов, що вплинуло на його видання, годі мені було знати, і про це я й донині не довідався. Тих дві тисячі будуть заприсяжені дня 4. вересня 1914 р. Я маю постаратися про те, щоби відбулася полева Служба Божа і маю в тій цілі порозумітися з місцевим духовенством. Рівночасно стац. командант повідомив мене, що відійшов приказ до місцево-

го магістрату, щоби нам дав кватири, а надто згідно зі щоденним станом мужви відповідну скількість мяса, хліба й інших засобів поживи. Головним мотивом обмеження числа є, мовляв, брак мундурів і зброї для такого великого числа добровольців. Приказ той був для мене страшним ударом. Коли я старався представити неможливість його виконання, коли я вимагав, щоби мені дозволили говорити з тим, хто той приказ видав, діставав я лише таку відповідь, що, те все неможливе і що той приказ не може бути ніяк змінений.

Не лишалося мені нічого іншого, як піддатися тому зарядженню. Порозумітися з вищими органами влади було неможливо, коло мене нікого не було, крім нас кількох резервових старшин, треба було приступити до виконування. Я ще пробував одного способу, а саме інтервенції тої команди армії, яка була у Стрию. Застав я якогось ґенерала, а коли я йому став говорити, він звернув мене до шефа штабу. Цей приняв мене, вислухав, але не дав ніякої ради. Коли я йому сказав,що всіх стрільців буде до сім тисяч, що багато їх з тих околиць, які вже заняв москаль, і вони ніяк не зможуть дістатися до своїх домів, він уложив мені телеґраму до нач. команди армії, в якій я просив змінити той приказ настільки, щоби можна забрати всіх тих, яких місцевости вже заняті ворожою армією.

Важна тут річ знати мотиви такого приказу АОК (так називатиму для скорочення на-

чальну команду армії). Думаю, що тут головно пошкодило те, що на вимогу зложити присягу моя відповідь прийшла так пізно; а чому так пізно, вияснюють вище наведені мої слова. Я уявляю собі, що стац. комендант мусів повідомити львівську військ. команду про свої клопоти з добровольцями, мусів представити те, що до тої пори нема нашої заяви про зложення присяги, може додав і яке слово про непевний настрій наплившиx елементів. Певно військова команда Львів, не входячи в суть справи, подала звідомлення до АОК, а це останнє в порозумінні з тоюж командою видало таке страшне зарядження.

На цьому місці мушу спростувати багато фальшивих вісток, які опісля появилися в часописах, брошурах, календарях то-що. Діляться вони на два роди. Перший відноситься до числа добровольців, зібраних у Стрию, а другий до моєї ролі в справі обмеження числа У. С. С. Я не всилі сьогодні наводити поодинокі місця з часописів, брошур і т. п., бо не маю їх під руками. А навіть годі думати про це, щоб їх дістати; будучи при рухомій команді, не можу всього матеріялу возити із собою. Всеж таки дещо лишилося мені в памяти, а якщо матиму колись охоту й час до того, то доповню все потрібним джерельним матеріялом.

Всіх стрільців у Стрию було найбільше яких шість до сім тисяч душ. А вже дуже сумнівної вартости буде цифра, коли скажу, що доходило до десять тисяч. На всякий випадок

у перших місяцях після памятної події всі, що були присутні у Стрию, не подавали більшого числа, як те, яке я вгорі подав. Уже сам той факт, що розпущення відбулося впродовж одної днини, що впродовж тої днини невелика скількість писарів змогла виставити потрібні документи подорожі та полагодити конечні формальности, вказує, що число розпущених не могло переходити кількох тисяч.

Тимчасом у поодиноких пізніших хронікарів, істориків стрілецького руху, те число постійно зростало і доходило відтак до кільканацяти тисяч; а в одній з останніх брошур, не тямлю, хто її автором, сказано зовсім певно й позитивно, що в Стрию було зібраних кількадесять тисяч добровольців.

Мимохіть питаю, в якій ціли те робиться, який намір диктував авторові писати повну неправду? Чи скількість добровольців, розігнаних у Стрию, має бути доказом нашої льояльности і патріотизму, чи має показати нерозважний поступок начальної команди армії, чи має більше клеймити мою злочинну роботу і представити у відповіднім світлі моє становище? Кудиб ми не порушили справи, то неправдивим її представленням не осягає автор бажаного успіху; навпаки, обнижує вартість свого твору, ба — що більше — стрілецької справи. Нехай буде, що ми серед таких тяжких відносин, без ніяких приготувань змогли поставити за кільканацять днів кілька тисяч добровольців. Це вистане, щоби показати

той запал та одушевлення, з яким весь наш нарід взявся до війни з Росією. А що інтеліґенція є показчиком напрямів і течій, а в тім випадку інтеліґенція творила велику більшість, є це також важним мотивом. Хтось міг би може з останнього факту витягнути протилежний висновок, одначе він буде помилятися. Щойно пізніше виявилося, з якими-то трудностями боровся стрілецький рух. Кожний староста, кожний жандарм мав на початку війни необмежену владу. Дістати дозвіл на виїзд із села — належало до найтрудніших річей. А часто доброволець, не тільки селянин, але й інтеліґент, ба навіть посол, після свого приступлення до УСС довідувався опісля, що всякого роду органи влади (не хочу уживати грубших демагоґічних назв) кидалися зі скаженістю на залишену стрільцем родину, розділювали жінку-маму від дітей, вивозили її під закидом русофіства на Угорщину, віддавали її всевладним тоді військовим судам і т. д. Я не всилі описати знущань з одної і терпінь, що межували з розпукою та божевіллям, з другої сторони. Що при того роду умовинах зібралося так багато добровольців — це велика річ, і вони зовсім не потребують того, щоб вагу того факту збільшувати фальшивими датами.

Здається, запал та одушевлення нашого народу виступили тоді у таких ярких красках, що це нагадує відомих „тирольців Сходу“ з тим додатком, що теперішній рівень націо-

нальної свідомости і розуміння свого положення та ясности в ситуації у нас стоять дуже високо. А щоби яркіше вийшов нерозважний приказ начальної команди армії обмежити число добровольців, на це не треба також неправдивого прибільшування числа стрільців. Цей крок залишиться завжди нерозважним. Але й крок цей упевнив мене зараз у тім, що всі конференції і пертрактації наших провідників з міністром війни та з АОК. не мали ніякої обовязуючої сили, а всякі обіцянки тих двох чинників побудовані на дуже хиткій основі.

А вже хіба найбільше стійности мало би неправдиве збільшування числа добровольців, коли річ була би в здискредитуванні моєї особи і мого становища в тій цілій справі. Та тут мушу сказати, що в кругах тих осіб, яким залежало на тім, щоби мене представити у найпоганішім світлі, воно вже нічим не могло причинитися до погіршення стану. Там знову, де ще було довіря до мене, де не давали віри неправдивим представлюванням, і це нічого не помогло. Отже питаю ще раз, пощо тут неправда?

В дійсности не потребую посвячувати в цьому місці окремого уступу моїй особі, бо цілі ті спомини мають крім історично-джерельної цілі ще й ту, щоби вияснити точно мою діяльність і мій вплив на події у стрілецтві. Одначе ця справа є чи не найважніша, бо від неї починаються напади на мене. Факт

приказу обмежити число добровольців викликав той погляд, що „я не був на свому місці та що покладані на мене надії не здійснились“. На жаль, джерельних даних я не маю, щоби боронитися проти ріжного роду закидів. Вони й не виходили ніде у драстичній формі, вони мали більш характер підпольної, скритої роботи в роді фальшивих доносів у листах, у приватних розмовах, то-що. А коли навіть появилося щонебудь друком, то було в досить тактовній формі та лише „між рядками“ можна було вичитати укритий напад. Одначе це не перешкоджає зовсім, що після війни дехто все те, що у стрілецтві не повелося, припише мені. Тому мушу проти того себе забезпечити.

Тут не можу поминути мовчки одної брошури п. Назарука, в якій він, не зважаючи на те, що сам не був свідком описуваних подій, не тільки представляє все на основі подаваних йому з другої руки інформацій, але навіть посувається так далеко, що цитує мої слова, які я нібито сказав при нагоді розпущення добровольців у Стрию. Від публіциста тої міри, що п. Назарук, можна, здається, вимагати, щоби бодай був карткою звернувся із запитом до мене, чи подана йому інформація вірна. В такім випадку не брав би я йому за зле, колиб був не йняв мені віри і помістив так друком, значить, не вважаючи на моє заперечення, він всеж таки вірить тільки свому інформаторові. Що п. Назарук поробив під цим оглядом численні промахи, що не старався провірити по-

даваних йому інформацій, про це він сам найліпше знає. А щоби дати йому доповнення і під оглядом інформацій дотично моєї особи, посвятив я цих кілька рядків.

Головним закидом проти мене має бути те, що я нібито мав дати свою згоду на обмеження числа добровольців. Як уже і з вище представленого стану річи виходить, так і тепер заявляю ясно й отверто, що мене ані ніхто в цій справі не запитував, ані зі мною не радив, ані моєї згоди не мав, лише прийшов приказ у тій формі, що мусів бути виконаний. Навпаки, я робив заходи, щоби задержати бодай тих усіх добровольців, які походили з околиць, занятих російськими військами, і на це дістав відповідь, що число стрільців піднесено на 2500 осіб; тих 500 мали становити саме ті, що походили з окупованих москалями областей Східної Галичини, по увільненні яких мали їх розпустити до хати.

Само розпущення добровольців було, хто зна, чи не найтяжчою хвилиною для мене. Я сьогодні, в четвертім році війни, здобувся вже на стільки спокою, що можу те все описувати холодно і з річевістю історика; а всеж таки час до часу пробиваються із моїх слів **et ira et studium.** І дійсно аж треба було такого часу, щоби взятися за описування всіх тих подій, які звязані зі стрілецтвом і з моєю особою. Впродовж того часу збирався я вже двічі писати, але в обох випадках моє писання було того роду, що не відповідало характерові спо-

минів. Уперше було це таки в році 1914. Але просто страх брав мене продовжати спомини. Я в них переживав ще раз щойно перебуті хвилини. І жаль і накипілий біль переходили межі дозволеного. Вдруге було це в р. 1916, коли нагінка на мою особу наших таки людей була найсильніша. Але я надто різко реаґував у споминах проти тої нагінки і переходив межі обєктивности. А й тепер, як ще згадаю про часи з перших днів вересня 1914 р., то страх бере мене і я нераз дивуюся, що я ще поміж живими і просто подивляю себе і свої нерви, що я так спокійно думаю про ті минулі події.

Справу розпущення улекшувала ще та обставина, що між добровольцями не бракувало таких, які радо покидали стрілецькі ряди і після тяжких переходів першого часу поспішали назад до своїх родин. Та всеж таки лишалося ще доволі поважне число таких, що не хотіли відходити. Зі сльозами в очах благали вони залишити їх; та годі було вволити їх бажання, годі було залишити, хоч як хотів я це зробити, хочби для власного бодай спокою. В деяких випадках доходило майже до того, що виглядало це на опір і треба було силою опір поборювати. І сьогодні зі стидом, що палить лице, згадую факт, як я на подвірю бурси у Стрию витягнув шаблю та став плазувати одного добровольця, що подавав себе за львокая зі Самбора. Як радо хотів би я його перепросити за кинену йому зневагу, як радо поніс би навіть прикрий докір, коби лише міг я

з ним стрінутися! Але тоді був я справді при упадку і духових і фізичних сил. Моя хороба, ісхіяс, стала відзиватися дуже сильно і я чув, як я вже починаю тягнути за собою праву ногу, як починав мені дошкулювати біль у правім клубі. А надто повне незнання того, які повіти Галичини заняті, а які ні. Особливо бракувало всяких вістей щодо повітів на південь від Дністра, в области Карпат. А в ті сторони розпущено добровольців найбільше. Коли я собі відтак подумав, що вони готові попасти в російські руки, а ще надто з документами в руці, які виразно вказували, що це добровольці, то уявляв собі, як їх москалі мучитимуть, а може й засуджуватимуть на смерть. А й політична сторона всього діла представлялася в дуже поганому світлі. Коли розпущені добровольці попадуться в руки москалів, а ті їм покажуть до очей, що держава, в якої обороні вони хотіли стати добровільно, не приняла їх, то тоді можуть їх симпатії обернутися в сторону зовсім непожадану ані для монархії, ані для української справи. Словом, перейшов я тої днини (2. і 3. вересня 1914 р.) ціле пекло. Тому й не треба дивуватися, що я був рішився взяти розбрат з життям. Може ті мої слова роблять враження оперецкове, але я говорю щиру правду, хоч чую, що вони не приносять мені великої чести. Я соромлюся того дуже, що був такий малодушний у тих хвилинах; але мене може зрозуміти той, хто таке саме або подібне переживав, як я. Одинокою моєю

остоєю була ще згадка на мою бідну родину, що десь тинялася по Карпатах без грошей, без змоги далі рушитись, засуджена на тяжкі злидні, від яких хіба я один можу її вирятувати.

А тут у Стрию великий переполох. Можливо, що вже прийшла вістка про заняття Львова москалями, про їхній перехід Дністра коло Миколаєва. А навіть, колиб і ті вісти не були дійшли до Стрия, то вистало лише дивитись на те, що в самім місті діялося. Звивали шпиталі, вивозили ранених і хорих, а трени верталися в сторону Дрогобича та Сколього вже цілий день і ніч з другого вересня на третій. Я мав уже повну певність того, що й Стрий не довго буде в наших руках, коли дістав приказ зі стац. команди, що зложення присяги не відбудеться 4-го вересня з полевою Службою Божою, але таки 3-го в год. 5. попол. На площі коло касарень краєвої оборони зібралося понад 2.000 добровольців до присяги. Прийшов стац. комендант, прийшов ще один надпоручник, принесли український текст присяги, який я прочитав після короткого пояснення деяких военних артикулів. Повторювані стрільцями слова присяги відбивалися тяжким відгомоном у моїй душі, а вже переходив я дійсно душевні муки, коли підполковник зажадав від мене, щоби я сказав кілька слів до добровольців та закінчив свято окликом у честь цісаря. Що я говорив, не тямлю, не памятаю також, чи співали стрільці австрійський гимн та „Ще не вмерла“. Моя сумна роля не давала

мені прийти до себе. Знаю тільки, що підполк. після усього заявив мені, що чергової днини, тобто 4-го вересня, мають усі бути вже зранку на двірці, бо відїдуть до Мукачева, де я дістану дальші прикази від львівської військової команди. Після видання конечних заряджень пішов я на свою кватиру і тут у горячці поклався на ліжко, щоб набрати сил до дальшої дороги.

Коли я чергової днини вставав з ліжка, чув, що своїми силами не зайду на залізницю і мусів узяти фякра. Болі в клубі збільшилися так, що нога відмовляла послуху. А те, що я побачив на двірці, ще збільшило моє терпіння. Двірець завалений річами втікачів. Жінки зі своїми дітьми при своїх убогих клуночках чекали як Божого милосердя, коли заладують їх у ваґони, щоб відставити у безпечне місце. А й для добровольців призначили не лише криті вози, але також і отверті льорі, в яких ті бідаки мусіли відбувати дводенну подорож через Карпати, в холодні осінні ночі, серед дощу. Що це мусіла бути для них велика мука, розумію добре. Але думати над тим не міг, бо горячка така мене схопила, що я майже в повній несвідомости перележав тих два дні: 4. і 5. вересня 1914 у ваґоні. З моєї сторони лише просив я тт. Рожанковського і Коссака, щоб удержували лад у часі їзди. Пригадую собі, що в Лавочнім упав я з браку сил. Віднесли мене до маленького шпиталика, якого командант д-р Чабан зайнявся щиро моєю особою.

Після годинного відпочинку пустилися ми в дальшу дорогу. Лиш на поодиноких стаціях доходила до мене то весела то сумна пісня добровольців, які бодай цим способом хотіли додати собі відваги й сили.

Дня 5-го вересня вечором станули ми на стації в Мукачеві. Тут приступив до мене командант двірця та заявив, що на приказ військової команди добровольці мають їхати ще одну стацію дальше, а саме до Страбичева-Ґоронди (**Mezöterebes-Gorond**), де нас очікуватимуть місцевий нотар і вчитель та вкажуть нам наші будучі кватири.

Коло год. 9-ої станули ми на згаданій стації. Прилагоджені підводи забрали привезене добро, стрільців поділили ми по рівній частині на обі оселі. Я замешкав у Ґоронді, а до Страбичева визначив як головного коменданта д-ра Волошина. При мені залишились радн. Рожанковський, Коссак, д-р Шухевич. Решту старшин розділено на обі місцевости.

IV.

Розтаборення. — На етаті запасного куреня 55. п. п. краєвої оборони. — Виказ старшин. — Розділ і склад команд. — Інтеліґенти-нестаршини взором стрілецької дисципліни. — Ділові справи. — Приказ добровольцям. — Взаємини з місцевим священиком. — Внутрішні спори між старшинами. — Жінки між добровольцями. — Санітарні справи. — Що почули від мене делеґати Боєвої Управи. — Економічно-адміністраційна служба. — Справа поборів. — Один нездійснений плян. — Стрільці і розвідча служба. — Виїзд першої сотні в поле. — Як виглядало умундурування сотні. — Вістки про сотню Дідушка. — Ще про розвідчу службу. — Клопіт з чужим шумовинням. — Сотня Семенюка. — З рапортів сотн. Семенюка. — Телеґрама до цісаря і відповідь з цісарської канцелярії. — Присилка одностроїв. — Що заявив полк. Моллік. — Надпор. Кватернік. — Яке завдання мали виконати добровольці. — Перед вимаршом 600 стрільців. — Виїзд 600 стрільців до Волівця. — Гнітучі почування. — Як відбувалась висилка стеж. — Знову чорні думки. — Письмо до військової команди. — Дальші висилки стеж застановлені. — Доля висланих стеж. — Клопоти з деякими старшинами. — В лабетах воєнної психози. — Під осуд своєї суспільности! — Біда з „розбитками". — Проти непотрібної адорації й осмішування. — Робота коло внутрішньої орґанізації стрілецьких відділів. — Нова паніка. — До характеристики Г. Коссака. — Поділ стрілецької формації. — Деякі прикрі справи.

Наше розтаборення на Угорській Україні відбулося зовсім спокійно. Стрільці змучені довгою дорогою вдоволені були, що найшли місце спочинку і могли трохи витягнути та випрямити свої ноги. Старшини також були вдоволені із своїх кватир і в одній, і з другій місцевости. Д-р Волошин, закватирований в учителя у Страбичеві, а я з д-ром Томашівським у нотаря в Ґоронді, були приняті незвичайно

радо, а навіть наш господар запросив нас на вечеру та гостив добрим угорським вином. Порозуміння відбувалося українською мовою з тим, що нотар уживав змадярщеного українського діялекту. Зате припав йому і його родині до вподоби д-р Томашівський, що володів мадярською мовою. Одначе вже при розділі кватир вийшло наверх мале непорозуміння поміж стрілецькими старшинами через те, хто має мешкати спільно зі мною: д-р Томашівський, чи Коссак? Замічу тут, що вже на одній кватирі мешкав зі мною пор. Коссак і він опісля згадував у розмові, що радо мешкав би і дальше спільно зі мною. Одначе визначений в село кватирмаха поробив інші кватири та мені призначив спільну кімнату з д-ром Томашівським. Та це мале непорозуміння росло опісля щораз більше і доходило часами до дуже неприємних сцен, про які опісля.

Зараз другої днини вчасним ранком зибрався я до Мукачева, щоби тут повідомити про мій приїзд зі стрільцями. На вступі стрікув мене малий докір, а саме, чому я вчора, тобто попереднього дня, того не зробив. Коли я заявив, що дістав на двірці приказ, який звучав інакше, дістав пояснення, що добровольці мали їхати дальше, одначе я повинен був висісти в Мукачеві і тут зголоситись у військ. команді. Тут повідомили мене зараз з інтендантури, що стрільці приняті на військовий етат і будуть на прохарчуванні у запасного куреня 55. п. п. краєвої оборони. Коли я винайшов

канцелярію і тут зголосився у майора, здається, Врублевського, він звернув мене з цілою справою до рахункового капітана Вайнреба і провіянтового офіцера. І від них дістав я такі вказівки:

Для стрільців побиратиму з каси запасного куреня гроші відповідно до стану мужви. З тих грошей виплачуватиму платню старшин і денні виплати мужві, а надто платитиму провіянтовому офіцерові за побрані артикули поживи у військововго доставця. Артикули, яких не дістану від доставця — а буде це головно мясо та омаста, — купуватиму у власнім крузі ділання. Хліб буду побирати у військовім маґазині в Мукачеві. За те маю присилати щоденно рапорт про стан мужви, а при кінці місяця складатиму рахунки.

От і все. Коли подумаю про це сьогодні після трьохлітнього побуту на війні та деякого досвіду в економічно-адміністративній військовій господарці, то справді трохи за мало інформацій. А найважніше буде отсе, що багато неясних і нерозвязаних питань мені не пояснили, ані не вказали дороги, котрою слід би поступати. До таких належала висота кормової належитости для кожного жовніра, чи стрільці мають право до полевого додатку, як платити платні леґіоновим старшинам, тобто таким, які не були резервовими. Дотично тих останніх станули ми на становищі, що їм належаться побори, які відповідають їх військовій ранзі.

Як тільки ми опинилися на Угорщині, здавалося, що аж тепер настане час для спокійної роботи. Сил було вправді небагато, але при спокою і добрій волі може вдасться довести вишкіл стрільців до можливого вислідý. Рахуючи, що потрібно найменше два місяці часу до вишколення рекрута на якого-такого вояка, надіявся я, що десь з груднем 1914 або в січні 1915 р. буде можна вислати відділи в поле. В тій цілі треба було вже остаточно предложити спис старшин та підстаршин до затвердження. Уложені у Львові виказі, але внаслідок покинення Львова ще непредложені, треба було змінити, бо в міжчасі прийшло ще кількох старшин звільнених з війська, які по свому старшинстві мусіли заняти вищі ранґи. До звільнених належали крім мене: поручники радн. Рожанковський, д-р Волошин, д-р Томашівський, д-р Шухевич, д-р Гірняк, Коссак, Ґорук, хорунжий Дудинський, кадети: Василь Дідушок, Семенюк, Букшований, Будзиновський, Вітовський, Баран, підстаршини: Бородієвич, Коник та Катамай, а надто приділені на час вишколу три жандарми-українці: вахмайстри Іван Дупло, Дмитро Курочка та Франц Бенько. Надто були такі, які не були покликані до війська на основі мобілізаційного припису, але справді добровільно вступили до стрільців, а саме хорунжий Стронський та підстаршини Котецький, Ґутковський і може ще дехто, прізвище якого вилетіло мені тепер з памяти.

З тих осіб треба було зложити команди

трьох куренів: двох повних і одного півкуреня та десятьох сотень. Розділ і склад команд відбувся при співучасти полк. Молліка, який у день чи два після нашого приїзду до Мукачева появився також. У першім пляні були втягані всі звільнені старшини без огляду на те, чи вони у Львові творили „Ґен. Штаб“, чи ні. Командантами куренів мали стати: першого д-р Волошин з прибічником д-ром Бірецьким, другого Коссак з прибічником Ерастом Кoником, третього півкуреня д-р Шухевич з приб. Стронським. У першім курені мали проводити сотнями: д-р Гірняк, Дудинський, Василь Дідушок та Будзиновський, у другім Ґорук, Семенюк, Баран та Букшований, у третім Рожанковський та Вітовський. При мені залишалися лише д-р Томашівський та Катамай; перший, як заступник, до ведення вишколу та нагляду на місці (бо я за цілоденними заняттями адміністраційної натури, за майже щоденними поїздками у Мукачів, за приниманням ріжного роду приказів не мав на те ані хвилини вільного часу), другий як мій адютант-прибічник. Одначе той плян не був переведений у повноті. На найбільшу перешкоду натрапив я у тім, що радн. Рожанковський не хотів обняти проводу сотні. Він обстоював при цьому, а за причину подавав те, що він як артилерист не має відповідного знання у піхотній службі і не може брати на себе відповідальности за евентуальні наслідки. Причина вповні оправдана. А надто і тому, що доходили до мого відома вісти, що

негодування через такий розділ на мене велике, я представив справу полк. Молликові і він згодився, щоби радн. Рожанковського звільнити наразі із проводу сотнею, залишити при собі і визначити на те місце іншого. З браку відповідної людини і внаслідок намови Г. Коссака подав я як такого його брата, проф. учит. семинарії в Чорткові Івана Коссака, не зважаючи на те, що він не мав найменшого знання военного ремесла.

Трудна була справа з предложенням виказу курінних та сотників — так звалися комнданти баталіонів (куренів) і компаній сстень; та ще трудніша з четарями, по німецьки **Subalternoffiziere**, в яких склад входять надпоручники (**Oberleutnant**), поручники (**Leutnant**) і хорунжі (**Fähnrich**), звані в стрілецькій організації четарями, тому що вони проводили четам (**Zug**). Коли всіх названих вище знав я вже з давніших особистих або вже з теперішніх взаємин, то з четарів мало кого знав і тому навіть не робив ніякого впливу на їхню номінацію. Це поклав я на совість курінних та сотників, які при щоденних вправах, маючи до діла зі своїми відділами, мали звернути увагу на всіх тих, що могли би стати старшинами. Що під цим оглядом вони не поступили по моїй інтенції, це річ зовсім певна. У виборі до старшинського корпусу відіграло більшу ролю особисте знайомство або особиста симпатія, ніж дійсна заслуга, або військове знання. Про заслуги і знання навіть не можна багато гово-

рити, бо до перших не було ще ніякої нагоди, а щодо другого, то хіба воно не відгравало ніякої ролі, бо крім малого знання резервових старшин у військових справах у всієї дальшої частини стрілецтва воно було мінімальне. На мій погляд треба було звертати увагу і на становище, і на відповідний такт у поведінці зі стрільцями. Вийшло таке, що молоденькі ґімназіяльні ученики і кількох студентів стали старшинами, а люди поважні, заслужені залишились на становищі мужви. Тому незабутніми будуть для мене і як такі повинні перейти в память поколінь ті орґанізатори стрілецтва, які, займаючи відповідне суспільне становище, видали поклик до своєї орґанізації і привели на той поклик більшу скількість добровольців. А коли для них траплялася нагода після передання добровольців повернутись назад до своїх або виїхати до Відня, вони лишились на своїм місці, щоб тут із покликаними ділити спільну долю, брати участь у спільній радости та у спільнім горю.

Небагато було таких. Деякі вже зараз на угорській землі питали мене, чи їх роля вже не покінчилася з переданням добровольців (Яцкевич). Таким я полишав вільну руку, якщо вони не зложили ще присяги. Але присвятити мушу тут кілька слів такому д-рові Омелянові Левицькому, бл. п. сотникові УСС., або д-рові Михайлові Новаковському і деяким іншим інтеліґентам, що не будучи поданими зовсім до старшинських степенів, були взором стрі-

лецької дисципліни, були людьми, на яких кожна орґанізація у всякій порі і в найбільше слушнім часі може рахувати. Бл. п. д-р Омелян Левицький, адвокат з Долини, фіґурує у першім списі як фельдфебель (десятник). Як нині пригадую собі, що я кілька разів робив йому представлення замешкати ліпшу кватиру, брати участь в офіцерській менажі, а він всього того не приняв, кажучи, що це поділалоб зле на решту стрілецтва. І така людина не подана до старшинського степеня, а подані зате молоденькі ученики, яким було зовсім добре місце серед мужви! Та в тім часі навіть нагоди не мав я подібними справами займатися, а мусів здатися на самих командантів поодиноких відділів, бож вони, а не я, будуть мати з тих старшин поміч і моглиб на випадок невдач звалювати на мене вину, що не знаючи людей, робив вплив на іменування підчинених їм степенів. Таксамо випадок рішав при іменуванні підстаршин.

Такий виказ вислав я зараз з моєї канцелярії до львівської військ. команди у Мукачеві, з проханням, щоби вона вислала його до затвердження до міністерства війни. Що з ним опісля сталося, не знаю, ані відтак не міг ніколи про це довідатися в самій військ. команді. У першім виказі не було лише мене, Рожанковського, д-ра Томашівського, Катамая та Ґутковського. Причина лежала в тому, що себе самого не міг я ставити до номінації. По запевненням, які дістав від ЗУР. та Б. У., моя но-

мінація мала бути поставлена тими чинниками (а по словам полк. Молліка я сам себе не міг ставити до номінації). Щодо інших названих панів не міг я також нічого більше зробити, бо дістав лише приказ предложити спис старшин трьох куренів, які не творитимуть ніякої тактичної цілости, тільки будуть самостійні в крузі свого ділання. До мене належатиме більше адм. сторона цілости. І колиб була прийшла моя номінація, так тоді можливо тими панами обсадити ріжні галузи діяльности і тоді могла бути мова і про їх номінації. Ця точка була від самого початку спірна між мною і ЗУР. та Б. У. Коли обі названі орґанізації закидали мені тут занедбання тої справи, то я зі своєї сторони закидав їм недбальство; на тих закидах справа чимало потерпіла. Вона й до сьогодні не вияснена, і, правду кажучи, не знаю і нині, чи завинив я, або чи завинили наші народні орґанізації.

Сама канцелярія була дуже примітивно уладжена. Під цим оглядом я взагалі мав за мало розмаху. Можливо, що інший на моїм місці був би тут виступив відразу з великим шумом і галасом, був би сотворив велику команду з ріжними відділами, писарями, референтами, адютантами. Та я признаюся, що ніколи не мав до того хисту і, здається, ніколи не буду мати. Карні справи вів радн. Рожанковський, мене заступав д-р Томашівський, а у самій канцелярії були заняті д-р Новаковський і Катамай. Рахункову сторону діла вів Інди-

шевський з провіянтовим підофіцером А. Жилою. Все інше було зложене в руки командантів куренів та сотень. Їх обовязком було складати тільки рахунки з побраних грошей та присилати своїх підофіцерів до відписання леґіонового приказу, або, як я його назвав, полкового приказу. Гроші були зачинені в деревляній скринці, перед канцелярією стояла варта. Я не мав багато часу, щоб займатися канцелярійною роботою. Майже що-днини треба було їхати до Мукачева до військ. команди, щоб вижидати приказів та старатися про все для стрільців. А багато ще їм бракувало. Не згадуючи про однострої, треба було подумати про обуву, про кріси, про муніцію до науки. Забрані зі Львова „Верндлі“ розгубилися по дорозі, бо і мало хто з добровольців дбав про ту стару зброю. Треба було виклопотати кухні, взагалі все те, чого військові відділи потребують, а чого ми не мали. А як знову зложилося так, що я лишився у Ґоронді, то треба було всякнути й у внутрішню господарку, мати на оці вправи, вислухувати й ладнати справи, полагоджувати найважніші письма. А найбільше до роботи давали розвідчі історії і справи, до яких стала військ. команда вживати добровольців. Про цю сторону справи докладно пізніше.

Зараз другої днини, як ми приїхали до Ґоронди, видав я спеціяльний приказ про те, як мають добровольці поводитися на Угорській Україні. Приготовив я їх на те, що тут застануть зовсім відмінні відносини, як у Галичині,

та й на ті спеціяльні обставини треба звернути увагу. З одної сторони побачать темного мужика, що й мовою своєю нагадуватиме якусь старовину, а з другої сторони стрінуться з мадярським шовінізмом, що стоїть на сторожі, щоб до того мужика не пробивався найменший промінь свідомости. Отже важне те, щоби своєю людською поведінкою супроти селянина позискати його для себе, а не образливими словами та гострим осудом мадярської системи. Найменший того роду промах викличе донесення на добровольців і за цим підуть слідства, неспокої та може й перекинення нас у такі сторони, де навіть не буде з ким як порозумітися, ані до кого слова сказати. Відносини з місцевим населенням уложилися якнайліпше. Крім незначних нарікань на дрібні шкоди, які зараз виплачувано, не було приводу до інтервенцій. Нераз приходив місцевий нотар — у роді давнього мандатаря — та з обуренням підносив, що якийсь доброволець висказався відємно про мадярів, але усе те вдавалося полагоджувати у власнім крузі ділання.

Не занедбав я також і того, щоби не представитися і місцевому священикові о. Іринеєві Уйгелі. Мадярський вплив уже зазначувався у тім, що він змінив свою українську назву Новосад на мадярську Ujhely. Його і родину, до якої крім жінки входило ще двох синів і кілька доньок, гарних з виду панночок, застав я в хаті. Зі мною говорили по українськи, але навіть у моїй присутности між собою по мадяр-

ськи. Це досить прикро мене вразило і я крім тої одної обовязкової візити більше до них не ходив, хіба в урядових справах. А коли навіть один тиждень мешкала у нього моя жінка з діточками, яка втікала туди з Карпат до Відня, кінчилося наше знайомство на повитанні та прощанні. Зате вже більше підтримували взаємини з священичою родиною добровольці, які кожного вечора в більшім або меншім гурті гостили в домі о. Уйгелі, співали українські пісні, вчили панночок тих пісень співати, або слухали милих дівочих голосів, як ті виспівували мадярські романси та національні мадярські пісні. Вплив добровольців на священика був досить корисний. Він дозволив їм співати в церкві Службу Божу і на її закінчення ще й гимн „Ще не вмерла Україна". Та найбільше подобалось воно самим селянам, які не мали ніколи нагоди щось подібного чути. Негодували, що правда, стрільці на те, що о. Уйгелі що другу неділю голосив мадярську проповідь, але мушу зазначити, що за час мого короткого побуту в Ґоронді, бо лише до 29. вересня, крім згаданої події з нотарем, не було найменшого приводу до полагоджування політично-національних справ.

Зате давали мені більше до роботи і до думання внутрішні спори між стрілецькими старшинами. Означити точно противенства — годі. Оскільки мені здається, то проти моєї особи не було між стрілецькими старшинами негодування, або таких, що отверто чи скрито проти

мене виступали. Одначе на одних спільних сходинах вибухли ті противенства в більше виразній формі. Речником одної сторони був радн. Рожанковський, який зазначив, що у стрілецькій організації бере верх професорський курс, який підтримує учителів і тримає позаду юристів. Д-р Томашівський старався довести радн. Рожанковському безосновність тих підозрінь. одначе противна сторона не дала себе переконати. Хоч я хотів від радн. Рож-ого почути якісь конкретні факти, хоч старався також довести йому, що далекий від такого напряму, то ми всі розійшлися з тим, що між нами зачинаються якісь непорозуміння та що в нечисленнім стрілецькім старшинськім корпусі твориться прогалина, якої годі переступити та й годі засипати. З другої сторони давалася відчувати досить сильна неохота супроти Гр. Коссака та його брата Івана. Я все таки мушу признати, що коли Іван Коссак не був мені надто симпатичний, то до Гр. Коссака я ставився таки дуже приязно, цінячи в нім ініціятиву, енерґію, амбіцію. Також мушу признати, що й Гр. Коссак у відносинах до мене був повний льояльности, старався йти мені на руку та підпомагав мене радою і вказівками. В часі нашого спільного побуту в Ґоронді панувала між нами повна гармонія. Одначе інші старшини — про четарів тут не говорю, бо тих не втягали ми зразу у більш довірені справи, хочби з огляду на ріжницю віку — давали недвозначно пізнати, що Гр. Коссак їм зовсім несимпатичний і на ту

тему нераз вели розмову, сипалися дотинки, які викликали реакцію, а навіть свари поважнішої натури. Зрештою позатим панував позірний спокій. Крім сходин, скликуваних мною та сходин у старшинській менажі, старшини жили у своїх гуртках, а коли додам до того, що половина з них находилася в сусіднім селі Страбичеві, то й не могло бути мови про якісь виразніші, затривожуючі непорозуміння.

Звязки з Б. У. та з Галичиною перервалися зовсім. Зараз після нашого приїзду до Ґоронди прийшла вістка, що в Самборі жде один відділ добровольців на те, щоб їх спровадити до Ґоронди. По той відділ вислав я д-ра К. Бірецького, який побрав у мене на ту ціль 1000 корон і поїхав до Самбора та привіз звідти поверх 70 стрільців. З ними приїхав також Іван Чмола і п-а Степанівна, які у Львові покинули були поїзд. Чи п-а Галечківна була вже, чи приїхала із самбірським відділом, чи пізніше, сьогодні мені не відомо. Крім названих панночок було їх ще кілька, які з добровольцями приїхали зі Стрия і тут стали зразу до помочи в кухнях добровольців. Але коли ті останні самі виручувалися своїми кухарями, стали вони вести старшинську менажу або заходилися коло хорих у стрілецькім шпиталику.

Хоч харчеві відносини поправилися значно, всеж таки хороби серед такого числа добровольців появлялися досить часто. Причиною була між іншим нездорова околиця. Оба села положені на Підгірю у стіп Карпат на ве-

ликій рівнині, звідки починається великий угорський низ. Околиці багнисті, маляричні, з нездоровою водою. Тому зараз пішов я до військової команди, щоби визначила лікаря для стрільців. Його дістав я негайно в особі старшого лікаря (Oberarzt) д-ра Тавзіґа, жида з Чехії. Він поводився дуже гарно зі стрільцями, заложив два шпиталики (Marodenhaus), вибрав собі медиків до помочі та заходився коло хорих стрільців. Заборонено добровольцям пити воду, зате наказано мати завжди готовий чай і їсти овочі. Одначе й це багато не помагало, і червінка стала ширитися в поважний спосіб.

Б. У-и не було коло нас. Але як тільки прийшла вістка до Відня, де ми находимося, вже стали наїздити делеґати від Б. У. Такими були одного разу пп. Темницький чи Старосольський та проф. Боберський. Було це одного вечора в перших днях вересня. Після вечері розвинулася розмова на біжучі теми, а саме про стрілецтво. Памятаю, що я тоді виступив дуже гостро проти Б. У. та її членів. Назвав цілу орґанізацію і її роботу політичним блахманом, а її членів — неробами, які неробством, лінню, ніяким зацікавленням до справи загирили її. З усього слідно, що хіба д-р Трильовський та радикальна партія хочуть відтак після світової війни оголосити, що це лише їх заслуга УСС, а опиратися будуть на назві орґанізації, яка ані з д-ром Трильовським, ані з рад. партією не має нічого спільного. УСС. повсга-

ли як діло цілого народу і коли хто хоче записувати їх на рахунок партії, то обнижує вартість УСС., як політично-національної демонстрації.

„Поки сил моїх і як довго я живу — сказав я тоді у сильнім розгорячкуванні — не позволю на надуживання самої назви до того, щоб одна партія, яка абсолютно нічим не причинилась до розвитку добровольців, тим хвалилася, і підноситиму завжди й усюди сильний протест. Б. У-и не признаю тому, що вона нас у найприкрішій порі, тоді, коли рішалася доля стрілецтва, покинула. Б. У. нічого не зробила також для піднесення становища старшин та їхнього команданта. Минають цілі тижні, а цісарських номінацій нема. А коли ми тепер перейшли на державний етат, то ми самі заведемо у себе потрібні порядки“. .

Після тих слів я встав, щоби відійти на свою кватиру. Тоді проф. Боберський заявив, що ще нарада не покінчена і просив мене, щоб я лишився. Признаю, що я був тоді сильно схвильований. Але його заява, що делеґати приїхали тут на нараду, вивела мене зовсім з рівноваги. І піднесеним голосом сказав я, що досить мені вже львівських безплідних нарад. Я тут командантом, це військова орґанізація. Нарада ніпричім. Тут видають одні люди лише приказзи на те, щоби другі їх виконували. І тоді покинув я салю. За мною вилетів проф. Боб-ий без шапки і йшов побіч мене аж до моєї кватири та просив, щоб я конечно повернувся.

Я залишився при своїм. Пригадую собі, що кинув навіть кілька дуже прикрих, а навіть образливих слів на адресу Б. У-и, і навіть самого проф. Боб-ого. Одначе коли це його не відстрашувало, а я поволи став приходити до рівноваги та побачив, що в дійсности роблю велику кривду проф. Боберському, на прощання заявив йому, що я в такому зденервованому стані, що рішуче не можу брати спокійно участи в нарадах. З моєї сторони можу лиш одно подати до відома українських орґанізацій, що добровольці як були, так і далі є без одностроїв, що в справі старшин не зроблено нічого, і що Б. У. або ЗУР. мусять постаратися про те, щоби ті справи були конечно зараз поладнані, коли хочуть, щоби ціле діло виглядало поважно.

На тім ми розсталися. Мій вибух мене не успокоїв нічого. Навпаки; я належу до тих людей, що тяжко вибухають, а коли вибухнуть, то замість успокоєння настає у них така сильна депресія, що збиває їх зовсім із сил. Мені і жаль стало проф. Боб-ого, і не давала спокою свідомість, чи вибух мій був на місці, чи правильне це було, що я сказав і чи лише вину можна підсувати Б. У-і й З. У. Раді. Все те було таке прикре, що я провів решту ночі цілком безсонно та мучив себе аж до-краю. Щойно над ранком заснув я трохи зовсім обезсилений.

Одна з найтрудніших сторін у військовости — це грошева господарка, т. зв. економічно-адміністраційна служба. В цій справі існує ціла низка службових книжок, повних припи-

сів, розпорядків і т. д. Надто є утворений цілий урядничо-військовий апарат, який має виключно на оці ту сторону військової служби. Приписи ті в дечім відмінні від мирних, але коли хто їх не знає, або не мав нагоди бодай трохи у тім напрямі познайомитись, той блукатиме у тім лябіринті приписів про порції, належитости і т. п. Надто сама війна ввела зараз зміни, а змінені відносини потребували нових постанов, приписів і т. д. Коли я хотів під цим оглядом поінформуватися, то не находив серед добровольців відповідних компетентних сил. Мусів іти з тим до завідчої комісії 35 п. стр. (Verwaltungskommission). А й тут не могли мені дати відповідних інформацій, лише радили звернутись до військ. команди з проханням вияснити справу оплат, належитостей, харчування і т. д.

Як я зазначив вище, серед добровольців не було нікого такого, що виніс би з війська деяке знання військової економічно-адміністраційної служби. Вже в самих титулах і назвах, яких уживали у стрілецтві, показувалося нерозуміння справи. Всіх тих, які мали до діла з рахунками, називано у нас „інтендантами“. І так був інтендантом і д. Индишевський, який ще може найбільше заслужив собі на ту назву, інтендантом був і провіянтовий і рахунковий старшина, таким був кожний рахунковий підстаршина. Правда, що після трьох літ війни вже з тою назвою не стрічаємося, але вона ще довго покутувала в устах добровольців і в

стрілецьких актах. Я пішов зараз до полк. Молліка, щоби зарадив лихові і постарався про відкомендерування до добровольців фахової рахункової сили, не тільки тому, щоби не поробити непотрібних видатків, як радше тому, щоби добровольців не вкорочувати у тім, що їм належиться. Зі страху перед тим, щоб у чім не переступити приписів, не давали у нас добровольцям усього того, що було в дійсности вільно дати. Напевно можна сказати, що військовий скарб ощадив на нас грубі тисячі.

Вже другої днини після моєї інтервенції повідомив мене полк. Моллік, що моє прохання буде корисно поладнане. Але тільки на обіцянці покінчилось. Під цим оглядом не дала нам військовість ніякої помочі, хоч в осуді нашої господарки ставила до нас такі самі вимоги, як там, де находилися фахові сили. Одначе покищо, як довго леґіон був разом, не відчували ми дуже браку фахових сил; але пізніше це було незвичайно прикре у своїх наслідках і давало досить приводу до всяких неприємностей, трудів, непотрібної праці, замішання то-що.

Ще з поживою не було великих труднощів. Дещо брали ми з військового маґазину, дещо давав нам від одного доставця сам курінь 35 п. кр. об., записуючи рівночасно доставлений матеріял як гроші, а інше купували ми або на селі, або в Мукачеві. Таксамо ясна була справа платні (Löhnung und Feldzulage) для мужви. Ясне було також те, що старшинам,

звільненим з війська, належаться далі їх побори, які побиралиб вони, якби дальше служили при війську. Зате зовсім невияснена була справа поборів леґіонових старшин, які не були військовими офіцерами і лише в леґіоні їх такими заіменували. В цій справі ніхто не міг дати мені ніяких вияснень, де я не звертався. Але коли справа ставала пекучою і треба було конечно до неї поставитись ясно, я дістав з львівської військової команди акт, який мав нормувати справу належитостей леґіонових офіцерів. На основі Mltkmdo — Lemberg, — Landwehrgruppe L. I. Nr. 3470 з 30. серпня 1914 р. побори стрілецьких стоваришень основуються на розпорядках про стоваришення, покликані на час війни до активної служби. Орґанізація їх така: Коли число мужви такого стоваришення не переступає 50 душ, то командантом такого відділу є підофіцер, вище пятьдесяти — офіцер-четар, вище сотки — сотник і двох четарів, вище 150 — сотник і трьох четарів, при числі 200 — сотник і чотирьох четарів,, а як вище 200 — повстає курінь. Більшої тактичної одиниці над курінь нема. Як бачимо, то ті постанови, менш-більш згідні з тим, що говорив п. Моллік, незгідні з постановами проєкту, який ми подали до затвердження, бо в проєкті була мова про полковника і підполковника. Оплати мужви такі самі, як при війську. Оплати старшин такі, як найстаршої підофіцерської шаржі, а надто, коли вони находяться в службі, то належиться їм денний додаток (Taggeld).

а саме для четаря 4 корони, для сотника 6 к., для курінного 10 кор. денно. Цей денний додаток відпадає тоді, коли який офіцер не є в службі. Назви офіцерських степенів не відповідали зовсім військовим, а були лише: Zugs-Kompagnie і Bataillons-kommandant.

Що ті постанови не відповідали відносинам, у це ніхто не вдавався. УСС. не були ніяким стоваришенням, але були військом; все ж таки впродовж вересня та жовтня отся постанова становила основу при виплаті військових платень для старшин з тим, що кожний із старшин вияснював її по свому. Щоби відтак не повертатись до цієї справи, вкажу тільки на те, що лише четарі та деякі сотники, які не були військовими старшинами, вдоволялися зразу денним додатком. Одначе деякі з військових старшин поясняли справу так, що їм належаться і їх побори справжні, а надто як денний додаток 6 к. або 10 к., відповідно до того, яку мали команду. А не бракло і таких випадків, де крім належної оплати, побирав старшина і полевий додаток, звязаний з веденням вищої команди, а крім того й денний додаток, приписаний для старшин стрілецьких стоваришень, з чого виходило, що побирав потрійну платню. Що внаслідок того рахункове зіставлення було дуже трудно зробити, що звязки з поодинокими складаючими рахунки були неможливі, що все треба було якось покривати, — ясне і зрозуміле.

Бачучи вже наперед трудноші у переве-

денні належних виплат для старшин, бачучи, що тут діється велика кривда для одних добровольців, а надто великі користи мають інші, зродився у мене один плян, який я хотів зараз у перших днях перевести. УСС складалися у своїй більшости з інтеліґентних одиниць. Нечисленні старшинські місця були вже заняті або невідповідними людьми, або молоденькими учениками, а старші інтеліґенти, що мали родини і були вже на становищах, мусіли нерідко виконувати службу мужви й діставати такуж платню. Щоби з УСС зробити справді товариство людей, яких звязала одна думка, я хотів довести до того, щоби всі зреклися своїх старшинських платень з тим, що старшини брали би найвищий полевий додаток підстаршинської шаржі. Таксамо не мало бути старшинської менажі, лише харч для всіх спільний та однакий. Зате старшина ріжнивсяб від мужви старшинськими відзнаками, відповідно до його старшинського степеня, а надто йому прислуговувалиб усі почести і послух, звязані з його становищем.

По моїй думці приняття того проєкту мусілоб викликати пошану до стрільців у інших військових орґанів влади, звязало би стрільців поміж собою сильним вузлом, пропалиб зависти та амбіцiювання, викликані по найбільшій части матеріяльною стороною діла. А може навіть це булоб не допустило і до багатьох ріжних інших наслідків, про які опісля буде мова. Я сильно переконаний, що той проєкт

був конечний до переведення, якщо можна би було догадатися, що війна триватиме так довго. Кожний інтеліґент в УСС, якби служив при війську, був би сьогодні, в четвертому році війни, як не поручником, то надпоручником, а тимчасом у стрільцях мусів бути рядовиком, бо число старшин невелике. Мимовільно питався він, чому цей або той має крім військової пошани ще й матеріяльну користь, а він, що нераз більше себе наражає на небезпеку, має замкнену дорогу до старшинського степеня. Та коби то ще у виборі старшин була панувала якась система і до вищого степеня подавали лише самих найгідніших того! Але, на жаль, треба признати, що так воно не було. Протекції, непотизм і інші хиби панували серед стрілецтва в непереможній силі. І не одному гарному членові УСС остогидло все, він кидав стрілецтво і переносився до війська. Мій проєкт не остоявся, ніхто, з ким я про нього говорив, не хотів його приняти.

Зараз у самих початках нашого побуту в Ґоронді звернув свою увагу на наших добровольців розвідчий відділ львівської військової команди — т. зв. Kundschaftsabtlg. Його метою є охоронити власну армію від шпіонів ворожої армії, а надто старатися про людей, які йшлиб як шпіони у ворожу область та приносили віродостойні вісти. Воно по-части й не дивниця, що на добровольців спеціяльно звернули увагу. Само поставлення леґіону та всі для нього видавані розпорядки йшли від розвідчого відді-

лу начальної команди армії, а полк. Граніло-вич, з яким конферував д-р К. Левицький, ніхто інший, як начальник розвідчого відділу міністерства війни.

Хто перший звернув на це увагу, щоби стрільців уживати як розвідчиків (по німецьки ніжніша назва для своїх: Kundschafter, для чужих таки: Spion), не відомо мені. Досить, що відразу стали приходити службові листки того змісту, щоби прислати до Мукачева трьох або чотирьох жвавих стрільців, з такої і такої околиці. Після карток стали приїздити до нас старшини цього відділу, щоб особисто говорити з добровольцями та намовляти їх до „патрулерки", як називали самі стрільці ту службу. Між іншими приїздив товмач цього відділу, комісар Садлінський, який зробив собі спис охочих до такої служби хлопців. Опісля прийшов приказ, що названих у списі стрільців не вільно посилати на фронт, лише треба їх залишити до розпорядимости розвідчого відділу військ. команди. Впливали при тому рішенні стрільців гроші. Мусіли їм, здається, обіцяти більші нагороди за важні вісти та певно й наперед на руку давати поважніші суми, в імя засади, яку голосно голосили на початку війни: „Das Geld spielt im Kriege keine Rolle". Опісля хлопці переважно нарікали на те, що не додержували супроти них даної обітниці. Ці нарікання доходили часто до моїх ушей, одначе ближче тою справою я не цікавився, тимбільше, що симпатична вона мені не була. Одначе пізніше пока-

залося, що це були лише початки експериментів з УСС. За тими першими спробами пішли інші, які ще в більшій мірі були шкідливі і для самої орґанізації і для добровольців.

Одностроїв усе ще не було. Хоч полк. Моллік запевняв, що військ. команда все робить та хоч уже навіть заповіджено, що однострої в дорозі — нічого не було. Вправи поступали поволи. З інтеліґентним матеріялом ішло дещо швидше, як з неінтеліґентними рекрутами. Всеж таки були це початки спокійної пляннової роботи. До стріляння із крісів ще стрільці не бралися, тому що не було близько стрільниці, а по-друге — всі надіялися, що прийдуть манліхери.

Аж тут дня 10. вересня 1914 р. десь коло 9-ої години рано дістав я телеґраму з Мукачева, що одна сотня має бути зараз готова до вимаршу і в год. 2. попол. відїде спеціяльним поїздом із Ґоронди. Небавком надїхав автом полк. Моллік і звернувся до мене з тим, щоби вибрати якнайліпше підготовану сотню. Такою була 3-я сотня І-го куреня, якої комендантом був Василь Дідушок. А рівночасно заявив, щоби приготовити і другу сотню. Перед самим відїздом він випробує їх і котра покажеться ліпшою, ту вишлють. Як таку визначив я 2-гу сотню ІІ-го куреня під командою Семенюка. Від полк. Молліка довідався я, що відділи загального ополчення, які стояли на границі Угорщини (це були залізничі охоронні відділи і т. п.), перервані москалями, які вже входять

в Угорщину. Стрілецька сотня поїде з Горонди до Мукачева, там її умундурують і роздадуть кріси; опісля стрільці поїдуть до Волівця (Volocs), а звідтіля маршом до Верецьких, де комендант сотні зголоситься у команданта ґрупи підполковника Шнарбера. З командантом сотні виїде також і командант куреня д-р Волошин. Досить дивний приказ викликав свого роду критичні міркування у д-ра Волошина, які досить нерадо приняв полк. Моллік і пояснив собі їх досить некорисно для особи д-ра Волошина. Остаточно і тому останньому не лишалось нічого більше, як виконати приказ і готовитись у дорогу.

Вістка про вихід першої сотні у поле поділала електризуюче на стрілецтво. Цеж не здвиг, ані не забавка, але дійсна правда. Одні завидували товаришам, що небавком прийдеться їм добувати слави у боротьбі з ворогом, інші спокійно вижидали хвилини, коли на них прийде черга піти у поле Часу не лишалося багато, але також не багато що було забирати. Ніхто з нас поправді не знав, що брати, а що лишати. Свого трену ми ще не мали. Довіз живности та річей відбувався хлопськими фірами, які ми наймали в Горонді та Страбичеві. Перевезено лише кухні, дещо припасів живности, як хліба, мяса, консерв тощо. В год. 1-ій пополудне все було готове до відїзду. Приїхав і полк. Моллік. Він поставив обом сотникам тактичні задачі до виконання, а що сотня Дідушка ліпше пописалася, то він заявив тому

останньому, що їде. До зібраних у лаві виголосив я кілька слів, підкреслюючи вагу хвилини в нашій орґанізації. Після обовязкового „Гурра!“ та надобовязкового „Ще не вмерла“ стали всідати стрільці до готових ваґонів.

Приїхали ми всі до Мукачева. Хлопців завели до касарні піхоти в Мукачеві і там видали їм двіста мундурів і двіста крісів. В одну мить перемінилися наші добровольці у правильне австрійське військо з тим додатком, що стиснені сподні з мадярськими шнурками зробили з них мадярів. Ніщо не нагадувало тут українців. Вечором, як усе було готове, як забрали ще дещо провіянту з військового маґазину, пішли ми всі на двірець, щоби перших товаришів попрощати при їх відході в поле. Найменше вияснена була грошева справа. Чи відділові слід дати які гроші, в яких відносинах буде він до команди в Ґорондї, а в яких до ґрупи підполк. Шнарбера, лишалося покищо тайною. Коли я з подібним запитом звернувся до полк. Молліка, він сказав мені, що сотня дістане все на місці. Я можу що-найвище дати 50 кор. на руки командантові на надзвичайні видатки! Сміх, тай годі!

Дальшу історію тої сотні розповість колись сам її кмдт., сотник Дідушок, дещо з того появилося вже друком у часописах, брошурах та календарях. Я не маю ніяких точних матеріялів до тої справи, як і взагалі мушу заявити, що може в дечім, особливо в хронольоґічнім зіставленні подій, в переказуванні дея-

ких подробиць, не буду зовсім вірний. До того треба точних записок, яких я не вів, бо не мав до того часу, а надто в перших початках війни був у того роду настрою, що волів би був усе позабути, як тямити все те. По моїй думці, річ іде найбільше про те, щоби представити саму хвилину, якою вона була, описати настрій, який панував і бути по змозі річевим та предметовим. І до того всеціло прямую.

Після двох днів повернувся д-р Волошин та розповів, як відставив сотню до Верецьких і як стрільці мусіли реквірувати фіри для перевезення провіянту, кухонь та багажу.

Про вартість та діяльність тої сотні багато не скажу; передам для дальшої памяти лише те, що я чув. Всілякі чутки ходили про сотню. Була й така, що всі враз із командантом згинули. Та нас найбільше трівожила та думка, як російські війська будуть ставитись до добровольців, чи уважатимуть їх за рівнорядні відділи, за комбатантів, чи лише за банду, до якої пристосовуватимуть відповідний закон, тобто не брати в полон, але відразу карати смертю. Одначе з другої сторони і полк. Моллік і шеф штабу гр. Лямезан висказувались дуже похвально про відвагу та бравуру добровольців. В одній розмові зі мною підкреслено навіть той момент, що шкода, що добровольців так мало. (Мимоходом тут скажу, що один військовий вищий старшина, коли я йому ті слова повторив, усміхнувся іронічно на них та лише додав: „А хто винен тому, що в Стрию стрільців

розпустили!...“). В памяти лишилось мені ще те, що загально говорено, що втрати в стрільцях тому такі великі, бо вони ризикують, де лише можливо, йдуть на баґнети, чи того потрібно, чи ні. Між іншим передали мені також і те, що при здобуванні переходу через один міст добровольці відіграли дуже важну ролю, але й потерпіли чимало втрат. Не бракувало теж і таких стрільців, які вже третьої або четвертої днини поверталися до Ґоронди, приносячи страшні вісти про те, що їх „розбили“.

Того слова „розбили“ не забуду ніколи. Кожний, що без причини повертався, по правді кажучи, покидав свій відділ, мав на своє оправдання лише ті слова: „Нас розбили“. Звичайно оповідав при тім несотворені річи, які сам бачив і яких не бачив. В його устах всі товариші згинули, або дісталися в полон, лише він один лишився в живих, щоби ту жахливу вістку принести до своїх. Згодом число тих одиноких, що лишилися при житті, зростало так, що треба було заряджувати слідства, які поручив я радн. Рожанковському та відставляти „розбитків“ назад до їхнього відділу.

У сотні Дідушка надано також перші відзначення. Я подав кількох із тої сотні на медалі хоробрости. Бо й та справа не була ясна, які відзначення можуть діставати леґіонові старшини. А що Дідушок при війську був лише кадетом і як такому прислуговувала медаля хоробрости, то до того відзначення я його подав. Він сам дістав срібну медалю І-ої кл., а

інші три стрільці срібну медалю II. кляси на біло-червоній стяжці.

Після відходу першої сотні справа стояла так, що небавком за нею підуть і дальші. Тому треба було конечно на перший плян поставити науку стріляння і дати змогу добровольцям віддати бодай кілька стрілів; надто треба було, щоби познайомилися з уживанням Верндля. В тій ціли уладжено під ліском за селом Страбичевом провізоричну стрільницю, на якій кожний мав віддати бодай десять стрілів. Коли так переводжено з одними науку стріляння у віддалі 100—200 м., інші тимчасом вправляли.

З другої сторони розвідча служба стала прибирати щораз більші розміри. Не було дня, щоби хто з Мукачева не приїхав та не забрав кількох добровольців. А коли це діло, на їх погляд добре йшло, бо стрільці радо зголошувалися до тої служби, то тоді повстав інший плян, а саме, щоби витворити серед стрільців один спеціяльний відділ, який ішов би з вибуховими матеріялами в Галичину поза російську лінію і там нищив мости, залізниці, тунелі, віядукти то-що. Мені поручила військ. команда вибрати відповідне число стрільців і списати їх назвища. Одначе передтим мав я їх повчити, яка чекає їх служба та доля. Не закривав я того, що на випадок зловлення доля їх незавидна. З другої сторони заявив я їм, що військовий скарб зобовязується на випадок, як діло поведеться, виплатити більшу премію; на ви-

падок пошкодування стрільця — переняти на себе фамілійні оплати то-що. Чи тільки на обіцянках скінчилося, невідомо мені. Але що учасники тих виправ більше натерпілися та понесли жертв, ніж варта була та нагорода, це цілком певна річ. По якімсь часі визначили навіть одного старшину як учителя, що мав показати, як обходитися з усіми тими вибуховими матеріялами та пекольними машинами. Його самого я не бачив і, здається, був він усього раз чи двічі. Один залишив слід по собі, що через неосторожний вибух такої одної бомби повилітали у школі та в сусідніх домах всі шиби.

Десь коло 20. вересня 1914 р. повідомила мене військ. команда, що в дуже важній справі має говорити зі мною один рітмайстер угорської жандармерії. Коли ми зійшлися разом, він сказав мені, що до Ґоронди пришле ще дещо цивільних осіб, які зголошуються добровільно до всіх того роду небезпечних підприємств. Усі ті цивільні особи будуть на харчі та платнях УСС. Стали вони надтягати зразу малими партіями, а пізніше й численніше, так що під кінець місяця було їх вище сотки. В дійсности справа малася та: Угорська жандармерія оповістила, що потребує до ріжних добре платних підприємств людей. На це оповіщення далося зловити саме шумовиння. Вже сам вигляд тих людей нагадував катилінарні екзистенції. Кожний з них мав певно тюремну історію за собою. Коли те товариство опини-

лося серед УСС, то й нам самим стало моторошно. Зараз почалися скарги населення на крадіжі й лиху поведінку з людьми. Тоді я поїхав з представленням справи до військ. команди. Тут не дали мені наразі ніякої ради. Але коли й ті самі, що зголошувалися, не були вдоволені з харчу, а надто ще вимагали від мене грошей, а я їм відмовив, вони стали поволи розбігатися. Радий із такої розвязки, використав я й ту обставину, що стрільці мали відходити в поле та зібрав решту тої голоти і під ескортою відставив їх до жандармерії в Мукачеві. Одначе наші власні лишились. А було їх до сорока осіб, над якими обняв провід один із Заклинських, Ростислав або Володимир. Поміж тими, які зголосилися, були імена декого з пізніших леґіонових офіцерів, як Мажевський. В який спосіб приготовлялися ті добровольці до тої небезпечної виправи, вказує одна збережена у мене записка, де говориться, які треба приготовити предмети до виправи: зброя, отруя на випадок зловлення, компас, мапи, годинник, прилад до наслідування голосу птахів, убрання до виправи. Є також згадка про контракти, хто їх має підписати й умовини.

Тимчасом австрійські війська, які стояли в Карпатах, не могли дати ради сильному напорові російських військ і мусіли щораз більше уступати. Ані артилерії, крім кількох старих гармат, ані машинових крісів, лише нечисленні відділи старих ляндштурмістів зі всіх залізни-

чих охорон. Та й ті старі люди привикли вже півтора місяця до того, щоб лише утікати. Кепсько узброєні у старі Верндлі не могли рівнятися з російським військом, що підбадьорене переможним походом хотіло якнайскорше дістатись або до Відня, або до Будапешту. Наслідок того напору був такий, що дня 17. вересня знову прийшов розказ до мене вислати другу сотню в поле. Тим другим був тепер Семенюк із своїми 200 стрільцями. Він мав відійти до ґрупи підполк. Трекслера на Ужоцький провал. І знову спровадили бідних добровольців до Мукачева та й там їх перебрали. Але для них вже не було нічого більше, лише плащі та шапки. Решта одіжи була їх власна цивільна, хто в полотнянці, хто в сурдуті, а ученики у своїх учницьких одностроях. Аж жаль було дивитись на те, як відходили вони такі вбогі! Серце краялось, а ради годі було найти на це. Одна відміна була у тім, що замість Верндліз дістали всі німецькі Мавзери. Зброя добра, але добровольці були з нею зовсім не обізнані; а надто загрожувала друга небезпека, а саме, що як вийде вся амуніція, яку мали добровольці, то вони залишаться зовсім голіруч. Дотично другого відділу таксамо була непояснена справа прохарчування. Під цим оглядом обі сотні бідували дуже. Звіт, що його опісля написав про все те сотник Семенюк, вказує, яка то велика була прогалина отся невияснена точка економ.-адміністративної сторони УСС. Найперше ніхто не хотів виплачувати ані старши-

нам, ані мужві належних платень. А коли остаточно побачили, що так не може дальше йти, то дали всім лиш плату рядовика. А наші сотні, приняті на прохарчування до інших відділів, діставали лише по пів порції належної кожному рядовикові. Остаточно сотник Семенюк дістав із каси ґрупи Трекслера 2.000 корон, щоб обігнати потрібні видатки.

Там, куди йшов Семенюк, стала лютувати холера. Прикро було за людей. Та в короткім часі поширилася вона на цілі Карпати й угорське Підкарпаття. Битви на Ужоцькім пасі були досить горячі, відносини між ґрупою і стрільцями не такі, як у Шпарбера. Цей останній використовував вправді сили наших добровольців до останка, але поводився гарніше, як Трекслер.

Надто доходили до нас страшні вісти про великі втрати, про те, як москалі мстяться на добровольцях. Були такі, що на свої очі нібито бачили, як москалі добивали ранних і мучили живих. Між іншим розповідали про те, як ученика моєї ґімназії Короля зловили у свої руки та живцем мучили, а його страшний крик, його заклинання на родичів доходили аж до нашої лінії. Згадували щось, що австрійський уряд поробив заходи через американську амбасаду, щоби Росія признала добровольців за комбатантів; але заки це здійсниться, заки дізнається про це військо, впаде багато неповинних жертв. На щастя, опісля показалося, що всі ті вісти були неправдиві, а мій Король, як кажуть, живе здоров у російськім полоні.

Оскільки мені відомо, сотн. Семенюк поза тими 2.000 коронами не дістав більше нічого. А про точне виконання приказу в тім часі не могло бути навіть мови, бо відділи змінялися безупинно і якогось правильного діловодства не було зовсім.

Для характеристики подаю тут майже дослівний рапорт сотн. Семенюка до команданта ґрупи. Рапорт датований Revhely 9. жовтня 1914 р.

„На підставі приказу з 8. жовтня 1914 Кмнда Сотні УСС подає отсе:

Від 20/9 до 1/10 1914 діставав кожний доброволець Зк. 60 с. на декаду, лише сотник і рах. підофіцер по 9 к. без ніяких додатків. Але й тих поборів не дістає сотня точно, бо ось напр. по нинішній день поборів, які нам від 1/10 ц. р. належаться, не виплатили, а на нашу просьбу сказали нам, що грошей нема.

Сотня є без льорнет і бусоль.

Кожному воякові належиться по 400 ґ. мяса, а ми від початку (18/10) діставали лише по 300 ґ., а дуже часто третину із мяса становили кости (прим. голова з зубами). Замість 20 ґ. товщу діставали ми лише по 10 ґ. на голову денно.

Належить до кавових консерв 25 ґ. цукру, а ми діставали 25 ґ. до звичайної кави, в якій було більше фусів, ніж кави.

Ярини належить 140 ґ., ми діставали найвище 100 ґ. А хліба дістаємо від початку лише $2^1/_2$ порції на 5 день. Щодо тютюну, то дістали ми всього 880 малих пачок до файки.

Від самого початку не дістали ми горівки, ані належитости за неї. Всього тричі дістали до чаю по 1 л. руму на цілу сотню. Не дістали ми ні разу вина, ані релютум; таксамо не дістаємо грошей ані на солому, ані на опал.

За 11 днів мали ми лиш одну двокінну підводу. Тому, що лиш один раз дістали 25 кґ. вівса, мусіли ми і ту одну підводу відпустити додому.

Щоб охоронити себе проти холери, повідомляю, що ми не маємо на те ані засобів, ані гроша на справлення тих засобів.

Кухня складається з одного кітла обєму 100 л. без покриви і в тім кітлі мусимо усе варити.

До крісів не маємо приладів до чищення, а також не маємо ані вазеліни, ані нафти. Семенюк сотник вр.“

Той сам сотник в іншій дописці до кадри із шпиталю в Najsegehaza з 15. 11. 1914 повідомляє: „Отсим повідомляю, що сотня від 20. 9.—10.11. 1914 дістала плату в той спосіб: від 20. 9—30. 9. всі як рядовики по 3.60 к. від угорського ополчення, крім сотника і Янова, що дістали по 9 к. Від 1. 10.—10. 10. не дістав платні ніхто, бо управа угорського ополчення оправдувалася, що не має грошей. Від 11. 10.—20. 10. від 66. п. п. на основі виказу і ранґ. Від 21. 10.—10. 11. ніхто не дістав плати, бо не було відки виплатити. Семенюк сотник вр.“

На рахунку, предложенім сотником, доповнив полк. Трекслер власноручно: „Diese zurück-

gehaltenen Gebühren sind nachträglich auszuzahlen — nur von den Schützen-Rechnungen für Getränke etc. — vorlegen zu lassen. Revhely 9/10 1914. Trexler Obst. mp."

Як тільки вийшла та сотня в поле, не знаю вже за чиєю порадою, але в кожнім разі не за власною ініціятивою, вислав я телеґраму до цісаря з чолобитнею з нагоди виходу перших сотень УСС у поле. Черговоï днини, тобто 19. вересня, дістав я ось-таку телеґраму: „An den Kommandanten des ukrainischen Freiwilligenkorps Professor Michael Hałuszczyński — Munkacs. Wien-Schönbrunn. Milt-Kanzlei S. M. Nr. 2808. Seine k. u. k. Apostolische Majestät geruhten die anlässlich des Abgehens der zwei ersten Kompagnien des Ukrainischen Freiwilligenkorps auf den Kriegsschauplatz dargebrachte Loyalitätskundgebung allergnädigst dankend zur alllerhöchsten Kenntnis zu nehmen und allerhöchst seine besten Wünsche zur zukünftigen Tätigkeit des Korps auszudrücken. Im Allerhöchsten Auftrage: Bolfras, General der Infanterie".

Дня 20. вересня 1914 р. авізували мене, що два ваґони з мундурами для УСС надійшли і я маю їх перебрати на стації Ґоронд-Страбичів. Це була може перша приємна вістка від початку моєї участи в орґанізації УСС. Тут кожного дня міг прийти приказ до дальшого вимаршу, тимбільше, що ходили вісти про те, що москалі посуваються нестримно наперед, що військ. команда Львів думає переносити свій осідок

аж до Дебречину. А тут стрільці неодягнені, а що найважніше — босі. Не можна було й думати, щоби дістати обуву в якімсь військовім маґазині. По нараді з полк. Молліком та інтендантурою військ. команди зробив я умову з одним доставцем у Мукачеві, жидом Зальцберґером, що він доставить кілька сот пар черевиків по ціні 12—14 кор. за пару. Оплачено це із спеціяльних грошей на справи УСС, які я дістав через полк. Молліка від ґр. Лямезана. Було тих грошей разом 14.000 корон. Надто закупив я більшу скількість ґуртів, що мали заступати ремені для несення кріса та баґнета, наплечників, полевих пляшок і шальок до їдження. В той спосіб бодай дещо потрібного зроблено. Одначе коли прийшли для нас 2.000 штук одностроїв з цілим озброєнням, без крісів, баґнетів, шпат, то закуплені річи стали непотрібні і я на приказ військ. команди вислав їх до запасних тіл інших полків, або до ріжних ополченських відділів. Стрільці в нових мундурах представлялись дуже гарно.

Не забули ми також про обі вже вислані сотні і заладували по двіста штук усього у два ваґони й один післали до Волівця на адресу ґрупи Шпарбера, а другий до Сянок до ґрупи Трекслєра для приділених там сотень УСС. Одна сотня таки зовсім посилки не дістала, а друга мала ще змогу її відобрати. Остаточно найшовся і другий ваґон, який блукав по цілій австро-угорській монархії, але був майже випорожнений до-останку. Хто лише там загля-

кув, то забирав для себе, що уважав за потрібне.

На день 22. вересня 1914 р. зарядив полк. Моллік перегляд УСС. Коло 10 год. рано чекали всі три курені в найбільшім порядку під страбичевським лісом на приїзд полк. Молліка. Коли він надїхав, курінні зложили рапорт. Після рапроту став він оглядати стрільців. Робив уваги дотично самого убору, вимагав одностайности в розміщенні річей, шальок, цельтів і т. д. А після того ставив деякі задачі до переведення. Одначе все те було дуже поверховне. Як звичайно, мусів бути невдоволений, мусів витикати то одному то другому командантові відповідні зарядження. Найбільше був вдоволений з Коссака, найменше — з д-ра Волошина. Після перегляду був парадний марш перед полк. Молліком.

Коли вже стрільці відійшли, він заявив мені, що зложить звіт перед шефом штабу, що стрільці вже приготовані до виходу в поле і що небавом прийде відповідний приказ. Рівночасно повідомив мене, що уважає свою діяльність скінченою отсим переглядом та що відійде до свого полку, а справою дальшого уживання стрільців буде займатися надпор. Кватернік, який приїхав тут з нач. команди армії з широкими повновластями. З цілою орґанізацією, яка йому дуже симпатична, розстається з жалем, але бачить, що сам не має вже тут що більше робити. Сам ще приїде раз, щоб попрощатися зі старшинським корпусом.

Надпор. Кватернік явився в Мукачеві у другій половині вересня 1914 р. Приїхав він просто з нач. команди армії, де шефові штабу Гецендорфові вручив пропамятне письмо у справі дальшого вживання польського та українського леґіону. Внесення його були, здається, приняті. Наскільки їх приноровлювали до польських леґіонів, не знаю. Надпор. Кватернікові поручили ввести те все в життя в українськім леґіоні. Я особисто познайомився із ним вже перед 20. вересня 1914. Про свої пляни багато мені не говорив, але з короткого знайомства виніс я те враження, що це молодий, амбітний старшина, який хоче осягнути похвали та признання своєї влади. Живий, інтеліґентний, енерґійний і рішучий, у поважній хвилині готов поставити все на ставку, не щадячи зовсім і самого себе. Це був славянофіл, з походження хорват.

Та вже 22. вересня приїхав Кватернік сам до команди УСС і тут взяв мене на конференцію. Насамперед показав мені те письмо, яке написав до шефа ґен. штабу. По думці цього письма не треба леґіонів уживати до правильної війни. Слід використати їх інтеліґенцію, запал до боротьби та ненависть до відвічного ворога і вести з ними свого роду ґеріллю, або — як він це назвав у пропамятнім письмі — вести „Kleinkrieg". А це ведення „малої війни" мало полягати в тому, що потворять із добровольців малі відділи в числі двацять душ під проводом команданта, яких обовязком буде діста-

тись поза наші й ворожі лінії та непокоїти там нападами обози (трени) і вищі команди. Аби вони могли це перевести, треба так зложити двацятки, щоби вони походили або знали ті околиці, до яких підуть. Марш має відбуватися лише в ночі, а в день мають відділи відпочивати по лісах та недоступних місцях. Діяльність „двацяток“ має розтягатися від Станиславова аж поза Перемишль. Утворять щонайменше пядесять таких відділів. На кожну роту підуть по два відділи — по змозі окремими, але в сусідстві положеними дорогами. А це тому, щоби вложена задача була конечно виповнена. Колиб одному відділові не пощастило, то другий мав довершити те, що було задумане. У цілій тій виправі не було важне те, щоби вести отверту війну, не важне число вбитих ворогів, про полонених навіть не могло бути мови; найважніша річ — сіяти неспокій, ширити замішання. Як напр. який відділ дізнається, що десь розложений московський табор, або що в якімсь селі є вища команда, треба підкрастися якнайближче, дати кілька стрілів та знову зникати й ховатися. Така підїздова боротьба мала тревати один місяць; після упливу того речинця мали „двацятки“ зійтися знову там, звідки вийшли, евент. мали старатися прийти на нашу сторону і тут зголосити, що зробили.

На видатки та харчі, крім належних поборів, було визначено на кожного учасника по 60 кор., для команданта на надзвичайні видатки ще 200 корон.

Мені поручив надпор. Кватернік зараз приготовити таких трицять „двацяток“, тобто 600 стрільців. На командантів велів брати по змозі старшин, без ріжниці на степень, отже й сотників, а коли тих уже не стане, то найстарших та найінтеліґентніших підстаршин. Назвав мені зараз і подав письмом дороги, якими ті стежі мали йти і велів дібрати відповідних людей, знайомих із тою околицею і людьми, куди будуть посуватися. Те знайомство з людьми мало послужити їм на те, щоби могли ліпше переховуватися та щоби російські команди не могли їх винайти.

Все те на папері виглядало досить гарно. Думати про те, чи воно до переведення, чи ні, навіть не було часу, бо ще того самого дня пополудні приїхав надпоручник Кватернік і привіз зі собою мапи та 104.000 корон на видатки для „двацяток“. Поручив мені зараз нарисувати для всіх дорогу, а як нестане мап, бо й тих на початку війни було обмаль, то порисувати шкіци, щоби кожний комендант патрулі мав їх при собі для орієнтації, куди йти. Прийшов розділ „двацяток“, треба було кожному виплатити гроші на дорогу та забратися до виготовлення шкіців.

Чергової днини, а було це 23. або 24. вересня, а може й днем скорше, прийшов приказ, що визначені до стеж 600 стрільців мають вечором виїхати з Ґоронди. Того дня я був так занятий всякими справами, тимбільше, що особисто мав відвести стежі на місце призначення,

де їх мали розділити та вислати в дорогу, що до приготування шкіців не було зовсім часу.

Над вечором надїхав полк. Моллік, щоби попрощатися із старшинським корпусом та із стрільцями. Надпор. Кватернік заявив мені, що приїде автом з Мукачева до Волівця на другий день рано і що я маю там його вичікувати, бо він хоче бути особисто при висиланні стеж. Було вже зовсім темно, як стали збиратися стрільці. На площі коло команди зібралися всі ті, що їхали та й ті, які лишались. Перший промовив до зібраних полк. Моллік. Говорив щиро. Згадав про ту працю, за яку взялися стрільці і побажав, щоби вона вийшла на користь Україні. Відтак говорив я. Хвилина була дуже настроєва. Я не говорив довго, але говорив від серця. Я прощався з великою частиною стрільців, які йшли на дуже непевне діло. Я уявив собі тоді, що та висилка стеж рівняється майже розбиттю цілої орґанізації, яку я так старався зложити й довести до ладу й порядку. Мимовільно стануло мені тоді в уяві, що та робота, до якої визначили 600 молоденьких стрільців, далеко тяжча, як побут у розстрільній, а на випадок зловлення їх чекала їх незавидна доля. У мої слова зложив я бажання, щоб усе їм склалося якнайгарніше та щоби ми могли знову скоро побачитись у тім самім числі, в якім ми розсталися.

Після тих промов був вимарш на дворець. Тут можна було побачити, якою симпатією тішилися добровольці серед місцевого населен-

ня. Майже ціле село вийшло, щоби попрощати стрільців. Вийшла і священича родина. Майже кожний приніс якийсь дарунок для дорогих стрільців. Та й настрій серед стрільців був дуже поважний. Години, коли вони ще мали бути разом, були почислені. Я сам особисто говорив з кількома, у яких слідний був упадок духа, та пізнав, що вони точно знали, яка тяжка їх задача. Я старався додати їм духа та відваги і представити, що задача не є така страшна. А самим комендантам я поручив, щоби на випадок, якби показалося, що задача не до переведення та що це була би очайдушність, не наражувати на певну загибіль себе та своїх підчинених.

Остаточно заїхав наш поїзд і ми вибралися в дорогу. Їхали ми цілу ніч і до Волівця (Volocs) заїхали десь около год. 9-ої рано. Я цілу ніч не замкнув ока. Казав дати собі окремий відділ III-ої кляси та на лавці рисував дальше шкіци для стеж. Робота змучила мене дуже; над раном, як приїхав, я ще не був готовий з роботою. Докінчував її у стацийній почекальні, брудній та мерзкій. Як тільки наш поїзд заїхав до Волівця і я мав зарядити висідання, прийшов до мене якийсь старшина зі стац.-залізничої команди та заявив, що цей транспорт не має висідати у Волівці, але на Бескиді, одна чи дві стації дальше. Поспішив я до телефону, щоби розвідатися, чи який прийшов приказ. Одначе не міг нічого дізнатися, бо надп. Кватернік вже не був у Мука-

чеві, але виїхав до Волівця автом. Одначе не маючи певности, чи переданий приказ відноситься до мене, а зате маючи точний приказ чекати у Волівці на дальші зарядження, я таки велів стрільцям висідати і вичікувати приїзду надпор. Кватерніка.

Розуміється, що так і було, що ми мали чекати у Волівці, а приказ, який я дістав, був призначений для іншого транспорту. Після недовгого часу приїхав надпор. Кватернік. Коли він побачив стрільців, які мали все зі собою, що перед двома-трьома днями дістали, став говорити, що в горах, а надто при таких тяжких задачах, не може бути вояк обвантажений, а має тільки нести з собою те, що конче потрібне. А стрільцям не треба було того двічі говорити. Стали викидати все, що їм непотрібним видавалося. В одну мить площа на двірці покрилася біллям, особливо зимовим та іншими річами военної арматури. Нераз опісля жалували деякі стрільці, що це зробили, бо вже годі було дістати тих річей пізніше. Врешті заряджено, що відділи мають в год. 4-ій стати поза селом, звідки буде їх висилка. До тої пори можуть десь закватируватися, похарчувати та відпочати, щоби мати сили до першої нічної мандрівки.

В год. 4-ій пополудні опинились ми на площі за селом. Окружена деревами самітна площа якби надавалась до того роду прощання. Сірий, осінній день, небо вкрите хмарами спричинили, що темнота скорше настала, ніж би це

було в ясний, погідний день. Воловець був уже тоді під самою лінією. Поважний гуркіт гармат було чути зовсім сильно, а тут стояло 600 молоді, добірної, цвіту народу, на те, щоби кинути й себе на жертву кровавому Молохові — війні.

І мимовільно глянув я на поважні, скуплені лиця стрільців, що були певно свідомі своєї тяжкої задачі, свідомі, що прийдеться небаром ділом зазначити, на що дотепер були лише слова. І жаль, дуже жаль мені зробився. Та не тільки самої молоді. Була ще й друга причина. Я був певний у тій хвилині, що коли стежі схочуть виповнити точно вложену на них задачу, то майже ніхто з них не повернеться назад. Та ще коби на тих 600 кінчилося! А то вже половина УСС відійшла. Відійшла, не маючи з головною командою УСС ніякого звязку. А що заповіджено, що за два-три дні мають відійти дальші стежі, то хіба не залишиться вже ніхто з УСС. Як теж я стану внаслідок такого стану справи перед нашими орґанізаціями, перед суспільністю? Вся надія, яку ми покладали на УСС, а саме регабілітація українського народу в Галичині, зникне. А щоби поставити другий відділ, не буде вже ані можливости, ані сили.

Ще раз відчитано назви командантів та їх заступників, опісля склад кожної стежі. Ще раз команданти говорили, куди мають іти, а опісля були обовязкові промови. Наперед Кватерніка по німецьки та мішаною російсько-хорватською мовою і моя по українськи. Та я це чув, що

щиро не говорив. Кожний погляд очей палив мене; я замість промови хотів радше тим хлопцям сказати, щоб вони не йшли, щоб шукали лише таких способів, аби і здавалося, що діло виповнили і себе не занепастили. Тисячі-тисячі думок набивалися до голови; я хотів затямити собі риси кожного з них і справді деякі залишились мені дуже сильно в памяти. І ще сьогодні, як котрого з них побачу, то радію і тішуся, як мала дитина.

Після тої невдачної промови прийшло на думку Кватернікові завізвати всіх до спільної молитви; знимаючи свою шапку, уклякнув на землі, щоби змовити „Отче наш". І 600 молоді зняло шапки, уклякнуло та похилило свої голови. Чи всі молилися, не знаю; але що не дурниці були всім у голові, того я певний. І певний того, що Бог приняв може тих кілька поважних хвилин радніше, як не знати які паради та голосні молитви.

Вже було майже темно. Настала пора відсилати стежі. Ще раз щире прощання. А опісля що 15-ть хвилин відходила одна стежа за другою. Зразу мали ми намір залишитись аж до тої хвилини, доки не відійде остання з них, але тому, що це протягалось би за довго, ми помістили добровольців у поблизькій стайні на тимчасовій кватирі, а самі відійшли на дворець, щоби їхати до Мукачева, чи пак до Ґоронди. На основі розкладу їзди мали ми бути там в 10-ій, найдальше в 11-ій в ночі. Але так не сталося. Я до Ґоронди заїхав на годину 6-ту рано

і тут на двірці застав мою родину, яка щасливо добилась до мене, щоб опісля поїхати до Відня. Чекали вони на двірці від 11-ої в ночі до 6-ої рано.

Описів історії поодиноких стеж може появиться колись більше. У мене збереглось коротке звідомлення стежі, яку вів чет. Трух. Писане воно дня 4. 11. 1914 в Ґоронді.

По дорозі з Волівця до Мукачева був надпор. Кватернік незвичайно вдоволений. Він обіцяв собі дуже великі наслідки з тої роботи та й того, що добровольці цим способом добудуть неабиякої слави для себе і для народу. Я не поділяв його думок, але й не пробував оспорювати, зате думав, якби то не допустити до дальшої висилки стеж. Сьогодні я не в силі віддати мого неспокою і моїх сумнівів, що тоді рвали душу та зїдали нерви. Нині знаю те добре, що мій страх перед тим, що вислані добровольці пішли на очевидну погибіль, був непотрібний. Інстинкт самозбереження мав перевагу і вони не йшли пробивати своїми головами непереборних перешкод. Але тоді я тільки й думав над цим, щоби за всяку ціну не допустити до подібного дальшого експерименту з УСС. Але як? От у цім була натрудніша справа.

Коли я заїхав на місце — треба надто знати, що більш як 36 годин не мав я нічого в устах — то знову такі чорні думки огорнули мене, що я вже вдруге подумав таки покінчити зі собою. Мені уявилося, що у цім ділі я не маю зовсім щасливої руки, що якесь „фатум" пе-

реслідує мене, а через мене і стрільців. Іншого способу вирватись мені із тої поганої ситуації нема, а навіть якби і був спосіб, то таки вже залишиться за мною те, що я загирив зовсім стрілецьку справу. А надто, коли я найшовся в крузі наших старшин, коли й вони стали представляти з одної сторони безвиглядність такого висилання стеж, з другої небезпеку для цілої орґанізації, — то можна зрозуміти, що це доповняло чашу горя, яку я мусів пити до дна.

Бачучи, що ніяк не вийду з того круговороту, постановив я написати представлення до військ. команди і додати від себе просьбу, щоби вже дальших стеж не висилали, лише задержали стрільців у цілости і як цілість уживали їх на будуче. Того письма не маю, на жаль, під руками, але хід думок був менш-більш такий: Я наперед представив усі заходи нашого представництва в справі УСС, навів усе те, що АОК і міністерство війни обіцяли зі стрільцями зробити. З того висновок, що дотеперішній спосіб ужиття добровольців не є ані в інтенції високої військової влади, ані в інтенції нашого представництва. Я сам як старшина чую те, що моєю повинністю є сліпо виконувати поручені прикази, а з другої сторони не можу й того забути, що моє становище є виїмкове і що я виступаю тут у ролі речника тих, яких заходами і завдяки покликові яких УСС повстали. Закінчив я просьбу здержати дальшу висилку стеж.

Таксамо написав я лист і до Відня на руки д-ра К. Левицького з просьбою приняти до відома те, що сталося та старатись підняти кроки, щоби щось подібне не повторилося, коли це не лежить в інтенції ЗУР і Б. У.

Моє письмо мало успіх. Хоча два дні опісля мало відійти дальших двацять стеж, і хоч надпор. Кватернік усе був визначив, прийшов приказ застановити дальшу висилку. Що надпор. Кватернік не був з того приводу з мене вдоволений, це чув я зараз потім. Не було вже більше тої „щирости“ в поведінці, що до тої пори.

Хочу на цьому місці сказати про долю стеж. Вже в два або три дні опісля стали поволи повертатись поодинокі стрільці. Подавали ріжні причини. Одні казали, як звичайно, що вони „розбиті“. Другі подавали інші причини. Я тому про це знаю, бо наказав з поодинокими поворотцями списати протокол, щоб дізнатися дещо про долю стеж, а дещо про те, чи причина дійсно оправдана. Один стрілець подавав, що його комендант післав у село купити поживи. А коли повернувся на те місце, вже нікого не застав. Не думаючи багато, повернувся до Ґоронди. Інші розповідали, що ані одній з тих стеж, які вони мали нагоду бачити, не вдалося перебитись навіть через нашу лінію. Чи наша лінія про задуманий експеримент нічого не знала, чи так лише собі, чи може, бачучи недорічність цілого підприємства, австрійці не думали пустити стрільців дальше і раді з

того, що їх слабенькі відділи побільшаться на кілька крісів, задержували при собі. Опісля багато старшин розповідало мені, що мали по кількох стрільців у своїх відділах, а це були саме члени названих стеж. Не бракувало також і приводу до того, щоби не вилити і своєї злости на деяких стрільців, коли вояки кидають свого команданта, але нема, по моїй думці, нічого поганішого, як те, коли командант кине своїх підвладних. А й такий був один випадок. Що такому панкові не забув я сказати рішучими словами правди в очі, не треба й додавати, тимбільше, що панок мав аспірації до старшинського степеня.

З кожним днем число повертаючих стрільців росло. До тижня повернулась майже половина, в дальшім тижні решта. Бракувало лиш одного, про якого ми знали, що цей виконав до йоти поручений приказ. А тим одним був сотник Ґорук. Він зійшов цілі Карпати на схід, шукав усюди способу таки дістатись на другу сторону, та не міг, бо й справді це було неможливе. Цілий місяць пробував щастя. Ми всі мали його вже за пропавшого. Але саме в місяць після того, як його вислали, явився він з поворотом збідований, винужденілий способом життя по лісах та дебрах. Радість у нас була незвичайно велика; він у своїй скромности заявив, що нічого не міг зробити. Взагалі-ж мало хто з учасників стеж міг щонебудь про якісь подвиги розповідати. Щось згадував лише Степан Добрянський, що йому дещо вдало-

ся з порученої задачі виконати, але сьогодні не пригадую собі вже зовсім того.

Вже вище згадував я про те, що деякі стрільці, особливож свіжо іменована старшина, давали мені привід до невдоволення. Як уже відомо, вибір старшин не все був відповідний. Рішали тут ріжні мотиви. Коли справа стала ставати поважною, то деякі із старшин і підстаршин находили мене, що вони задля ріжних фізичних браків не можуть іти в поле. На моє питання, що вони уявляли собі, голосячись до стрільців, заявляли мені, що вони мали на увазі більше канцелярійне заняття, а деякі говорили, що їм казали, що їх чекає політична робота чи аґітація. Всіх старшин годі брати до канцелярійної роботи, а по сотнях, чи навіть по куренях у канцеляріях не сидять старшини, лише підстаршини, та й ті в дуже малім числі; по сотнях лише рахункові підстаршини — у нас звані сотенними писарями. Щодо фізичних браків, то це річ лікаря судити; а коли їх посилали до лікаря, вони заявляли, що вже там були і лікар признав їх здібними до військової служби. Розуміється, що це лікарське оречення було найважніше і не моя це річ подавати того оречення в сумнів. Коли просьби повторялись дальше, я став докоряти тим стрільцям, що дали себе іменувати старшинами, а тепер відтягаються від служби. В той спосіб замкнули вони доступ відповіднішим силам до офіцерського степеня, а надто стали самі неужиточними.

В однім випадку такої жебранини я таки не міг здержатись від вибуху і коли на всі мої представлення той пан все находив якусь причину, а я всеж таки відправив його з нічим, тоді він спитав мене, що має з собою робити. Я в крайній лютости відповів йому: „То повісьтеся!“ Не згадував би я тут цієї події, якби вона не була у зміненім виді пішла у дальший курс. Вже після якогось часу стрінувся я з одним знайомим у Відні, а цей у розмові сказав мені, щоб я навіть на очі не показувався українським панам, бо вони на мене до-краю обурені за те, що я сказав добровольцям, щоби вони повісились. Яке булоб недорічне подібне балакання, про це ніхто не подумав. Не подумав також ніхто про те, що подібний вислів не міг навіть вийти з моїх уст. Але пояснює його воєнна психоза. Знайомому розповів я правдиву подію; одначе це не помогло нічого. Казка про мою безсердечність розійшлась і треба би тепер шукати кожного того, хто про неї знає, шоб її справити. Думаю, що ці спомини, наскільки будуть друковані, колись спростують її.

При цій нагоді скажу, що таких ріжних поголосок про мене мусить ходити більше. Я лише припадково про них дізнаюся. Нераз аж дивно мені, звідки та з якого джерела вони походять. Мої товариші та добрі знайомі, хоча знають про них, не розповідають мені нічого, бо не хочуть робити мені ніякого болю; з ніжности все промовчують. Ті, що мені противні

(а маю їх споре число!), не мають тепер відваги ясно й отверто виступити, та готовлять собі розрахунок зі мною до післявоенного часу. Нераз аж дивно, якими способами я про дещо дізнаюся. І саме це один з мотивів писання отсих споминів. Не йде мені тут про мою оборону, або оправдання себе. Я сам дуже добре знаю свої слабі, а навіть лихі сторони і я з ними не скриваюся. Це вже одно вроджене, а другого навчило мене життя. Але споминами цими я подаю і з моєї сторони факти та що мене до тих фактів привело. А тепер судіть! Суд найгостріший своєї суспільности приймаю цілковитою пошаною для нього, але суд, який вислухає обі сторони, або й більше сторін. Всеж таки з описаної вгорі події не беру ані одного слова назад та й не жалую, що я їх сказав. Ще сьогодні, коли подумаю про це, то хто зна, чи не поступив би гостріше. Я вже у своїх споминах в кількох місцях згадував про анальогічні події, де я виступив гостріше проти одного або другого стрільця. Я вже зараз після події чув вликий жаль, та й тепер чую, коли кого неслушно скривдив; щож до описаної тут події, то не чую ніякого жалю.

Не злюбив я також тих славних „розбитків". Деякі з них, то мали таку вправу в тім, щоби бути розбитими, що ще відділ не дійшов до розстрільної, а вони вже „розбиті" вертались до Коша. Навіть тоді, як уже наші стрільці доходили до Сколього і до Стрия, то „розбитки" находили дорогу до Ґоронди. Як вони це

робили, мені не відомо. Адже шляхи були обставлені жандармерією. Всюди були команди, що мали збирати „розбитків“ та відставляти їх назад до їх відділів, на залізницях не приймали без відповідних документів та леґітимацій, а вони наразз являлися в Коші. Я вже того не бачив, але цей факт можуть потвердити команданти Коша, як д-р Томашівський, радн. Рожанковський та д-р Гірняк.

За мого ще недовгого побуту в Коші — поправді ще тоді Коша не було — мав я також з ними до діла. Вони, як такі, що вже перейшли огневий хрест, уважали себе чимсь ліпшим від інших товаришів, вони хотіли відпочинку, а служби вже не хотіли робити. Мав я доволі прикру одну сцену вечором у Ґоронді. Винним був тоді десятник П., але великий кандидат на старшину. На мене робив він враження „маркиранта“ і, здається, таким лишився аж ко кінця. Коли він мав службу, довів до того, що вся варта поклалася спати і зовсім не думала робити своєї служби. Знаю, що я тоді також не панував над собою. Одначе за такі вибухи мені стидно, бо тоді показує людина поправді свою слабу сторону. І замість над противною стороною бути горою, стаємо тоді самі переможеними.

Не всилі я подати тут усіх подібних подій, не всилі описати і затямити їх, але всеж таки не тільки були немилі, але й милі події. Та вони для посторонніх зовсім нецікаві, тому на них не буду спинятися.

Війна була щойно в самих початках, а Б. У. думала вже особи у стрілецькій орґанізації зробити вічними та постаратися про їх портрети для будучого музею. Тим артистом-малярем був Юліян Буцманюк. Я ворог того роду „шопок“. Ще чоловік нічого не зробив, ще нічим для справи не заслужився, а тут уже його малюють та вже готові з нього зробити національну звізду на українському овиді. Скільки разів мене не намовляли до того, я таки не дав себе переконати.Щоб із тою справою коротко покінчити, то заявляю рішуче, що в справі оповіщень якихнебудь світлин із моєю особою, карток з видом, я неповинний ані на волосок. Аматорські знимки приймав я радо; цеж переважно товариші знимали та й воно мало лише вузький терен, більше для власної памяти та приємности. Зате не подавався я перед ніякими намовами, ані д. Буцманюка, ані проф. Боберського, ані пізніше д-ра Гірняка. Все те відкладав я на часи після війни. І добре сталося. Коли я зважу, що з мене знимали би портрет, вивішували його на виставі, а рівночасно ширили про мене такі несотворені річи, як це в дійсности було, то яка булаб це пропорція, тай чи не булоб це смішне? Одинокий раз дав я дозвіл на свою світлину проф. Боберському, це було у Відні 1915 р. в серпні. Все інше, що появилось по календарях та інших видавництвах, сталося проти моеї волі.

В жовтні 1914 р. зроблено спільну знимку зі старшиною сотні В. Дідушка під тою умови-

ною, що вона буде лиш розділена поміж тих, що їх знимали. Відтак появилась вона друком у „Віденськім Ілюстрованім Календарі Т-ва „Просвіта" на звич. рік 1915". Сам В. Дідушок, який дав мені слово, що світлина не буде ніде надрукована, був обурений цим фактом. Я виходив із того становища, що коли мене уважають таким великим чоловіком, що аж треба його портретувати, то щож треба би зробити з кожним стрільцем, який зносив тяжкі труди, який поправді наставляв свої груди? Такого хіба озолотити. І хоч я так ставився проти того способу ширення аґітації, чи роблення популярности, є багато таких людей, які думають, що це лежало в моїх намірах своєю особою сунутись комусь на очі. І про це я припадково довідався. Було це вже в 1917 р. у квітні, травні або червні. Ідучи на прохід з одним моїм товаришем-старшиною (Тимцюрак), розповідав я про ріжні свої переходи у стрілецтві. Остаточно зійшла мова і на портретування, тимбільше, що тоді д-р Гірняк напосівся на те, щоби з мене зняти портрет. Я, говорячи про це, сказав також, на який сміх виставив мене проф. Боберський, видаючи світлину, на якій від 914 до 1914 року є якийсь представник української мілітарної орґанізації. На превелике счудування побачив я себе, одначе як представника української мілітарної сили на 10 століть. Тоді мій знайомий зі здивуванням глядить на мене і каже, що йому дивно, як я так легко про це говорю. Адже у багатьох крутах стрічався він

з обуренням, що я смів себе давати малювати на такого представника. А тимчасом з моеї сторони не було найменшого впливу і я про ніщо не знав. Воно навіть несовісно так виставляти людину на сміх. Одно тільки в тім оправдує проф. Боберського, що наміру осмішувати мене він не мав. Та всеж таки — осмішив мене.

Ті всі вплетені епізоди може ослаблюють розуміння історичного розвитку стрілецтва, але я не бачу іншого способу, щоб опісля не повертатись до цих справ. Навпаки, мені видається, що колиб я деяких таких справ, які з історичним ходом подій не звязані, не вплітав так хронольоґічно, як вони відбувалися, то образ цілости затемнювавсяб. Поминути знову зовсім ті епізоди не можу, бо вони дуже важні до характеристики багатьох даних, звязаних тісно з моєю особою. А в цих споминах моя особа бодай для мене дуже важна.

Наслідком експерименту зі стежами робота коло внутрішньої орґанізації стрілецьких відділів знову збільшилася. До тої пори стрільці були в 10-ох сотнях, а що понад це було, те або призначені до розвідної служби, або до т. зв. небезпечних підприємств. А дещо стрільців лишилося в резерві на доповнення браків і відходів зі стрілецтва. Тепер стали поволи повертатись стрільці із стеж. Не знаючи, що будемо їх мати так скоро з поворотом, не знав я, що з ними робити; чи залишити при давніх сотнях, з яких вони походили, та ждати, доки всі не повернуться, чи приділювати до істную-

чих. Це наробило мені досить клопоту і ввело знову непорядок в істнуючу організацію. А треба було спішитися з роботою, бо москалі вже перейшли угорську границю, заняли Воловець та посувались до Сваляви (Szolva). Паніка настала велика; почали ходити поголоски про те, що військ. команда Львів виїздить із Мукачева. Цивільне населення стало масово втікати. А щоб і ми були приготовані на відворот та щоб нічого не залишити, зареквірували ми більшу скількість підвод, які день і ніч були коло команди. Одної днини, коли я поїхав з рапортом до зап. кур. 35 п. кр. обор., застав порожне місце. Курінь відїхав, а ми знову зависли у воздусі з нашим харчем та грошем. На мою інтервенцію у військ. команді Львів дістав я повновласть побирати гроші з каси військ. команди і навіть дня 30. вересня 1914 р. побрав 30.000 кор., як належність на удержання стрільців.

Було це може 28. або 29. вересня 1914 р. Ціле передполудне був я в Мукачеві, а вчасно пополудні повертався до Ґоронди, так що вже десь коло год. 4-ої пополудні доїздив я до місця постою. Проїздячи коло двірця, побачив я незвичайний рух. Не знав я, що сталося. Аж тут повідомляють мене, що з Мукачева прийшов приказ зараз поставити 1.000 вояків у пятьох сотнях, які під проводом курінного Коссака мають відїхати до Мукачева, де дістануть дальші прикази. Самого Коссака я вже не застав. Підчас моєї неприсутности шеф штабу ві-

звав його телефонічно до себе. Що вибір упав на д. Коссака, нічого не було в тім дивного. Я вже заздалегідь у частих розмовах з Молліком звертав його увагу на те, що Гриць Коссак є добрим набутком та найліпше представляється зі всіх курінних. Сам Моллік згадував мені про те, що передав цю мою думку, оперту також на його поміченнях, шефові штабу полк. ґр. Лямезанові. З сотників пішли тоді Баран, Дудинський, Коссак Іван, Букшований та ще котрийсь. Д-р Гірняк не відійшов, бо в половині вересня т. р. захворів знову на запалення сліпої кишки та мусів за лікарською порадою поїхати до Відня, де піддався операції.

Коли я доглянув усього і побачив, що все в порядку, вибрався тої днини ще раз до Мукачева. Було вже пізно вечором. Отамана Коссака з старшинами застав я вже в реставрації на вечері. Тут розповів він мені все, як дістав прикази і що сам на підставі того зарядив. У тій реляції пізнав я дещо докладніше один рис у д. Коссака, який опісля виступав у щораз яркіших формах. А саме оповідав мені з деяким відтінком, як німець каже: „Schadenfreude“, що полк. Лямезан лише з ним одним говорив, а зате вповні іґнорував д-ра Шухевича, який явився спільно з Коссаком у шефа штабу. Видно, що це зробило йому чималу приємність. Підносив те, як приязно з ним говорив, як приязно з ним розпрощався, а д-ра Шухевича якби не бачив. Одначе дуже поважно того „відкриття“ я не брав: було мені це доволі немило чути, як

поміж товаришами, які працюють для тої самої думки, того роду міркування можуть мати місце; але з другої сторони я клав це на рахунок нашого невироблення й наївности (не хочу цього називати досадніше). Був якийсь час, що я про це забув. Прийшло воно мені аж тоді на память, коли дальший хід подій вказував, що нездорова течія серед старшинського корпусу йде чимраз дальше та вносить розлад у нашу орґанізацію.

В той спосіб відійшло з Ґоронди у вересні 2000 стрільців. Зі стеж деякі повертались, та й із перших двох сотень було вже кількадесять стрільців. Я лишився ще з несповна 400—500 стрільцями. А зі мною залишились радн. Рожанковський, д-р Томашівський, Катамай та Бірецький. Оба курінні д-р Волошин та д-р Шухевич. А надто сотник Клим Ґутковський, який, такби сказати, істнував поза орґанізацією. В його голові зростали інші пляни. Він думав зібрати коло себе сотню, з якою міг би перейти Карпати і там вербувати гуцулів та вести з ними підїздову війну з москалями. Опираючись на своїм докладнім знанні терену, він вірив, що в короткім часі збере там поважний відділ і з ним сотворить щось велике. Про його плян повідомив я надпор. Кватерніка, а навіть оба вони в цій справі конферували; одначе не можу щодо цього нічого певного подати, крім того, що під кінець листопада або з початком грудня вибрався він з одною сотнею в Карпати, де стояв під приказами команди армій-

ської ґрупи (Armeegruppenkmdo) ґен. Пфлянцер-Бальтіна.

При цій нагоді скажу ще про деякі „комендерування“ та деякі справи, що тісно звязані з моїм побутом у Ґоронді. На приказ міністерства війни відійшли до Відня д-р Михайло Новаківський та Михайло Гаврилко, останній як російський українець до „Союзу Визволення України“.

Надто з часу мого побуту мушу згадати про анонімний донос якогось стрільця, немов би то команда не дбала про харч для мужви та не виплачувала належитостей.

Не менше прикрі були часті арештування стрільців у Мукачеві. Деякі з них ходили ще в давніх січових одностроях, чим дуже звертали на себе увагу. Інші знову заходили без потреби до Мукачева і там, не могучи себе вилеґітимувати, попадалися в арешт і довго треба було часу, заки кого вдалось увільнити. Нпр. стр. Черевко сидів доволі довго в арешті.

Мене самого кликали раз до суду в справі видавання леґітимацій. Вже у Львові і в Стрию мусів я давати леґітимації до їзди залізницею. З Ґоронди робив я те саме. Одна така леґітимація попалась до рук військової влади і з того зробили велику справу. З мене стягали протокол, а після того дістав я заказ виставляти якінебудь леґітимації до їзди.

Години мого побуту були почислені. Дня 1-го жовтня 1914 р. дістав я приказ перенестись до Ченадієва (Szent Miklos), села, поло-

женого на північ від Мукачева у віддалі яких 10—12 км. Забираючи із собою, що конечно потрібне, виїхав я, полишаючи команду д-рові Томашівському. Від тої пори я вже більше з Кошем не мав нічого спільного. Від тої пори організація розпалася на кілька частин, на відділи в полі, мою особу і Кіш. Кіш назвали ми тоді Кадрою, не означуючи точно її діяльности (по німецьки: Ersatzkader). Мене назвали по українськи „начальником“, а по німецьки було це: „Kmdo des Ukrainischen Freiwilligen Korps“; надто були самостійні сотні та курені в полі. Службова дорога не означена точно. Це також було причиною неодного фальшивого кроку. Чимало лихих наслідків можна було оминути, колиб службові відношення серед нас були зараз означені. Та про це пізніше.

V.

Холера. — Кватира в о. Пайкуша. — Поворот решток сотні Дідушка. — Рахунки і грошеві справи. — Нові приказн. — Стан УСС. — Поділ військової команди Львів. — Вимарш куренів УСС. у поле. — Рапорт у сотні Дудинського. — Характеристика Ілька Цьокана. — В справі білля для добровольців. — Зміна у воєнній ситуації. — Жовтнева офензива ґен. Гофмана. — Лист проф. Боберського до ґен. Гофмана. — Офензива австрійської армії і УСС. — Поява „Діла" у Відні. — Виїзд до Сколього.

Супроти зазначеного вище розділу УСС на фронт і на зади, і мій побут ані при одних, ані при других, стало моє становище доволі трудне, оскільки йде про писання дальших споминів. Одначе я буду старатись якнайточніше зазначити те, що знаю лише з поголосок, що зібрав з документів, а що бачив на власні очі та чув на власні вуха.

Віддалення Szent Mikloś, а радше Ченадієва (бо так називають селяни своє село у противенстві до мадярської назви) від Ґоронди невелике, поверх 20 км. Їдеться з Горонди через Мукачів. Дорога не належала до приємних. Зараз за Мукачевом у великій цегольні поміщений був холеричний шпиталь. При дорозі стояли великі меблеві вози, які служили до транспорту хорих. Цілі білі від вапна, як і біла була та частина дороги, та й частина залізничої дороги, що вела попри цегольню. Тут також із ваґонів, що їздили, скидали хорих, щоб їх віддати до шпиталю, або вже мертвих спалити у великій ямі. Прикрий та поражаючий

був вид тої ями, куди скидали трупів! Її поливали нафтою та палили там увесь час. За час мого побуту в S. Miklos, коли тільки я їхав до Мукачева або з поворотом, в день або вечорами, вид представлявся мені все однаковий. Також і між населенням села була холєра. Тут також щепився я проти холєри вперше.

Кватиру заняв я у священика Пайкуша, який писав себе по мадярськи Pajkossy. Одначе тип того священика був інший, як пароха з Ґоронди. Старий віком, ходив до духовної семинарії у Відні, де мав нагоду пізнати декого з галичан та знав про національний рух поза Карпатами. Радо вживав розговірної української мови. А його донька, хоч віддана за мадяра, що був надпоручником, говорила зі мною по українськи і навіть картала свого брата, укінченого теольоґа, коли він у розмові при мені заговорив часом по мадярськи. Відвідуючи гостинного пан-отця, вів я розмову про сучасний український рух. А на просьбу всіх прочитати їм дещо з нової української літератури, постарався я про декляматора „Розвага“ та читав поезії Шевченка, Франка й інших. Одначе мусів поодинокі слова, звороти, фрази пояснювати їм, як не зрозуміли. Та все те було лише формальне. Надто налягло вже мадярське пятно на нашу інтеліґенцію, а також на моїх господарів, щоб викресати можна було якийсь сильніший вогонь. Вони зжилися з тим порядком та уважали, що так має бути, а не інакше.

Із собою забрав я Володимира Мосору,

тоді десятника, та Катамая, але й вони не були постійно зі мною, лиш я їх уживав до звязку між Кадрою в Ґорондi і стрільцями в полі. Зараз таки прийшов тут на відпочинок сотник Дідушок із рештою своєї сотні і внаслідок цього стало навіть веселіше. От і велась розмова, було при кім прохарчуватись, а й не без того, щоб ми вечором не заграли часом у карти. Що на мене впливало, що я не ходив до спільної менажі, не знаю. Оскільки собі пригадую, раз було якесь більше святочне приняття, а тоді і я взяв участь у спільнім обіді.

Заки перейду до дальшого ходу подій, мушу зазначити, що тут, на новім місці постою, мусів я занятися зложенням рахунків за місяць вересенъ 1914 р. Хоч я сам не мав ніякого знання із військової рахунковости, то діло пішло мені досить легко, бо всі гроші в тому місяці були в моїх руках. Записки були на свистках, поодиноких картках, але остаточно можна було те все зібрати і зложити в один образ. Не на військових друках і зовсім не по припису, але дня 18. жовтня 1914 р. я був зі всім готов і весь той акт вислав тоїж днини на адресу зап. кур. 35. п. обор. кр., який був тоді в Igló. Одначе не знаючи, звідки побиратиму дальше гроші, — а видатки йшли, бо тепер поодинокі команди поодиноких відділів, маючи за собою сумний досвід сотень Дідушка та Семенюка, зверталась до мене по гроші — вислав я також до військової команди Львів домагання, щоб на мої руки прислали гроші у

відповідній до числа мужви скількости. Грошей тих я не дістав, але й під цим оглядом відносини уложились зовсім інакше в дальшій будуччині.

А тимчасом ситуація на нашім фронті дещо змінилася. Російські війська трохи за далеко загнались на Угорщину і мусіли завертати назад. Наші стрільці у числі 1000 душ, що вийшли проти них, не мали нагоди брати активної участи в боях, і заняли лише були резервові позиції поза Свалявою, а опісля перейшли зовсім у резерву. В день чи два (3. 10. 1914.) після того, як я приїхав до St. Mikloś, був у мене от. Коссак і навіть переночував у мене. До побраних 30. вересня 30.000 корон на видатки взяв ще 10.000 і після короткого побуту відїхав назад до себе. Тому, що воєнна ситуація поліпшилася, став приїздити до мене надпор. Кватернік, та вже з новими приказами, що з підїздовою війною не мали нічого спільного.

Стан мужви УСС представлявся так: Коло от. Коссака було 5 сотень — у числі 1000 людей. Сотн. Семенюк із своїми на Ужоку. Сотн. Дідушок із своїми — може 120 людьми — в St. Mikloś. А тимчасом до Ґоронди напливало щораз-то більше стрільців із висланих двацяток, так, що в перших днях жовтня можна було утворити зовсім безпечно дві повні сотні.

Тодішню військову команду Львів розділено на дві частини. Адміністративну частину під назвою Militärkommando вислано з по-

чатку до Igló, опісля до Nagyvarad, дальше до Ґрацу, остаточно до Mährisch Ostrau, де й перебуває ще у хвилині, коли отсі спомини пишу (серпень 1917 р.). З другої частини під командою (тоді) ґен.-майора Гофмана з шефом штабу ґр. Лямезаном утворено так звану оперативну ґрупу, якої урядова назва була „Operatives Miltkmdo Lemberg". Незвичайно тяжка задача припала тій команді, а саме боронити Карпат на просторі від Тороні до Ужоку, простору, що його сьогодні боронить ціла армія.

УСС після першої своєї постави із сотнею Дідушка мали добру славу, а що кожний кріс становив тоді велику вартість, тому й постановлено втягнути до акції усіх стрільців. Плян був такий: Зі стрільців будуть утворені три курені, з яких один у силі трьох сотень буде під проводом от. Коссака, два інші будуть складатися з двох сотень, під командою д-ра Шухевича і д-ра Волошина. Коссак піде зі своїми в напрямі Верецьких, д-р Шухевич на Ужок, де до нього прилучиться сотня Семенюка, а д-р Волошин на Тороню. Після поставлення такого пляну покликали всіх трьох курінних до St. Mikloś і там дістали вони прикази в присутности надпор. Кватерніка. Було це дня 7. жовтня 1914 р. Всім їм виплатив я потрібні на мужву гроші та просив вести точні рахунки, щоб я опісля міг вирахуватись із побраних грошей.

Дня 8. жовтня 1914 р. вирушили курені

в означену дорогу. А до сотника Семенюка в Revhely (Nagyberezna) і до 2. куреня 66. п. п., до якого був він приділений, вислав я зараз телеґраму такого змісту: „На приказ військової команди має сотня прилучитись зараз до кольони 4-го корпусу, який посувається на лінії Ужок-Турка. Сотня переходить там під прикази курінного д-ра Шухевича. Дальші прикази на місці. Харч взяти на 3—4 дні. Телеґрама служить як Offene Ordre для веденого Вами транспорту“.

Ті відділи, які тепер вийшли в поле, навчилися того, що конечно потрібно удержувати бодай які-такі звязки з поодинокими четами УСС. Навчилися, що можна посилати мельдункових їздців, що до чогось служать телефони й телеґрафи і т. п. Про ті звязки далося би багато сказати і я про це не забуду при нагоді, одначе мушу тут зазначити, що вони не були такі, які повинні були бути. Спонукували до них звичайно якісь потреби: в перших місяцях грошеві, а в дальших по найбільшій частині лиш особисті просьби, або коли біда допекла, як уже хто наброїв за багато.

Тому, що я дізнався, що Дудинський не має вже грошей на удержання сотні, а навіть мусів побрати від якоїсь бриґади 2.000 корон, я вибрався 9. жовтня 1914 р. до нього. Перебував він тоді у Свалявій. Під вечір приїхав я до його кватири, яка була в тім місці, де є мінеральна вода. Тут застав я його та виплатив йому гроші, і тут уперше прийшли до мене добровольці зі

скаргою на свого сотника за те, що лихо з ними поводиться, гостро й неслушно карає, а навіть бє по лиці.

На таку сцену я не був приготований. Явилося може в кватирі 8—10 добровольців, які зголосились до рапорту. Коли сотн. Дудинський подав свою згоду на те, аби рапорт відбувся, став я слухати їх скарг. Не перечу, що в прикрих ситуаціях нераз команданти вживали ріжних кар, не перечу, що й добровольці, як такі, що уважали себе чимсь іншим, як військо, мусіли нераз такому старшині, що відбув свій час при війську, представлятись нездисциплінованим відділом. Всеж таки не був я ніколи прихильником фізичних кар. Та з уваги на те, що вже рапорт відбувався і я мусів заняти якесь становище, а надто не смів та не міг ослаблювати авторитету сотника, старався я кожного випитати про причину, задля якої сотн. Дудинський був змушений уживати до них гостріших засобів. У кожного була якась причина. В однім місці мусів я й трохи ситуацію лагодити легким гумором. Поміж добровольцями, що станули до рапорту, був і мій б. учених Глібовицький. Коли я його побачив, то відразу сказав йому, що він хіба без причини голоситься до рапорту. Бо коли він залишився таким, яким був у Рогатині, то не раз і не двічі, але щоднини повинен бути караний. Хлопчина симпатичний, милий, щирий, але легкодух до найвищого ступня. Він і у мене мусів нераз зазнати гостріших кар. По вислуханні

скарг заявив я їм, що дорога, яку вибрали, неслушна і повчив про дорогу, яку приписує військовий реґулямін. Признав я їм, що деякі кари за гострі та неприписані реґуляміном, але команданта оправдує виїмковий воєнний час. Одначе з другої сторони не вірю в те, щоб командант кермувався злою волею. Він чейже знає, що війна не є вічна і що після її скінчення не хотів би наразитись на те, щоби хтось із його підчинених закинув йому отверто в очі несправедливість або невідповідний спосіб покарання. А що це відбувалось у присутности сотн. Дудинського, то було воно потрохи звернене і на його адресу. А надто після того, як рапорт розійшовся, звернув я увагу сотникові, аби не перебирав міри та старався іншими, відповіднішими засобами вдержати дисципліну. Одначе мої уваги не помогли багато. Нетактовний спосіб карання відбився опісля діймаючо на особі того старшини, а епільоґом була судова розправа.

Пізно в ночі вернувся я до St. Miklos із великим несмаком, що вже перші дні в самостійному істнуванні відділів УСС і моя перша спроба увійти з ними в звязки кінчаться такими епізодами.

На другий день після мого повороту до St. Miklos прийшла телеґрама від куреня д-ра Шухевича, що він не може йти наперед, бо не має возів і тому просить, аби до Hajosel вислати десять підвод. На телеґрамі був підписаний тоді рах. підстаршина Ілько Цьокан,

одна із більше характеристичних постатей УСС. Молодий, повний життя доброволець звязаний був з орґанізацією УСС своїми заходами коло орґанізації економ.-адміністраційної служби зразу куреня Шухевича, опісля цілого леґіону. З цим перейшов він у нашу невеличку літературу про УСС, пишучи про ту сторону життя УСС, про обоз, рахунки, харч то-що. З телеґрами зрозумів я тільки, що д-р Шухевич помашерував з куренем наперед, а тимчасом кухні та всі припаси лишились на залізничій стації і нічим їх повезти наперед. Коли я звернувся з телеґрамою до військ. команди, мені заявили, що вислання підвод звідси виключене; курінь мусить старатись на місці дати собі раду. Внаслідок цього 13. жовтня 1914 р. вислав я до рах. підстарш. Цьокана в Hajosel телеґраму, витриману у не зовсім військовому стилі, бо його я не міг собі ще до тої пори присвоїти: „Достава підвод звідси неможлива. Шукайте їх у найближчих місцевостях. Вдоволіться воловими запрягами. Зрештою пощо Вам десять підвод, коли половина з них висталаб? Кмда УСС.“ Та Цьокан, як незвичайно рухливий і дбайливий про своїх, вийшов, здається, з тої халепи в той спосіб, що зареквірував відповідне число підвод. Коли курінь повернувся опісля в листопаді до Ґоронди, то вже підводи мав із собою.

Дня 13. X. 1914 р. прийшла також телеґрама від зап. куреня 35. п. кр. об., що до Igló наспіли на адресу УСС скрині з біллям для

добровольців. Було це, здається, те білля, яке збирали в серпні у Львові. В телеґрамі запитувано, скільки ще є стрільців у Кадрі та чи вони потребують білля. А його в тім часі було дуже потрібно. Я вже оповідав, що у Волівці повикидали дванятки другу пару білля лише тому, щоб їм було можливо лекше виконувати свою задачу. А коли поверталиcь, то відчули сильну недостачу другої пари. Тому й телеґрама моя була в цей спосіб стилізована: „В Кадрі ще 400 добровольців. Усі майже потребують білля. Скрині вислати до **St. Miklos**".

Тимчасом военна ситуація дуже змінилася. Дня 8-го жовтня підчинено військові сили військ. команди **Munkacs** під **Armeegruppen-kommando** ґен. Пфлянцер-Бальтіна. Ґрупа Гофмана складалася тепер з одної дивізії, яку названо 55-та, у склад якої входили 129. і 130. бриґада, а надто зі самостійної 131. бриґади. Вже 8. жовтня йшла до наступу 55. дивізія: 129-а бриґада взяла штурмом 9. жовтня Тухольку, а 130-а дійшла до Славська. Настала коротка павза, що потрібна була до управильнення довозу поживи, трудного на гірських дорогах та вивідання, які сильні є становища ворога, що укріпився на лінії Козьова-Головецько-Тухля. А коли це сталося, розпочався дня 13. жовтня наш наступ, який продовжався дальше в ночі на 14. жовтня 1914 р. Ворог уступав, ставлячи лише короткий опір коло Святослава під Сколєм; одначе вже 14-го передня сторожа 55. дивізії дійшла до Сколього.

Рівночасно 131-а бриґада посувалась від Торонї через Вигоду-Долину і дня 19. жовтня дійшла до Болехова, де привернено получення з дальшою частиною ґрупи, яка тимчасом здобула дефілє (гірське провалля) на північ від Сколього під Синевідськом Вижним. Дня 15. X. 1914 р. прийшло домагання від другої армії виконати скорий удар на Стрий, щоби в той спосіб звільнити від тяжкого напору праве крило армії. З 15. на 16. жовтня будовано попри збурений міст кладку на Стрию і 16. X. в посіданні 130. бриґади вже були узгіря на північ від місця переходу. Дня 17. X. відступили москалі на Любинці, а опісля через Орів, Улично в напрямі до Стрия. Дня 18. жовтня угрупувалась 55. дивізія до нападу на Стрий. Дві доби йшла завзята боротьба під Стриєм, одначе вже 22. X. ситуація стала дуже критична, бо російські сили напливали від Львова цілими поїздами.

В міжчасі 129. бриґада билася під Дрогобичем і навіть увійшла до цього міста. Але що вона була майже сама, то мусіла завертатись через Доброгостів, аби шукати получення з головною силою. Хоч ця бриґада прекрасно билася, можна було лиш під її ослоною перевести при сумерку відворот. Після його переведення припала ґрупі задача держати дефілє Сколє-Тишовниця, щоби в той спосіб не допустити ворога на боки другої армії і вязати якнайбільше ворожих сил. Від 25. до 28. жовтня занято становища на лінії Корчин-Синевідсько Вижне-

Побук-Ключ-Сукіль, а 131-а бриґада пробивалась через Болехів проти ворожих сил, які надтягали від Долини. На тому становищі ставила ґрупа щораз-то свіжим наступам москалів опір два тижні. Одначе в ночі з 5. на 6. листопада прийшов приказ від ґрупи армії застановити офензиву. І 7. листопада 1914 р., як настала ніч та в ночі на 8-го розпочався марш на просторі Тухолька-Тухля з тим, що Сколе-Святослав-Коростів були ще обсаджені.

Отсе коротке зясування жовтневої офензиви ґен. Гофмана подав я на підставі виданого звідомлення, надрукованого, наскільки мені відомо, у „Військовім Листку Штрефлера". При цій нагоді мушу замітити й те, що звідомлення це дало привід проф. Боберському у власнім імени звернутися з листом до ґен. Гофмана, в якім він висказав свій жаль та негодування, що в цілому звідомленні нема ані слова згадки про УСС, які були в ґрупі і творили в тім часі чималу силу та поміч. По-правді може воно разити, бо коли там є згадка про найменші відділи, коли є згадка навіть про польські леґіони, які не були зовсім під безпосередніми приказами ґрупи, то проста льояльність наказувала згадати про участь УСС бодай одним словом. Чому так сталося, мені не відомо тимбільше, що і сам ґен. Гофман і його шеф штабу підносили в розмові зі мною хоробрість та заслуги УСС. Осуджувати виступ проф. Боберського не беруся, бо розумію його жаль до складачів звідомлення. Одначе чи форма його

листу була відповідна, позволю собі сумніватись. А та форма могла викликати в дальшому наслідку лиш опір та мовчанку. Лист і його стилізація та й саме письмо вказували з одної сторони на те, що під впливом обурення автор листа не звертав на них уваги, а з другої вийшло може й це легковаження особи, до якої лист був звернений.

Як видно із короткого історичного представлення ходу подій, то військ. команда хотіла у ту задуману й переведену офензиву дати також усіх УСС, щоб офензива увінчалася повним успіхом. Дня 13. жовтня 1914 р. попол. надав я наглу (dringend) депешу до д-ра Томашівського, щоб зараз повідомив, скільки стрільців є ще зовсім озброєних і в сірополевих одностроях. Яка була відповідь, не маю у своїх нотатках, але видно, що це число не було дуже велике, коли військ. команда не наставала дальше на висилку тих стрільців. Зате 19. жовтня повідомив д-р Томашівський, що „наказаної" висилки розбитків у Сколє ще не виконав, бо не можна зложити відділу. Всі „менше здатні" пішли до трену або записані до санітетів; патрулєрів ще не може відпустити, 4-ох забрав К. Ґутковський, хорі і ранені переважно дістають відпустки як реконвалєсценти, так що в цій хвилині до сотень можнаб післати 3—4 людей і то одного з сотні Дідушка. (Два відійшли передучора). Клим Ґутковський орґанізує окрім 60-ти стрільців ще свій окремий „трен" із 21 людей. Надто запитував при

цій нагоді, чи не добре булоб запевнити істнування нашому шпиталеві і всіх ранених та хорих спрямовувати до нього. Без того — писав — губиться вся евіденція.

Не можу також багато сказати про те, які були звязки з Б. У. чи ЗУР. Після мого останнього листа в справі „двацяток" приїздив, здається, хтось до Ґоронди. Одначе я не бачився з ним. А може й бачився. У мене збережений квіт, підписаний дня 14. X. 1914 р. проф. Боберським, на якім він посвідчає мені, що дістав 3.000 корон для Б. У. як зворотний із добровільних жертв на удержання УСС. Одначе треба признати, що Б. У. постаралася здобути в тім часі дещо предметів для озброєння старшин та підстаршин, а саме бравнінґів, бусоль, свиставок, то-що. Відчуваючи, що слід би наші орґанізації повідомити про стан справи, а не могучи всього листовій переписці повірити, зателефонував я 21. X. 1914 р. до д-ра К. Левицького у Відні, щоб зараз явилися у St. Miklós або проф. Боберський, або д-р Бачинський. Коли ніхто не являвся, ані я не мав ніякої відповіди, подав я д-рові К. Левицькому телеґрафічною дорогою до відома дня 23. X. 1914 р., що тої днини їду імовірно до Сколього.

В тім часі стало виходити у Відні „Діло". Мене про це повідомили і просили писати статті про УСС., а надто всякі документи про УСС посилати до д-ра Олесницького, який займається їх збиранням, щоб опісля з них зробити відповідний ужиток. Першого візвання я по-

слухав та написав кілька стетейок про стрільців. Одначе не писав я про стрілецькі подвиги, тому, що їх сам не бачив. Полишив ту справу очевидцям, які могли це зробити і ліпше і вартніше. Та й у дійсности чимало появилося того роду описів, оповідань, новель і т. п. Під цим оглядом був я доволі осторожний, щоб казати собі розповідати, а опісля передавати це на папір. Фантазія оповідача відграє велику ролю, а й враження, яке з такого оповідання твориться в душі того, що слухає, не все відповідає ані вірности ані інтенціям оповідача. Я написав декілька настроєвих образів із тих хвилин УСС, в яких я брав участь. Згадав я і про приготування до походу, і про те, що чужі думали і говорили про нас; до деяких образів послужило мені кілька слів із якоїсь мимовільної сповіди стрільця, але всюди старався я бути вірним і не представляти події інакшою, ніж вона була. Та вже невідомо мені, з якої причини моїх образків не надруковано. Бачучи це, я перестав дальше писати, бо видно це нікого не цікавило.

Мої сподівання, що 23. X. 1914 р. виїду до Сколього, оправдалися. Вже пополудні дістав я приказ поставити сотню Дідушка у походовий стан. В годину або дві пізніше прийшов приказ і дотично мене, що і я маю їхати до Сколього, при чому година виїзду буде ще подана. Тоді надав я телеґраму до д-ра Томашівського в Ґоронді з повідомленням, що виїзджаю тої днини з транспортом до Сколього.

Колиб він аж до мого приїзду у Сколе не дістав ніякого іншого приказу, то зі Сколього про такі прикази я постараюся. А тимчасом Ґорук (який вже із своеї Одисеї повернувся) має створити одну сотню і вижидати дальших приказів. Уже буо майже після 6-ої год. веч., як прийшов приказ забрати із собою сотню Дідушка та їхати до Сколього. Їхали ми цілу ніч і над раном опинились на скільськім двірці, де була поміщена ціла команда, при чому офіцери враз з командантом ґрупи крім одного ґен. Гофмана спали у ваґонах. Була це 6. год. рано. Стрільці дістали дозвіл лишитись у ваґонах аж до видання дальших приказів. Я також лишився ще так довго, доки не надіявся застати кого із штабу, щоб повідомити про наш приїзд та приняти дальші прикази.

Щодо мого фізичного стану здоровля, то можу тільки те сказати, що я почував себе значно ліпше, як у Ґоронді, та чув себе вповні на силах поносити труди, звязані з военною хуртовиною.

VI.

У Сколім. — Признання високих військових для УСС. — Одно зарядження. — Час неясности та непевности. — Як я почав писати і чому перервав свої спомини. — Початок непорозумінь. — Як було з виправою д-ра Шухевича. — Праця в Сколім. — Ріжні перипетії з от. Коссаком і д-ром Волошином. — Вістки про захитання моеї позиції. — Справа складання рахунків. — Виїзд до Волівця. — Непорозуміння між от. д-ром Шухевичем та от. Коссаком. — Зріст впливів і значіння от. Коссака. — Чому от. Коссак вислав Катамая до Відня. — Нездорова атмосфера. — Виїзд до Відня.

Коли я приїхав до Сколього, зачекав до часу, в якім буде можна зголоситись у команді ґрупи. Пора була досить неспокійна. Це було саме після битви під Стриєм, коли війська ґрупи мусіли завернутися і займали становища, щоби боронити входу до Синевідська Вижного. В тих двох тижнях, як я був у Сколім, команда була ввесь час у поготівлі. Готовий поїзд стояв постійно на двірці і всі мешкали, почасти навіть урядували в залізничих ваґонах.

В команді не застав я нікого, крім незнайомого мені майора Амброза. Зате сказали мені, що шеф штабу ґр. Лямезан є у ґен. Гофмана, який мешкає в місті. Пішов я в ту сторону. Після короткого часу вийшов ґен. Лямезан, якого я повідомив про свій приїзд. Він взяв мене на своє авто і привіз до команди. По дорозі розповідав мені, що після страшної дво-

денної битви під Сколем чується дуже змученим. Признав, що стрільці поводяться дуже гарно і бються хоробро. Опісля сказав мені, аби я зачекав на ґенерала, який незабаром прийде до команди, де тимчасом виготовлять для мене і для Дідушка дальші прикази. Коли надійшов ґенерал і мене побачив, висказав отсі слова: „**Die Ukrainer sind sehr brav; ich bin zufrieden**".

Слова признання з уст двох високопоставлених військових були для мене чималою радістю після всіх дотеперішніх неприємностей. Для Дідушка дістав я приказ, що він має йти до дол. Дубини, де буде в резерві та чекатиме на дальші прикази. В маґазині дістав ще папіроски, тютюн та консерви. Щодо мене, то гр. Лямезан сказав, що він бажає собі, аби я також мав відповідний вплив на УСС („**Ich will, damit Sie auch Einfluss nehmen**"), але наразі велів мені лишитись у Сколім. А коли я спитав, що робитиму тут, казав мені бути близько нього, щоби міг мене час-до-часу вживати як ордонансового старшину. Коло мене лишились Мосора та Катамай. Як я їм розповів розмову з полк. Лямезаном, були незвичайно обурені на це зарядження.

Та не було що робити. Я зі своєю канцелярією розтаборився в одній хаті у Сколім, а одного стрільця, Семена Палюха, призначив до команди ґрупи, як ордонанса, щоб міг мені в пору приносити відповідні прикази. Одначе цей стан не тревав довго. Трівога була велика.

Я з моїми лишився без нічого. Ані підводи, ані можливости посунутись узад чи наперед. Чисто якась безпотрібна прищіпка. Ті на переді мали вже свою ціль та організацію, ті ззаду те саме, лиш я один завис у воздусі. Уважаючи, що мені одному всеж буде лекше посуватися, другого чи третього дня після приїзду у Сколє велів я відїхати всім до Ґоронди, заявляючи, що коли дістану приказ поставити команду УСС, завізву їх до себе, а покищо залишусь сам.

Той час неясности та непевности мого призначення, а надто повного безробіття впливав на мої нерви так, що швидко повернувся у мене давній час розстрою, а вогка пора викликала такі сильні болі в клубах, що я ледви волік ногами. Замешкав у якімсь готелі, за який, не знаючи ще кватерункових приписів, мусів платити. Харчуватися хотів я в офіц. менажі, де також, як неприналежний до неї, мусів платити. Але всього зайшов я лиш один раз до неї, а це тому, що вийшов звідти з дуже поганим враженням. Стіл, при якім я сидів, складався переважно із самих поляків-старшин. Коли вони стали залюбки говорити про зради і кари смерти, виконувані на невинних жертвах, мені не хотів навіть кусок страви перейти через уста, і я більше не появлявся в менажі, а варив мені страву жид, у якого готелі я мешкав.

Серед такого настрою став я тоді вперше писати свої спомини. Але тон їх був такий, що

я сам боявся за свій стан. А також боячись тих думок, які я там висказував і того, що писання, замість успокоювати мене, лише ще більше дразнило, приводило до істерії та грозило цілковито умовим розстроєм, я перестав їх після якогось часу писати, а сам рукопис при нагоді мого побуту на відпустці передав своїй жінці до переховання.

Сколє — це початок ріжних непорозумінь серед УСС. Я не привязував зразу до них великої ваги, уважаючи, що як вийду сам у поле й обійму команду над усіми трьома куренями, коли вони злучаться в одно тіло, то все те минеться і настане знову згода. Навіть над тим я не задумувався, хто тут винен. Надто вірив я всім, аби могти приписувати кому злу волю. А всякі непорозуміння пояснив я собі тою ситуацією, яка і взагалі і у нас панувала. Одначе, коли нині спокійно гляджу на все і маю деякі потрібні документи до тих часів, то мушу признати, що чималу вину у тім, хоча майже несвідомо, поносить от. Гриць Коссак. А повело його до того подразнення уже з перших днів пожиття з іншими старшинами УСС і безмежна амбіція. Перше веліло йому кидати гострими закидами в сторону тих старшин, які стояли позаду, амбіція казала перебирати владу у свої руки, аби могти себе поставити на чоло цілої орґанізації.

Хоча сотня Дідушка орґанізаційно не належала до нього, то зараз після приходу Дідушка Коссак старався про те, щоб її приді-

лити до себе. І хоч я в одній дописці зазначив, що сотня Дідушка має бути з ним лише у звязку, то Коссак у письмі з Корчина дня 25. X. 1914 р. заявив мені таке: „Сотня Дідушка має бути приділена до мене". Майже певно можу сказати, що він мусів поза моїми плечима давати звідомлення в дивіз. команді і перед полк. Лямезаном та допрошуватись майже того, аби якнайскорше забрати все до своїх рук. Він уже довідався про те, що от. д-р Шухевич після невдачної виправи на Ужок повернувся 26. X. 1914 р. із трьома сотнями до Ґоронди.

Історії тієї виправи не знаю. Але з загального стану военних операцій можу лише сказати, що д-р Ш. мусів перебути тяжкі хвилини. Був він на правому крилі другої армії, де стояв 4-ий корпус. Приділений до дивізії кавалєрії, мусів додержувати їй ходу. Багато признавало, що поведення д-ра Шухевича було повне такту та розважне. Його курінь мав тяжкі страти, але вони оправдані тим, що російські війська дуже тяжко напирали на це крило. Коли розпочався відворот, стрільцями ніхто не журився і ніхто не хотів давати ніякого приказу, то д-р Ш. з цілим куренем та треном повернувся до Ґоронди. Найтяжче відбилися наслідки тої виправи на сот. Семенюкові, який запав від тоді в недугу і вже майже не повернувся до повного здоровля.

Сидячи в Сколім, займався я розбитками, патрулєрами і хорими, які зголошувались до мене по дальші зарядження. Удержував звяз-

ки з полем та Кадрою. Одного разу приїхав туди до мене радн. Рожанківський, але внаслідок непевної ситуації, як також поголосок, що це вже останній поїзд виїздить із Сколього, зараз повернувся назад у Ґоронду. А також старався я про розміщення поодиноких старшин. І так хотів я, щоб Бірецький обняв адютантуру, а Індишевський трен та рахунковість у от. Коссака. В тій цілі написав я лист до д-ра Томашівського з 30. Х. 1914, де крім того, щоб д-ра Бірецького завізвати з Відня телеґрафічно з поданням нового призначення, велів я йому збирати всіх тих, які непригожі до військової служби та висилати до хати, а як їх місцевости заняті, тримати їх при собі до відповідної хвилини, купити коня для д-ра Бір., вислати до мене звіт рахунковий і з діяльности, відобрати гроші і рахунки від д-ра Волошина, а його самого піддати лікарським оглядинам, написати, в якім стані є сотні Ґорука та Ґутковського і повідомити мене, чи був хто з Відня та що говорив. Як пояснення до того всього додаю, що внаслідок тих перших воєнних трудів велике число стрільців являлося що-днини у мене з лікарським свідоцтвом, що вони до військової служби нездібні. Ще більше число не переходило зовсім через мої руки. А щодо д-ра Волошина, то я дізнався, що він розхорівся, покинув свої сотні і їде до Мукачева до шпиталю. Остання вістка була для мене дуже неприємна і я, здається, не здержався від осуду того поступку д-ра Волошина.

Але вже 1. листопада 1914 р. раненько явився у мене Індишевський Я. та розповів про своє приняття у от. Коссака. Коли заявив, що прийшов з мого поручення, от. Коссак відповів, що „його“ (тобто мене) те все обходить, в якім стані рахунки та трен. А надто називав його (Інд-ого) ріжними образливими назвами, як ґорондянський маркирант, цивіліст і т. п. Він уже з самого початку посвятився рахунковости та довів до того, що дійшов пізніше до зовсім фахового знання, а я, знаючи, що в полі нікого такого нема, а відтак буде великий клопіт з рахунками, за які лиш я ручив, бо тільки на мої руки виплачувано гроші, вислав його, щоб там сповняв свою роботу. З дати того самого дня дістав я також лист від от. Коссака, писаний в Дубині, де він висказується в той спосіб: „Не знаю, що за ціль присилати мені сюди Індишевського. Ми до цієї пори без нього працювали і будемо дальше це робити. Прошу більше вжити тих панів, щоби здеморалізованих старшинами стрільців гнали сюди, бо й так купами волочаться вулицями. Взагалі панів ґорондянських не радо бачу, бо це першої сорти маркиранти, котрим справа нашої дорогої вітчини зовсім байдужа.“ (Тут подано застереження, що той вислів не відноситься до мене, ані до д-ра Томашівського). А дальше: „Мене болить дуже, що витягнено з війська декотрих панків, котрі поведенням і невиповнюванням обовязків не лиш справу нашу запропащують, але й деморалізують

стрільців. До цієї пори тут маю спокій — робимо всі, що можемо, але боюсь тих панів, що в Ґоронді рили. Одначе боюсь не за себе самого, але за них самих. Прошу Вас зрозуміти мене, хочу згинути для нашої справи, але нехай інші бодай не псують всього." А надто міститься в листі коротка згадка, що „на приказ військ. команди вислав от. Коссак вчора, тобто 30. X. 1914, до Ґоронди телєґраму, щоб сотні Вітовського і Будзиновського сюди негайно машерували".

Одначе заки приступлю до списання того, яке враження в Ґоронді зробила отся телєґрама, вислана зрештою без мого відома, мушу розповісти про інші справи. Знаючи, що Дубина лежить недалеко від Сколього, пішов я до Дубини пішки, хоч як це мені приходило трудно. Впрів, ледви виліз на гору. Та тут застав сцену, як сотні вже машерували, а от. Коссак був десь на переді. Хтось зі стрільців дав йому про це знати і він надїхав конем до мене. Я передав йому 16.000 кор., обіцяв дати опісля більше, а навіть самому приїхати до Крушельниці, куди відходили наші відділи. З розмови виходило, що сам він почував себе не зле, але боїться ґорондянських панів. Я сам згадав також про те, що доходять до мене слухи, що він не добре обходиться зі стрільцями. Я просив його, щоб дещо обережніше поводився з ними. І на тім ми розійшлись.

Коли я тільки повернувся на мою кватиру, явився тут д-р Волошин. Видно, що

йому було жаль, що він лишився без нічого. Надто став жалуватись на мене, що я перед Г-им (так стоїть у моїх записках; хто це — вже не тямлю) нібито сказав: „Що то за курінний отаман при трені!“ Чув він також жаль до от. Коссака. Опісля розповідав про свій похід до Стрия, а звідти до Тухольки; по дорозі віддали йому команду над цілим треном бриґади. Та він не чується на силах і мусить віддати себе лікарським оглядинам. Після того взяв від мене посвідку, що їде до Мукачева. Дальші переміни були такі, що він вже не вийшов у поле, лиш у шпитальній дорозі дістався до Відня, а звідти суперарбітрований до зап. сотні в перших місяцях 1915 р., поки не іменували його командантом Збірної Станиці у Львові.

Телеґрама, вислана Коссаком до Ґоронди, а надто приватні вісті, які йшли з поля, викликали те враження, що моя позиція поважно захитана і вся влада над УСС переходить в руки от. Коссака. До тих сплетень мусіло багато причинитися й само балакання от. Коссака. Він любив часто тим хвалитися, що особисто розмовляв з ґен. Гофманом та шефом штабу полк. Лямезаном. Пригадую собі, як мені одного разу розповідав про стрічу з ґен. Гофманом та як він на слова признання Гофмана нібито з жаром відповідав, що все, що роблять УСС, то не для самих признань, але у щирому переконанні, що так треба робити. Їх мета, мовляв, одна: „Leben und Blut für Kaiser

und Vaterland“. Що крім таких святочних заяв мусіло впасти ще й інше слово, що поміж нього і вплетена була просьба вислати телеґраму до тих, що сидять спокійно в Ґоронді, це майже певне. Заявляю ще раз, що це лиш мій здогад, бо з чимсь подібним от. Коссак ніколи не висловився.

Вже 2. XI. 1914 р. явився у мене з Ґоронди Коник та приніс вістку, що ті сотні, які покликано, не можуть вийти перед тижнем у поле, бо вони зовсім не впорядковані. У цій справі був я у полк. Лямезана і він на це згодився.

Відповідно до моеї обіцянки з 1. XI., вибрався я 5. листопада 1914 р. до Корчина, щоб відвідати стрільців, які, як говорено, там були. Одначе вже їх там не застав, бо вийшли до Синевідська. Тоді поїхав я до Синевідська і там застав у дійсности всіх зібраних. Зїли ми спільний обід та на розмовах зійшов нам дуже приємно час. Щодо урядових справ, то я старався також обговорити справу складання рахунків.

Минув жовтень; у тім місяці роздавав я гроші на всі сторони: і до Ґоронди, і Коссакові, і Шухевичеві, і Волошинові, а надто й кожному сотникові, наскільки до мене зголосився. Не бракувало випадків, що й поодинокі четарі брали гроші, якщо були відділені від головних відділів. Про авізування тих грошей у дотичних відділів не було мови. Я уявляв собі, що всі поприсилають рахункові звідомлення із побраних грошей на мої руки, і я тоді вишлю

все разом до інтендантури військової команди. Просив я сотників, щоб приглянулилися, як робляться рахункові звідомлення по військових відділах та в той спосіб зробили також у себе. Всі пообіцяли мені зайнятися зараз тою справою. Одначе минали цілі місяці, поодинокі люди попадали в полон, інші відходили до шпиталів, а рахунки все ще не були зложені. З того, що я бачив, було слідно, що старшинському корпусові живеться несогірше. Коссак згадав мені тоді вперше про рітмайстра Фаркаша, який є командантом одного відділу кінноти, та заявляє себе великим приятелем українців. Хотів мене з ним конечно познайомити, але що вже була досить пізна пора, я мусів зректися того і повертатись у Сколє.

Це вже й були останні дні нашого побуту у Сколім. З дня на день були ми готові до виїзду, бо положення не тільки стало тяжке, але навіть небезпечне. Наша ґрупа трималася добре і, здається, могла триматися ще довго в той спосіб, але була висунена так далеко в порівнанні до сусідніх ґруп, що якби москалі виконали лиш сильний напір з боку, то мусілиб взяти нас всіх у полон. Прийшов приказ покинути ті становища і 6. чи 7. листопада виїхали ми до Волівця.

8-го XI. в ночі прийшли обі завізвані з Ґоронди сотні і от. д-р Шухевич. Зробив він дуже гарно, бо хоч про нього не було згадки, виїхав із своїм куренем. З д-ром Шухевичем мав я дуже тяжку ситуацію. Він відразу застерігав-

ся, що рішучо не піде під прикази от. Коссака; він признавав лиш моє начальство, а врештою уважав себе рівнорядним із от. Коссаком. Те його становище мусів я признати, бо воно було в дійсности одиноко слушне. Хоч я його впевняв, що Коссак не виявив ніяких намірів обнимати над ним команду, він не дав себе успокоїти. Не бачучи іншого способу, як поладнати справу, дав я йому письмо до от. Коссака, де зазначив виразно, що от. д-р Шухевич є вповні самостійним курінним, бо згідно з організаційними постановами є самостійні курені, а не якесь одно тактичне тіло з кількох куренів. Розуміється, що вага того письма була дуже сумнівна. Його значіння залежало лиш від того, наскільки котра сторона хотіла привязувати вартість до моїх слів. У першім своїм листі Коссак не згадував нічого про це моє письмо, але нераз в устних заявах давав мені до пізнання, що таке ставлення справи, як моє, фальшиве і що моє становище вплинуло на д-ра Шухевича в той спосіб, що його не можна було ніяким способом собі підчинити.

В письмі з 11. XI. 1914 р., писанім в Аннабергу, згадав от. Коссак про декорації медалями хоробрости п-и Галечківної, Степанівної, Струхманчука та Носковського в присутности ген. Фляйшмана. Та найцікавіша річ та, що просив прислати йому Індишевського. Його „я би тут потребував на команданта трену і щоб мені вів рахунки.“ Саме ті самі потреби, для яких я вислав був 30. X. 1914 р. Індишевського, якого мені от. Коссак звернув...

Та не довго був спокій між обома отаманами. Вже 15. XI. 1914 р. писав от. Коссак, що „д-р Шухевич зачинає авантури, моїх приказів не слухає, я про це голошу військовій владі. Мені наказав п. полк. Лямезан команду над всіми стрільцями в полі, бо Ти хорий, а Шухевич цього не може знати.“ Для пояснення додаю, що я був так сильно переконаний про добру волю Коссака, що вже від мого побуту в Корчині став з ним бути на „ти“. Це навіть дехто із стрільців взяв мені за зле, але я не бачив причини, чому я не мав допустити з ним до такої інтимности. З того листу видно також, що Коссак зносився з органами військової влади і використовував це своє положення в тій ціли, щоб захопити владу в свої руки. Мушу зазначити, що в тім часі його вплив і значіння були незвичайно великі. В корпусі і в дивізії умів виробити собі своє місце, а з кап. Горватом, шефом дивізійного штабу і властивим командантом дивізії, лучили його близькі звязки.

Д-р Шухевич і ще певно дехто зі стрільців мусів от. Коссакові робити закиди, що він старається скинути мене зі стільця. Я сам щиро признаюся, що тоді я ані так не думав, ані перед ніким у той спосіб не висказувався, ані також не жалувався на це. Але що от. Коссак чув, що щось тут не в ладі, доказом цього цитований вже вгорі лист з 15. XI. 1914 р. Вказують на це отсі слова: „Ц. К. дивізія припоручила мені Кундшафтердінст зі стрільцями та особами цивільними. Коли я видам перепустку

лиш з підписом, патрулі і варти не пустять дальше, тому казали мені звернутися до Тебе по печатку. Я це роблю з прикрістю, бо й так інтригують між нами, а коли заберу печатку, скажуть щось гіршого. Прошу Тебе, суди як хоч — я поступаю чесно і роблю те, що мені приказують.“ Що я не судив от. Коссака, це чиста правда. У виданні печатки не бачив я ніякої небезпеки, а надто в мене не було ніколи великих військових аспірацій і під цим оглядом я все і кожної хвилини був готов уступити такій людині, яка могла гідно заняти головне місце.

І ні печатка, ні обняття команди над всіма стрільцями у полі не представляли для мене нічого важного, навпаки: одна команда може навіть ліпша, як розтіч, але перша річ, яка мені була не подобалася, це те, що от. Коссак вислав був на власну руку Катамая до Відня. Катамай бачив, що при мені не добється нічого і став заходитись коло от. Коссака; останній, користаючи з цього, вислав його, щоб у Відні мати когось, хто ширив би настрій у його користь. Я сам не впав би на таку думку, але достовірні особи сказали мені це і подали факти, які зовсім достаточно показали, що їх здогад не був такий безпідставний. Я розумію зовсім добре, коли хто працею та заслугами добеться знання і займе відповідне становище. Розумію, коли інші в імя покладених заслуг віддають людині честь і тому не можу зрозуміти ніколи того, щоб удержувати собі людей, які

мають робити настрій. Це вже вказує на нечисті способи. Хочу ще й нині вірити, що висилка Катамая до Відня не була звернена головно проти моеї особи, і що може не була така інтенція от. Коссака. Йому залежало може в більшій мірі на тім, щоб протиділати вістям та листам з поля, в яких стрільці жалувались на його поведінку. Не вважаючи на мою осторогу в Дубині, от. Коссак не перестав поводитися зі стрільцями в невідповідний спосіб. Пристосовування тілесних кар, ганьблячі та образливі слова викликували оправдані нарікання, які, доходячи до Відня, мусіли прибирати страшну форму. Що так було, я мав нагоду і сам у короткім часі переконатися і чув це від інших людей.

Взагалі атмосфера не була зовсім здорова, бо й деякі інші старшини йшли за прикладом отамана. Та інші події відтягнули мене на якийсь час від цього осередку й перенесли мене на два тижні до Відня, де я мав нагоду увійти знову в наші цивільні круги й пізнати спосіб їх думання. У Відні я побачив, що туди доходять всякі вісти, які, замість довести до оздоровлення відносин, мусіли їх ще більше ускладнювати. Та про це в черговім уступі.

VII.

Проєкт виправи УСС на Україну з турецькою армією. — Моя поїздка до Відня і переговори в цій справі. — Переговори з полк. Граніловичем у Тешені. — Що я предложив А. О. К. — Побут у Відні. — В Г. У. Р. та Б. У. — Як я боронив от. Коссака. — Поворот до Воліվця. — З проєкту турецької експедиції нічого не вийшло.

Було це після нашого приїзду у Воловець. Покликав мене до себе полк. ґр. Лямезан з тим, що дістав від полк. Граніловича з АОК (Armee Ober-Kommando) письмо, в якім він проєктує виправу УСС через Туреччину. Справа нагла. Потрібно негайно зібрати 400 добровольців під проводом двох сотників і деякого числа старшин та імена їх подати до АОК. Велів мені зараз получитися телефоном з от. Коссаком та порозумітись у цій справі. Коли я предкладав, що найліпше булоб, якби я поїхав особисто до відділів у поле і там зібрав усе, що потрібне, полк. Лямезан спротивився тому, кажучи, що Коссак знає добре своїх людей і все зробить, тимбільше, що він уже про все знає. Я маю лиш поінформуватись, як справа в полі стоїть. Говорити треба по українськи, щоб ніхто не підслухав розмови.

Але тоді також прийшло мені на думку проїхатися в цій справі до Відня. А туди тягнула мене не так сама справа, як те, щоб побачи-

ти свою родину. Під цим оглядом не натрапив я на ніякі труднощі. Полк. Лямезан дав мені поручаючий лист до полк. Граніловича. Розходилися ми лиш у тім, що я ще перед побутом в АОК. хотів бути у Відні, щоб справу на місці з нашими чільними людьми обговорити, а він казав наперед їхати до Тешену, а щойно звідти до Відня. Остаточно і тут лишив мені більш вільну руку і я, маючи **Off. Befehl** на досить необмежений час, бо до виконання доручення, виїхав дня 17. XI. 1914 р. до Відня з тим, що повернувся назад щойно в перших днях грудня.

Вступні наради у Відні були дуже загальні, і з їх вислідом прибув я 23. листопада 1914 р. до Тешену і там ще передпол. тої днини зголосився у полк. Граніловича. У Тешені обговорили ми теоретично цілу експедицію. Від себе я поставив такі предложення технічної і військової натури:

1. Число добровольців — залежне від кожночасної ситуації.

2. Фонди на удержання й убір.

3. Опіка над добровольцями і їх родинами.

4. Уживання лиш для політичної акції у складі турецької армії.

5. Присутність одного старшини українця в турецькій головній кватирі та по одному старшині українцеві в тих арміях, до яких будуть приділені українці.

Точки від 2—5 гарантують Австро-Угорщина, Німеччина й Туреччина. Ближчі постано-

ви поодиноких точок будуть предметом конференції в міністерстві заграничних справ, де будуть зясовані точно.

6. Заки експедиція увійде в життя, має бути утворений курс для учасників експедиції про адміністрацію Росії. А наука на курсі має головно зводитись до того, як можна вести успішну аґітацію в Росії, щоб позискати населення для центральних держав і т. п.

7. Приготовити брошури — щось у роді зеленої книжечки, виданої москалями — в українській, німецькій і турецькій мові. Надрукувати проклямації. Надто видати карти з цифрованими знаками про настрої та національну свідомість українців у поодиноких місцевостях та про особи, до яких можна би звернутися, а також про тих, яких слід би або треба конче зробити нешкідливими.

8. Політичну сторону цілої експедиції, як також ближчі постанови поодиноких домагань переймає ГУР. у Відні, чи пак її президент д-р К. Левицький.

У моїм звіті до полк. Лямезана написав я ще про дальший хід нарад у повищій справі 25. XI. 1914., пояснив цілу експедицію Г. У. Раді і подав відпис поданих угорі точок. Вибрано комісію, якої наради тревали до 29. листопада 1914 р. А результат їх переданий у формі долученого тут пропамятного письма, як „вступні домагання, котрі Б. У. ставляє як умовину походу УСС з турецькою армією“. Це пропамятне письмо мало опісля стати предме-

тсм дальших нарад у міністерстві закордонних справ та АОК.

Наведу ще тут, що полк. Гранілович сказав, що передумовиною до поважного трактування турецької експедиції є та хвилина, коли турецька фльота займе й опанує побережа Чорного Моря і знищить російську фльоту на тім морі.

Ось те пропамятне письмо:

ВСТУПНІ ДОМАГАННЯ, КОТРІ БОЄВА УПРАВА СТАВЛЯЄ ЯК УМОВИНУ ПОХОДУ УСС З ТУРЕЦЬКОЮ АРМІЄЮ.

а) Домагання конечні:

1. Дозвіл на збирання резерви для першого полку УСС (т. зв. запасна кадра).

2. Безпроволочне іменування шарж в першім полку по предложенні.

3. Безпроволочне стягнення УСС з боєвої лінії.

4. Вибір УСС до задуманої виправи тільки на основі зложеної Боєвою Управою лісти, на яку приймали би і стрільців з І-ого полку і інших, ще незаприсяжених.

б) Неконечні, але важні:

1. Загальний дозвіл на творення другого полку УСС, що мусів би бути виданий вже тепер.

2. Запевнення, що І-ий полк УСС буде доповнений до висоти 5.000 люда.

3. До кожного відділу мадярських і німецьких полків слід прибрати УСС у характері пе-

рекладчиків та інформаторів, оскільки ті полки будуть брати участь у воєнних операціях на українських землях як у Галичині й Буковині, так і в Росії.

4. УСС мають повнити етапну службу на українських землях всюди без виїмку.

5. Дозвіл на орґанізування офіцерської і підофіцерської школи для УСС.

ДОМАГАННЯ Б. У. ДОТИЧНО САМОГО ПОХОДУ.

І. Німеччина, Австрія і Туреччина мають зложити обовязуючу заяву, що на випадок перемоги над Росією з українських земель буде утворена самостійна Українська Держава. Це становище союзних держав буде оголошене публично в маніфесті, що його видадуть союзні держави при вступі військ на українські території.

II. Боєва Управа доставляє на турецьку експедицію покищо 400 людей, вибраних Б. У. і зпоміж вже істнуючого полку УСС і зпоза нього, а австрійська найвища воєнна управа звільнить зпоміж українців, що служать у війську, таку скількість і таких офіцерів чи підофіцерів, скільки і які покажуться конче потрібними. В міру потреби і за взаїмним порозумінням число леґіоністів буде побільшене.

III. Союзні держави ґарантують, що УСС при турецькій армії будуть сповняти виключно отсі військово-політичні задачі:

а) служити інформаторами і перекладчика-

ми для поорозуміння між населенням і турецькою армією;

б) адмініструвати заняті місцевости у змислі військової адміністрації;

в) повнити службу етапну при помочі турецького загального ополчення (ляндштурму) і місцевих чинників;

г) вести агітаційно-освідомлюючу роботу серед українського населення.

IV. Всі три союзні держави, тобто Австрія, Німеччина і Туреччина забезпечують виповнення отсих умовин:

1. Відділ УСС, який з турецькою армією перейде на території російської держави, буде влучений до армії одної із союзних держав і як частина тоїж армії користатиме з права комбатантів.

2. Відділ УСС може бути ужитий лиш у безпосередній війні проти Росії і лиш на землях, заселених українським населенням.

3. УСС дістануть повне, добре і новітне озброєння, умундурування, виеквіпування та муніцію.

4. Відділ УСС дістане матеріяльні засоби, що запевнять їм удержання аж до кінця війни.

5. Родини УСС дістануть забезпечення на час війни і то найменш в такій висоті й розмірах, як дістають родини австрійських підофіцерів від фельфебля в гору та офіцерів від ляйтнанта в гору; забезпечення у вище означених розмірах і висоті дістануть і в часі війни і по закінченні війни родини погибших УСС —

анальоґічно до постанов австрійського закону про підмоги і забезпечення родин членів австрійської армії.

6. Інваліди УСС будуть побирати і в часі війни і по закінченні війни від австрійської чи пак німецької держави платню, відповідно до їхнього військового ступня і роду каліцтва, одначе ця платня не може бути нижча від інвалідських поборів фельдфебля австрійської армії

7. На час походу буде доставлена УСС фахова лікарська опіка і забезпечення в медичні матеріяли.

8. Ранені і недужі УСС найдуть приміщення у військових шпиталях союзних держав і будуть тамже коштом тих держав удержувані й лічені.

9. При турецькій центральній військовій владі в Константинополі буде утворена делеґація Б. У., зложена з чотирьох делеґатів, у тім одного фахового офіцера і трьох цивільних; та делеґація буде вести і заступати справи УСС у турецькій армії.

10. При найвищій турецькій команді, а також при кожній команді тих турецьких оперуючих армій, при яких будуть УСС, буде доданий один офіцер УСС для ведення і заступства справ УСС у дотичній армії, як делеґат У. Б. Ці офіцери могтимуть служити інформаторами і перекладчиками дотичному штабові.

11. Всі іменування офіцерів у тім відділі УСС, що бере участь у турецькій виправі, переводить автомно на предложення делеґації

Б. У. сама Б. У., чи пак ГУР з тим, що ті іменування чи авансування є важні й обовязують військову владу всіх трьох держав.

12. До експедиції УСС буде доданий адміністраційний уряд, зложений з осіб української народности з правничими студіями, або загалом адміністраційними кваліфікаціями, і тими особами будуть обсаджені адміністраційні уряди на здобутих турецькою армією українських територіях.

13. Здобуті турецькою армією українські території будуть адміністровані українськими адміністраційними урядами, передовсім зпоміж місцевих українців, як функціонарями українського центрального адміністраційного органу.

ВНУТРІШНІ ПІДГОТОВНІ РОБОТИ.

1. Союзні держави доставлять матеріяльних засобів на видання: а) інформаційної книжечки про відносини на територіях, що будуть тереном війни; б) інформаційної книжечки про історію визвольних змагань українського народу; в) інформаційної книжечки про український нарід, його землі, його минуле і сучасні змагання — для чужинців (німців-турків); г) відозв і проклямацій до місцевого населення з поясненням турецького походу на українські землі; з) орієнтаційної мапи про територію, де буде вестися війна.

Час мого побуту у Відні присвятив я головно своїй родині, якою я хотів натішитись та з нею наговоритись, тимбільше, що невідо-

мо було мені, як скоро я знову з нею побачусь. Але позатим бував я в наших громадських кругах, брав усюди участь у нарадах, а саме в нарадах Г. У. Р. в справі турецької експедиції і в нарадах Б. У. в справах стрілецьких. До Відня до Б. У. приходили ріжні скарги на от. Коссака та сотн. Дудинського і ще деяких старшин від стрільців, або таки від стрілецьких старшин.

У Г. У. Р. справу поладнали досить скоро. Дехто — особливо закордонні члени — хотів уже конечно того, щоб центральні держави видали подібні маніфести, як у польській справі, а навіть зазначував точки, щодо яких мусілиб центральні держави заняти ясне становище. Але після вияснення справи усунено цю точку з денного порядку.

Надто брав я участь у кількох нарадах Б. У. Не буду тут подавати ходу поодиноких нарад, але зазначу тільки загально, що було їх предметом. У тих нарадах брали участь д-р Трильовський, Темницький, Катамай, один з членів „Союзу Визволення України“, проф. Боберський, д-р Гірняк та ще дехто. Наради обертались головно коло двох точок: відносин поодиноких команд серед УСС, а саме поля з от. Коссаком, кадри з д-ром Томашівським та мною при команді ґрупи, і коло особи от. Коссака, на якого впливали численні жалоби стрільців за його нетактовне поведення супроти них. В обох тих справах забирав я голос та старався пояснити положення так, щоб вплинути якнайбільш успокоююче на громаду у

Відні. В першій справі заявив я таке, що команда стрільців як цілости — тобто поля і кадри — є в руках ґрупи, де все переходить через мої руки і я є тим першим представником стрілецтва. Команда в полі розділена поміж двох курінних, які є самостійними, лиш всякі прикази відбирає от. Коссак, як такий, що перший вийшов у поле і дав себе в тій ґрупі пізнати. От. Коссак не має ніякої влади до кадри. Це вияснення справи, як я бачив, не вдоволило присутніх.

Рівночасно боронив я от. Коссака перед всякими можливими закидами та остерігав перед великим переніжнюванням стрільців. Признав я, що може часами й посувався він за далеко, але коли взяти під увагу ситуацію і ріжні події, то в дійсности нераз є людина в сумніві, як їй поступати. Зрештою не радив я брати всього так гарячо, а всякі вістки, листи та нарікання повинні прийти до мене до розгляду і щойно після такого розгляду можнаб осуджувати подію. Інакше осуд буде односторонній і тимсамим неправдивий. Знаю тільки, що я тоді обняв ролю оборонця от. Коссака, не прочуваючи зовсім, що там уже сидів такий, що ту ролю з далеко більшим успіхом сповняє.

Відношення всіх присутніх до мене було доволі холодне і нещире. Здається, Б. У. чула до мене жаль, що вибрала мене за команданта, а я позволив собі вирвати булаву з рук. Ніхто не входив, здається, у те, що тої булави мені

ніхто в дійсности не передав, а опісля навіть не постарався про те, щоб вона бодай була за мною затверджена. Одначе не думаю себе тут боронити. Видно, я не маю таланту ані здібностей до военного діла, а коли нема такого таланту, то його не витрясти нараз.

Поза урядовими нарадами сходився я дуже рідко з нашою громадою і її чільними представниками, а це тому, що від усіх віяв якийсь холод, який мене самого оморожував і я не чув себе своїм.

Так поладнавши справу, виїхав я до Волівця і прибув на місце десь около 7-ого листопада 1914 саме в тій хвилині, коли команда приготовлялась покинути Воловець і їхати до Сваляви перед напором російських військ.

Щоб покінчити історію турецької експедиції, додам ще кілька слів. Я хотів зараз зложити звідомлення полк. Лямезанові, але з причини його занять трудно було його в такій ситуації захопити. На письменнім звіті висказав він вправді бажання, що хоче зі мною говорити, але до цього не прийшло. Сам проєкт експедиції упав. Туреччина не могла опанувати Чорного Моря, не могла ніде переступити границь російської держави, з виїмком невеличкого простору на Кавказі. Не маючи перед собою ніде отвореної дороги на Україну, не потребувала також до своєї армії українських стрільців.

VIII.

Розпорядки А. О. К. і Міністерства Краєвої Оборони в справі добровольчих формацій. — Зарядження Міністерства Краєвої Оборони про ранґи, видавання приказів, дистинкції і віддавання чести. — Критика розпорядку Міністерства Краєвої Оборони. — Наслідки того розпорядку. — Становище Боєвої Управи. — Б. У. й іменування старшин. — Один лист от. Коссака. — Зрівнання членів добровольчих формацій з членами збройної сили.

Отсей уступ присвячую виключно розпорядкам Міністерства Краєвої Оборони, як також А. О. К., в справі добровольчих формацій. Одначе в 1914 р. А. О. К. не видало ніяких зарядження дотично У. С. С., а навіть Міністерство Краєвої Оборони, якщо й видавало їх, то вони відносились виключно до польських леґіонів. Щойно далеко пізніше дійшли до моїх рук розпорядки А. О. К. до польських леґіоністів, де їм запоручено польську команду і мову. Цікава є там згадка про вибір старшин до ступня сотника самими леґіоністами і ще дещо.

В моїх руках є три розпорядки, а саме два А. О. К., а третій Мін. Кр. Об. Говориться там про документи подорожі й заряджується, хто тільки і які команди мають право виставляти леґітимації для леґіоністів. Розпорядок, виданий Мін. Кр. Об., цікавить нас більше, бо він поданий до відома Команди Українського Ле-

ґіону і до Б. У., яка названа у тім розпорядку Zentralleitung der ukrainischen Sitschower Schützen. Датований він 23. 12. 1914 під ч. Präs. № 10949—II., його наголовок: Poln. Leg.-Missstände. Міністерство виступає там гостро проти того, що леґіоністи волочаться у дрантивих одностроях, що не здоровлять прохожих військових, а покликані до того, роблять це як за напасть. Безправно прибирають назви військових ступнів, замість належних їм на основі того, яку сповняють службу (по нім. Zugs.-Komp.-(Eskadrons-), Baons- або Rgts-kmdt.). В одностроях заводять на власну руку зміни, замість розет уживають звіздок, замість срібного золоте офіцерське портопе, російські шаблі, офіцерські уланки. Велика частина інтеліґентів неначеб стояла в цивільній службі польського національного комітету, обїздить край та заграницю у вербункових цілях, хоч А. О. К. зарядило, що орґанізація леґіонів покінчена і всяка дальша вербункова акція має бути застановлена. Того роду особам не вільно виступати в леґіонових одностроях, і з ними треба поводитись, як з цивільними особами. При цій нагоді Міністерство Кр. Об. зазначує, що „до цієї пори сформовано лиш один польський та один український леґіон, які тепер стоять у полі і є просто підчинені ґрупі армії ґен. кавалерії Пфлянцер-Бальтіна. Надто з польського леґіону находиться один полк у західній Галичині“. Тому всі польські й українські орґанізації, що істнують у середині краю, є безправні і мають бути розвязані.

Польському національному комітетові й українській Боєвій Управі не прислуговує ніяке право самостійно рішати у військових справах дотичного леґіону. У кожнім випадку мусять вони постаратися про дозвіл дотичної військової команди (Mltkmdo), або Мін. Кр. Оборони. Надто згадується там про документи подорожі, про конечність завести якусь евіденцію. Всіх тих, які находяться безправно в середині краю, мають військові команди відставити: „а) польських леґіоністів 1-го полку до Пйосек (Piosek bei Jablunkau), всіх інших до запасного куреня польського леґіону в Мармароськім Сиготі; б) українських леґіоністів покищо також до Мармароського Сиготу, а пізніше в те місце, яке після порозуміння з ґрупою армії ґен. кавалерії Пфлянцер-Бальтіна буде визначене на постій Зап. Сотні УСС". Надто всі особи, обовязані до служби в заг. ополченні, заняті або в польськім національнім комітеті, або в Б. У., не є вільні від ополченського перегляду. Всі військ. команди мають до 15. І. 1915 р. подати до відома також і Команді Українського Леґіону, скільки відставили в той спосіб з середини краю спосібних до служби леґіоністів, як також скільки находиться на території відповідної військ. команди часово урльопованих, ранених і хорих польських та українських леґіоністів.

„Через ті зарядження змагає Міністерство до того, щоб у найближчій будучности чи то польські, чи українські леґіоністи не находи-

лись безправно в середині монархії. Надто Міністерство надіється, що дотичні військ. команди ужиють всієї рішучости, щоб на своїй території удержати найгострішу військову дисципліну серед леґіоністів, що там находяться, і то всякими засобами, які їм правно прислуговують".

І справді до Команди Українського Леґіону прийшли такі викази, але з них виявилося, що українських стрільців у середині монархії було лиш дуже незначне число, а й ті, що там були, це були хорі або ранені у шпитальній опіці. Взагалі можна сказати, що під цим оглядом наш леґіон відбивав дуже від польського і більшу дисципліну признавали нам усі ті військові, які мали нагоду сходитися з обома леґіонами.

Одначе для нас найважніше з організаційного огляду цирк. зарядження Мін. Кр. Оборони з 21. 11. 1914 р. **Präs. Nr.** 10203/II, надруковане в „**Verordnungsblatt-i für die k. k. Landwehr**" ч. 91 з 28. XI. 1914 р., стор. 762 і слід. Складається воно з чотирьох частин: I) Ранґа (**Rangstellung**), II) Видавання приказу (**Befehlgebung**), III) Дистинкції (**Distinktion**) і IV) Віддавання чести (**Ehrenbezeugung**).

В першій частині говориться, що в позаслужбовім відношенні стоять четарі („**die Zugskommand.**") польського й українського леґіону поза особами XI ранґи збройної сили і жандармерії, сотники („**Komp.-(Eskadrons)-kommandant.**") поза тимиж особами IX ранґи, курінні отамани

(„die Bataillonskommand.") поза особами VIII., а полкові отамани („Regimentskommand.") поза особами VI. ранґи. Хорунжі обох леґіонів за хорунжими і рівнопоставленими ступнями збройної сили й жандармерії. Щож до підофіцерів, то тут згадується лиш командантів роїв (Schwarmkommandanten), що стоять поза капралями і рівнопоставленими з ними та командантів чет, їх заступників (Zugskommandanten — Stellvertreter) за фельдфеблями і рівнопоставленими ступнями збройної сили та жандармерії.

В другій частині означено право до приказу. Цей уступ звучить дослівно: „Щодо видавання приказів стоять в з а г а л і ріжні команданти названих леґіонів поза особами приналежними до війська, обох краєвих оборон та загального ополчення, які ведуть таку саму команду, без огляду на степень (Charge) тих останніх, навіть якби вони мали бути виїмково аспірантами на офіцерів (Offiziersaspirant) або підофіцерами.

Одначе перші є лише тоді управнені випадково давати приказ як старші над офіцерами, хорунжими й аспірантами війська, обох краєвих оборон та загального ополчення та над відділами, якими ті останні проводять, коли вони безпосередньо перед своїм вступленням до леґіону були професійними (активними) або резервовими старшинами, або старшинами у стані супочинку, чи пак хорунжими або аспірантами на офіцерів у війську і в обох краєвих оборонах.

Всі інші команданти леґіонів мають на випадок стрічі з відділами війська, обох краєвих оборон і загального ополчення, якщо ті стоять під командою офіцерів (хорунжих, аспірантів) і як потрібно одноцільного приказу, тим останнім підчинити себе, навіть якби їх функції були вищі“.

В третій частині (про відзнаки) говориться, що для українського леґіону будуть ще видані зарядження. Ношення леґіонового однострою в обсягу армії та в середині краю дозволено лиш тим членам обох леґіонів, які зложили ополченську присягу. Команданти леґіонів і приділені їм активні офіцери та військові урядовці армії в полі носять приписаний полевий однострій.

Віддавання чести, про яке говориться в четвертій частині, є аналоґічне постановам § 46. службового реґуляміну для ц. к. війська, I. частина. Таксамо особи збройної сили, яким віддають честь відділи, варти, вартові або особи українського й польського леґіону, мають відповідати реґуляміновим поздоровленням. Те саме відноситься й до випадків, коли сходяться відділи леґіонові з військовими, з тою відміною, що командант дотичного леґіонового відділу перший заряджує віддання чести.

Мужва має здоровити леґіонових офіцерів по постановам реґуляміну, підчас коли для взаїмного поздоровлення офіцерів є міродайні дотичні постанови служб. реґ. I. частина.

До того розпорядку подає ще Міністерство Краєвої Оборони отсі додаткові уваги:

„Самовільна зміна дистинкцій, що стоїть у противенстві до нормованих дотичних постанов, а головно ношення золотого офіцерського портопе, гостро забороняється леґіоновим старшинам. Командантам леґіонів признається право підносити леґіонових підофіцерів, що здобули собі незвичайну заслугу за своє поведення перед ворогом, до степеня фельдфеблів (вахмайстрів), одначе вони стоять як заступники командантів чет поза фельдфеблями і рівнопоставленими збройної сили й жандармерії.

Щодо дистинкцій і ступнів (шарж) українського леґіону має його команда видані в порозумінні з АОК дотичні зарядження подати якнайскорше просто до відома міністерства.

Робиться уважним, що у всіх справах дотично українського леґіону, наскільки до їх полагоднання потрібна інстанція міністеріяльна, треба вживати виключно посередництва Міністерства Краєвої Оборони“.

Після уважної застанови, а ще важніше, після кількалітньої воєнної практики, так і видно, як багато бракує тому розпорядкові. Виданий вже під кінець четвертого місяця війни, застав він деякі звичаєві права, з якими було трудно тим, що до них привикли, або що з ними було їм ліпше, розставатись. Дальше не стрічаємо тут найменшого натяку на те, хто іменує та затверджує леґіонових старшин. Не

розяснено зовсім справи тих, що у війську внаслідок студій та звязаних з ними прав користали би з прав однорічного добровольця. Сама назва ступнів лиш по функціям, які дотичний старшина виконує, ввела велике замішання в назви. А що не було сили, яка точно пильнувала би, щоб розпорядку в цілости придержувались ті, до яких він відносився, тому стрічаємо ввесь час, як леґіонові старшини прибирають собі назви **Leutnant-a, Oberleutnant-a, Hauptmann-a, Major-a** і т. д. Рідко коли можна було бачити, щоб леґіоновий старшина носив інше, як золоте портопе, а розети носило лиш кількох.

Ще більше замішання було в українських назвах. Коли мене питали, як я маю себе називати, то справді був я у великому клопоті. Остаточно вибрав я найневиннішу для себе назву „начальник". Тою назвою іменували мене довгий час, а дехто лишився їй вірний по нинішній день. Одначе мушу заявити, що поволи став я привикати й до інших назв, як „отаман", а відтак „сотник". Але не пригадую собі того, щоб хто назвав мене „четарем". Та в інших леґіонових старшин така зміна назви була завжди на денному порядку. От. Коссак був і полковником, а остав остаточно отаманом. Були такі приклади, що як четар дістав якої днини провід над сотнею, то він вже не був четарем, але сотником. Завтра прийшов справжній сотник, то він вже ставав знову че-

ґарем. Завжди були ми в неприємному положенні при титулятурах, щоб кого не образити та не назвати по тій функції, яку в тій хвилині старшина, з яким ми розмовляли, виконував.

Цей анормальний стан підтримував зовсім міністеріяльний розпорядок. Не ліпше було і з підофіцерськими ступнями. Розпорядок признавав їх лиш два; а тимчасом у леґіоні істнували від самого початку три підстаршинські ступні: вістун (капраль), десятник (цуґсфірер) та старший десятник (фельдфебель). Не бракувало й таких сотень, де були фрайтри.

Таксамо не придержувався ніхто в полі постанов дотично видавання приказу. І це може навіть добре сталося, що тих постанов ніхто не знав, а старшини збройної сили при стрічі з нашими признавали висоту ранґи і згідно з цим або підчиняли себе під їх прикази, або обіймали команду, якщо були ранґою вищі. В противнім випадку було би приходило до безнастанних суперечок, а може і прикріших подій.

Наслідки виданого розпорядку були слідні зараз і в полі й у Відні. В полі леґіонові старшини стали пристосовуватись до тих постанов і відповідно до своїх функцій понашивали собі дистинкції: оба отамани Коссак і д-р Шухевич срібні ковніри з одною звіздою; сотники три звіздки, четарі одну, а деякі, які називали себе старшими четарями, по дві звіздки; хорунжі золотий вузький пасок з од-

кою звіздкою. Щоб подати при цій нагоді всі можливі, в тім часі ношені відзнаки, зазначу ще, що ті стрільці, які мали би право однорічного добровольця, носили на рукавах такі відзнаки, які носять одн. добровольці при війську. Не бракувало і ґузика на ковнірі. А ті фельдфеблі, що покінчили студії, носили срібний пасок з трьома звіздками та називали себе, чи їх називали Legionsoffiziersaspirant. — Тої назви вживають ще й тепер залюбки не тільки стрільці, але й деякі стрілецькі команди, хоч добре знають, що тої назви не вільно вживати.

Хоч у поданім вище розпорядку нема мови про платні офіцерів, вони самі веліли собі виплачувати платні відповідно до їх ранґ. Це і я признавав слушним з тою ріжницею, що рішуче противився такій поведінці, де старшина, побираючи побори привязані до ранґи, ще й казав виплачувати собі денний додаток, привязаний до виконуваної функції. Цю недостачу в розпорядку відчуло пізніше і само міністерство, як дійшли до його відома зловживання у поборах, але видало дотичні постанови щойно в грудні 1915 р.

Таксамо і Боєва Управа заняла відповідне становище до того міністеріяльного розпорядку. Бо вже дня 8. грудня 1914 р. видала свої ухвали, які післала до І. полку УСС. Ось той документ:

„До Хвального Начальства І-го полку УСС при Піхотній Дивізійній Команді ч. 55.

Маємо честь подати в залученні ухвали Б. У., контрасиґновані Президією Г. У. Р., до Вашого відома і просити, щоб вони були виповнені без лишньої проволоки".

Ті ухвали відносилися до того, що Б. У. іменувала четарями Катамая з осідком у Відні і старшим четарем д-ра О. Левицького, кажучи виплачувати їм належні платні.

Дальше в тому документі читаємо:

„До повищого письма уважаємо потрібним додати отсе пояснення:

I. На основі розпорядку Ц. К. Міністерства для краєвої оборони дотично У. С. С. і польських леґіонів з дня 21. XI. 1914. През. Н. 10203 II. „Ферорднунґсблятт" з дня 28. XI. 1914 та устного виснення референта цієї справи при вище названім міністерстві, Б. У. прийшла до погляду, що право номінації офіцерів при У. С. С. прислугове Б. У. чи пак Г. У. Р. Номінації такі не потребують до своєї важности ніякого вищого затвердження. На основі вже самої номінації Б. У. прислугове номінованому офіцерові право до відзнак і поборів, відповідних до наданого йому Боєвою Управою ступня, а через подання до відома дотичним військовим властям конкретних номінацій усі потрібні формальности є тимсамим вичерпані.

Слідом за тим Б. У. приняла номінаційні ухвали, подані в долученім тут письмі, а на будуче просимо, щоб Начальство У. С. С. предкладало Б. У. свої пропозиції щодо номінацій та авансів офіцерів У. С. С.

При цій нагоді подаємо до відома, що номінаційна пропозиція Начальства У. С. С., предложена свого часу Начальній Команді Армії, є мериторично полагоджена і нині є у стадії експедиції або може вже по дорозі до Начальства У. С. С.

II. Просимо поробити всі потрібні заходи та зарядження, щоб на будуче ані урльоповані стрільці, ані навіть суперарбітровані не приїздили непотрібно до Відня, а то тому, що Б. У. не має ніяких фондів на їхнє виживлення, приміщення, ані зодягнення. Оскільки це можливе, найліпше булоб задержувати одних і других у Ґоронді при кадрі. Так поступають в анальоґічних випадках з жовнірами всі галицькі полки з огляду на заняття Галичини. Лиш таких урльопованих можна в крайній конечности присилати до Відня, котрі викажуться, що у Відні мають цілком запевнене удержання. Щодо зовсім увільнених просимо в кожнім конкретнім випадку наперед порозумітися з Б. У., подаючи докладно, хто є той увільнений від військової служби, який його маєтковий стан, родинні відносини, пощо хоче приїхати до Відня (напр. укінчення науки, школа) і щойно по такім попередженні кожного конкретного приїзду зможе Б. У. приготовити наперед усі умовини, що уможливилиб дотичному бувшому У. С. С. осягнути бажану ним ціль.

III. Просимо також стрільцям, урльопова-

ним з огляду на стан їх здоровля, виплачувати побори точно по військовим нормам, отже наперед, а не по закінченні відпустки, бо з яких грошей будуть жити?

IV. В кількох випадках шпиталі виплатили У. С. С. їх побори наперед, і після того домагаються від Б. У. звороту виплачених квот. Розуміється, Б. У. не має на це фондів і тому вже телеґрафічно просили ми Начальство, щоб кредитовано нам на цю ціль значнішу квоту і прислано до наших рук. Б. У. виплачуватиме всі належитости і перешле Начальству дотичні квіти.

V. Багато наших офіцерів жалується, що Начальство не виплачує їм платні в належній висоті. Отже просимо на основі постанов, обнятих розпорядком Ц. К. Міністерства для кр. оборони з дня 21. 11. 1914. През. ч. 10203/II. зарядити виплату, відповідну до устійнених там-же норм.

VI. Урльопованим У. С. С. просимо у всякім випадку виставляти окремі „урлявбсшайни“, бо нотатка на маршруті не вистачає для військових властей.

Зміст цього письма дотично урльопованих чи пак признаних за нездосібних до військової служби просимо подати до відома Команді Кадри У. С. С. у Ґоронді.

VII. В недовгім часі перешлемо Вам виказ тих У. С. С., котрим Б. У. виплатила урльопові належитости в заступстві Начальства.

Відень, дня 8. 12. 1914.
(Печать) Українська Боєва Управа.
(Підписи)
Д-р К. Трильовський вр. Волод. Темницький вр.

Хоч Б. У. запевняє, що пропозиція на офіцерів, вислана мною ще у вересні, є полагднана і в стані експедиції, ані я, ані ніхто інший відповіди у цій справі не дістав. А що торкається жалоб старшин на те, що їм не виплачували належних платень, то вони почасти мали рацію. Ту справу щойно пізніше правильно ведено.

Б. У. користала ще тільки раз із свого здогадного права іменувати старшин. Було це на засіданні дня 21. 12. 1914, коли іменувала четарем Юліяна Буцманюка, якому „поручила рівночасно знимати світлини в полі“ та Юліяна Нестайка „з рівночасним приділенням його до кадри з функцією інструкційного четаря (Instruktionsoffizier).” До урядової своєї дописки додає Б. У. таку нотатку: „Проситься приняти до відома отсі іменування і для четаря Юліяна Буцманюка вислати письменне приділення до „Боєвої Управи“, яка вишле його потім з фотографічним апаратом у поле“.

Б. У. зайнялася також виповненням домагання міністерства подати до відома та затвердження АОК. дистинкції для офіцерів та підофіцерів. Д-р Гірняк, який перебував під той час у Відні, пише в листі з 15. XII. 1914, що висланий проєкт є ось-такий: „1) Для офіцерів:

на ясно-синіх вилогах золоті розети (Sternrosetten) і портопе, як для військових урядовців; евент. портопе офіцерське, зн. золоте — мережане синім шовком (зам. чорним). 2) Для підофіцерів: на тих-же вилогах білі шовкові розетки і портопе з жовтого шовку без орла. Iunctim з тим рішила У. Б. У. після затвердження проєкту нач. командою армії (АОК) вислати в поле: а) паролі, готові до нашиття, для всього полку, б) матові ґузики також для всіх, в) відповідну скількість ігол та ниток, щоб улекшити шиття в усім полку".

У листі згадує д-р Гірняк про свої клопоти з евіденцією урльопованих стрільців і страт. Відпущені з поля або з кадри без виплати поборів находять Б. У., яка і так не мала майже ніяких засобів. Щоб усьому тому запобігти, просив д-р Гірняк „заборонити видавати урльопи до Відня".

Що після мого повороту з Відня відносини в полі між стрільцями не поправились, доказом того хочби лист от. Коссака з 16. XII. 1914 р. Він заявляє охоту поїхати в Туреччину. „Я тутешньої роботи маю досить. Мої нерви вже неможливі і я ввесь розбитий. Працюю чесно, а за це маю інтриги наших таки людей. Замість мені додати сили, відбирають мені все. Можеб показався д-р Томашівський або Рожанковський на якийсь час. Я відпочив би кілька днів і знову до праці. Нераз так мені тяжко на душі, що скоро покінчив би з собою, колиб не

гадка, що мені цього зробити не вільно як українцеві і як батькові родини“.

Догадуюся, що на настрій того листа вплинули вісти з Відня. Одначе мушу додати, що моя оборона от. Коссака вплинула добре на відношення Б. У. і віденської громади до особи от. Коссака. Він, видно, ще не мав вістей про ту переміну в настроях.

З того самого листа видно, що от. Коссак рішуче не думав кинути думки про сполуку влади над обома куренями в своїй руці. Та його думка, хоч грозила розбиттям У. С. С. і довела до відібрання досить великої нашої автономії у тім часі, була така сильна, що він прямував до неї усіми можливими способами.

Щоб покінчити з розпорядками 1914 р., виданими в користь У. С. С., слід згадати про цирк. рапорт М. Кр. Оборони з дня 11. XII. 1914 р. Präs. Nr. 1169/II, де говориться про **Grundsätze für die rachtliche Stellung der poln. und ukr. Legionäre.** На його основі внаслідок цісарського рішення зрівняли членів добровольчих формацій в усіх правах та обовязках з членами збройної сили. Значіння цього рішення мало не лиш внутрішню силу, але розтягалося і назовні. А видане воно було, здається, з того приводу, щоб ворожі армії уважали леґіоністів комбатантами і тимсамим поводилися з ними згідно з приписами гаґської конференції.

BN
BIBLIOTEKA
NARODOWA

Biblioteka Narodowa
Warszawa
30001009440942